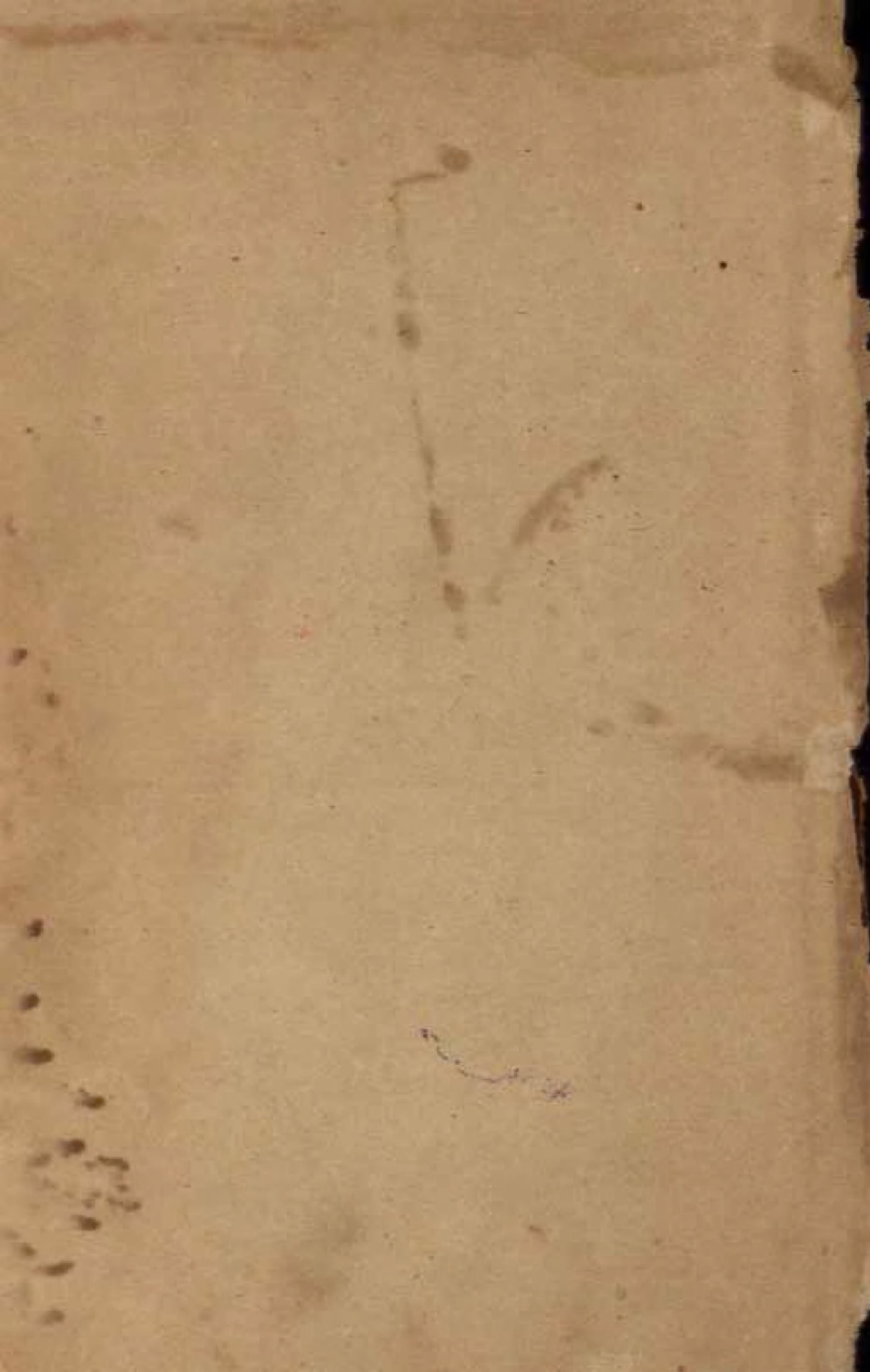
A99a

(124)

Antiquarian Service

OUDHEIDKUNDIGE DIENST IN NEDERLANDSCH-INDIË

in Dutch Indiese

&

Report on Antiquities

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG 1917

&

Edited by

UITGEGEVEN DOOR HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

Batavian Association of Arts and Sciences

Publisher

WELTEVREDEN
ALBRECHT & Co.

'S GRAVENHAGE
M. NIJHOFF.

INHOUD

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Eerste kwartaal 1917.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van den 29sten Maart 1917 no. 91 werden Raden Toemenggoeng Kromo Djojo Adiningrat, gepensionneerd hoofdambtenaar, laatstelijk Regent van Bangil, en Raden Ngabei Kromo Djojo Adiprodjo, gepensionneerd ambtenaar, laatstelijk Patih van Djombang, buiten bezwaar van den Lande toegevoegd aan den Chef van den Oudheidkundigen Dienst ten einde met werkzaamheden in het belang van gemelden dienst te worden belast.

§ 2. Bureau.

Op het bureau hadden in het afgeloopen kwartaal geene buitengewone werkzaamheden plaats.

§ 3. Reizen.

Door den Bouwkundige werden meerdere malen de tjandi's *Panataran*, *Gambar*, *Toeban* en *Wringin Brandjang* bezocht, eensdeels voor het doen van opmetingen of het vervaardigen van foto's, anderdeels om de uitvoering der werkzaamheden met den heer Van Coolwijk te regelen. Verder bezocht hij nog de tempels te *Soerawana*, *Tegawangi* en *Ngrimbi*, terwijl hij voor de herstelling van Tjandi *Ngetos* gedurende twee maanden wekelijks eenige dagen te Ngandjoek vertoefde. Met den heer Van Coolwijk bezocht hij in het begin van het kwartaal de tjandi's *Toempang*, *Kidal* en *Singosari* om het aan laatstgenoemden tempel aangebrachte schoorwerk te inspecteeren en maakte hij een reis naar Midden-Java

om den toestand der monumenten *Sari, Kalasan, Selagrija* en *Gedong Sanga* op te nemen in verband met eventueele voorzieningen en in de tweede plaats om op de doorreis een bezoek te brengen aan de nog niet bezochte tempels (zie afzonderlijk rapport Bijlage D).

Door den heer Callenfels werden dienstreizen ondernomen naar *Prambanan, Boroboedoer* en het *Diëng*-plateau; voor het overige bevond hij zich te Gedong Sanga.

§ 4. **Bescherming van monumenten.**

Wat het onderhoud der monumenten in het algemeen betreft, memoreert de heer Perquin in zijn rapport, dat ongeveer twee jaren geleden in overleg met den Assistent-Resident van Malang, die te dier zake met de betrokken wedono's van gedachten gewisseld had, een raming der onderhoudskosten van de tjandi's *Kidal, Toempang* en *Singosari* opgemaakt werd, welke resp. 15, 10 en 5 gulden bedroeg. De proef werd genomen met Tj. *Singosari*, als zijnde de goedkoopste in het onderhoud, en het genoemde bedrag maandelijks aan den wedono van Karanglo overgemaakt. De uitkomsten waren bedroevend. Bij inspecties moest telkens blijken, dat hoegenaamd niets aan het onderhoud gedaan was en het monument erger dan ooit verwaarloosd werd. Bij het totaal mislukken van de eerste proef leek het den heer Perquin geldverspilling een tweede te nemen; de eenige oplossing, welke volgens hem een degelijk onderhoud niet alleen van deze oudheid maar van alle monumenten waarborgt, is gelegen in eene soortgelijke regeling als die, welke met zooveel succes bij de tempels in de Prambanan-vlakte wordt toegepast, waar, zooals men weet, een Europeesch opzichter met het onderhoud belast is en een aantal vaste koelies onder diens toezicht werkzaam zijn.

§ 5. **Inventarisatie.**

De heer Callenfels maakte een aanvang met de voor-

bereidende werkzaamheden voor de re-inventarisatie van Rembang en Madioen, zoodat met het eigenlijke werk t. w. het plaatselijk controleeren en inventariseeren der oudheden in April een begin kon worden gemaakt.

Onder § 1 werd melding gemaakt van de toevoeging van den gep. Regent van Bangil en den gep. Patih van Djombang aan den Oudheidkundigen Dienst. De zoo bij uitstek tot oordeelen bevoegde gep. Regent van Modjokerto bracht nog eens onder onze aandacht, dat ongetwijfeld een groot aantal vondsten nooit ter kennis van den Oudhk. Dienst komt, daar de inlandsche bevolking, steeds bevreesd als zij is voor „soesah", ongaarne inlichtingen omtrent haar bekende oudheden aan Europeanen verstrekt en liever de voorwerpen verstopt of verkoopt, dan aangifte daarvan doet. Naar zijne meening zou het aantal vondsten en ontdekkingen belangrijk toenemen, indien gewezen inlandsche ambtenaren, die over voldoenden vrijen tijd beschikken en het vertrouwen van de bevolking genieten, bij het opsporen of het terecht brengen van verloren gewaande oudheden behulpzaam zouden zijn.

In overleg met den gep. Regent werden zijne beide broeders aangezocht zich voor oudheidkundig werk als boven bedoeld beschikbaar te stellen en daartoe bereid gevonden. Van hunne samenwerking met den met de inventarisatie belasten oudheidkundigen ambtenaar, den heer Callenfels, en den Eere-conservator van het Museum te Modjokerto stellen wij ons veel succes voor.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

In het Mangkoenegoro'sche gebied, in de onmiddellijke nabijheid van de kotta Solo, werden ten Zuiden van de desa Najoe aan den kant van het bandjir-kanaal door een Javaan bij het uitgraven van baksteenen een steenen Çiwa-beeld, een langwerpig steenen blok en eenige geornamenteerde baksteenen aangetroffen. Zoodra personeel

beschikbaar is, zal een onderzoek (dat door het Zelfbestuur bekostigd zal worden) worden ingesteld om mogelijk aanwezige restanten van een (baksteenen?) tjandi te ontgraven.

Het volgende is ontleend aan het rapport van den heer Perquin:

Naar aanleiding o. a. van een merkwaardige overeenkomst in naam van de tegenwoordige desa Bajalangoe, gelegen ten Zuiden van Toeloeng-agoeng aan den voet van het Zuidergebergte, en het Bhajalangö, dat in den Nāgarakṛtāgama genoemd wordt, werd door den heer Van Stein Callenfels de veronderstelling geopperd, dat in deze desa op de plaats, waar het door Knebel beschreven beeldvoetstuk werd aangetroffen en waar de zware neuten met jaartallen blijkbaar nog op hun oude plaatsen staan, de begraafplaats moest gezocht worden van koning Hayam Woeroek's grootmoeder.

Door den heer Van Coolwijk werd in opdracht van den Chef van den Dienst ter plaatse een onderzoek ingesteld. Al spoedig vond hij ten Oosten, onmiddellijk achter het beeldvoetstuk, de restanten van een baksteenmuur; men ging door met de verdere ontgraving, nadat eenige reusachtige boomen met omringend struikgewas omgehakt en verwijderd waren, terwijl met goedvinden van de desabewoners de afgegraven grond in de omgeving buiten de ompaggering uitgespreid werd. Na de ontgraving bleek, dat de vroegere terreinhoogte ongeveer 1.50 M. onder den onderkant van het beeldvoetstuk en van de acht neuten ligt. Daar rondom de muren tot op die hoogte geen puin maar wel steenen werden opgegraven, kon als vast worden aangenomen, dat het monument een geringe hoogte gehad heeft en deze zeer waarschijnlijk overeenkwam met den onderkant van het beeldvoetstuk en de neuten bovengenoemd.

Aan de Westzijde zijn een tweetal natuursteenen met een voorstelling van een klapperboom en nog een twin-

tigtal vlak bewerkte steenen voor den dag gekomen, welke laatste vrij zeker gediend hebben als traptreden. Ofschoon wel te zien is, dat de trapuitbouwing links en rechts hoekuitbouwingen gehad heeft en dat de ringmuren daartegen eindigden, is van trapvleugels of andere constructiedeelen niets meer aanwezig.

Het monument is nagenoeg vierkant; het basement met pilaster- en paneelverdeeling en de kroonlijst loopen zonder onderbreking om tot aan de trapuitbouwing; het basement heeft een samengesteld profiel d. w. z. de hollijst, waaronder drie rechthoekige uitspringende steenlagen, wordt van boven begrensd door eene indieping met een uitspringende steenlaag. De pilaster- met paneelverdeeling is niet aan alle drie zijden gelijk: de Zuidzijde heeft acht pilasters met negen paneelen en de Noord- en de Oostzijde elk elf pilasters met tien paneelen; naast de trapuitbouwing, die niet volkomen in het midden ligt, zijn aan den linkerkant vijf pilasters met vier paneelen, aan den rechterkant drie pilasters met twee paneelen; elk paneel heeft een dubbele bossing en eene tot nog toe niet aangetroffen versiering, bestaande uit een schijf met nagenoeg halfronden buitenomtrek (ellipsoïde), die ten halve buiten het paneel vlak uitsteekt. De kroonlijst, waarvan slechts vier lagen konden opgemeten worden, komt tot dusver overeen met de profileering van het basement. Aangenomen dat beide geheel gelijk waren, dan komt de volle hoogte overeen met den onderkant van de neuten die op het bovenvlak staan.

Het beeldvoetstuk, dat eenigszins verzakt was, werd waterpas gesteld en het beeld wederom daarop geplaatst.

De ringmuren werden van boven schoongemaakt, hetgeen tot een eigenaardige ontdekking leidde; toen nml. de losse steenen, de grond en de wortels verwijderd waren, gaf de bovenste laag aan de Noord- en de Westzijde, ongeveer in het midden van de muurdikte, een onderbreking

in het verband te zien, die deed vermoeden, dat die muren niet in één periode waren opgebouwd. Om zekerheid te krijgen werd besloten een gedeelte van den muur aan de Westzijde, waar de buitenlagen toch reeds waren afgebrokkeld, laag voor laag af te breken; het resultaat was, dat een tweede ringmuur voor den dag kwam met pilaster- en paneelverdeeling; de paneelen, zooals o. a. bij *Bàtjem* en *Toeban* gevuld met kruisvormige opleggingen. Voordat men met het onderzoek in noordelijke richting verder ging, werd onderzocht of het zijmuurtje van den trapopgang met den anderen muur in verband omliep. Dit bleek niet het geval te zijn (zie foto No. 143). Zooals op dezelfde foto kan worden nagegaan, bestaat het paneel in de hoogte uit drie lagen. Op het eerste gezicht is van een regelmatigen kruisvorm niet veel te bespeuren, maar als men foto No. 180, genomen nadat nog eenige lagen van den lateren bouw waren afgebroken, goed bekijkt, wordt men gewaar, dat de helft van dat kruis bedekt was door een hoekuitbouwing, zooals die altijd voorkomen naast trappen; op dezelfde foto No. 180 kan men ook zien, dat de paneelverdeeling naar het Noorden regelmatig doorgaat, zoodat het dus duidelijk is, dat de trap van den oudsten bouw gezocht moet worden en aansloot tegen het paneel bovengenoemd.

Het ingebouwde hoek-profiel (zie foto's Nos. 143 en 144 bij a.) geeft grootere moeielijkheden ter oplossing. Immers, waar het vaststaat, dat zich een trapopgang bevond aan den Zuid-Westhoek, zou de breedte daarvan genoemd profiel bedekken; daar dit in een zelfde bouwperiode ondenkbaar is, moeten we ex ipso besluiten, dat dit profiel bij eene nog oudere bouwperiode behoort en dan zou de trapopgang van die periode geweest moeten zijn aan de Zuidzijde (zie foto No. 144) en dat profiel, vanwege de samenstelling, beschouwd moeten worden als de linksche hoekuitbouwing naast den trapvleugel. Het is erg jammer

dat dit juist aan de Zuidzijde, waar de grens van den nieuwsten bouw slechts ± 40 cM. daarvan verwijderd is, niet is na te gaan.

Aan de Noord- en de Zuidzijde liggen de resten van twee kleinere monumentjes, op dezelfde wijze geprofileerd als de nieuwste bouw van het grootste monument; van het noordelijke bestaan ook nog enkele gedeelten tot een ouderen bouw behoorend (zie foto No. 142); van het zuidelijke zijn alleen nog enkele geprofileerde lagen van den voet te zien. Er kan nog op gewezen worden, dat de Ass. Wedono van Bajalangoe in alle opzichten zijne medewerking verleend heeft, o. a. bij het ruilen van gronden, het weghalen van boomstammen, de omlegging van het toegangspad enz.

Als kon worden uitgemaakt, dat Bhajalangö gezocht moet worden op de hier bedoelde plek en niet tusschen Bangil en Pasoeroean, zooals Niermeyer beweert (zie het Alphabetisch Register der eigennamen in den Nāgarakṛtāgama door Dr. Krom samengesteld), dan zou het belang van de blootlegging der monumenten te Bajalangoe aanmerkelijk grooter worden, maar in elk geval hebben we gegevens van waarde verkregen op het gebied der stijlgeschiedenis.

Voor de beelden of restanten er van op het terrein aanwezig kan ik verwijzen naar Rapp. 1908 blz. 186; het beeldje draagt het jaartal 1325.

Tjandi *Ngetos* ligt 5 paal ten Noorden van Berbek, op de Wilis, met een prachtig vergezicht over de vlakten van Ngandjoek in het Noorden en van Kediri in het Zuid-Oosten met den Kloet aan den horizon. Zooals op de foto's Nos. 1863—1866 te zien is, bevond de tempel zich niet alleen in een zeer verwaarloosden toestand, maar was gevaar voor instorting niet denkbeeldig. Immers, waar in het algemeen voor afsluiting van doorgangen en nissen

natuursteenen dorpels gebruikt werden, had men hier, waarschijnlijk door gebrek aan natuursteen, houten lateien aangebracht, waarvan enkele resten nog aangetroffen werden boven den ingang naar de binnenruimte en boven de nis aan de Zuidzijde. Ofschoon van een harde houtsoort gemaakt, waren deze lateien in den loop der jaren ingekankerd en voor het grootste gedeelte verdwenen of afgesleten; het metselwerk er boven vertoonde reusachtige gapingen (zie de foto's Nos. 157, 158, 166 en 167) zoodat 't een wonder moet heeten, dat de muren, die boven den doorgang en de nissen bijna allen steun misten, niet naar beneden gestort zijn. Het behoud van den kalakop aan de Zuidzijde is te danken aan één latei, die, ofschoon inwendig verteerd, nog sterk genoeg bleek te zijn om de zwaarte te torsen. Dat alleen de geornamenteerde gedeelten van de andere kalakoppen naar beneden zijn gestort, behoeft geen verwondering te wekken: Bij dezen bouw namelijk is aan het licht gekomen, dat de Hindoes de tempelmuren van baksteen zóó samenstelden, dat de reusachtige arbeid van vlak- en passlijpen der baksteenen zooveel mogelijk beperkt werd; ze bewerkten alléén de in het gezicht komende muurvlakken tot een bepaalde dikte zoo zorgvuldig; wat daar achter lag werd zoo mogelijk in verband met de bekleedingsmuren opgebouwd met steenen, zooals ze van de bakkerij kwamen, ongeslepen, niet pasgemaakt en dus van een andere laagdikte.

Het gebrekkig verband is een der voornaamste oorzaken, waardoor de kalakoppen, die op zich zelve kwamen te staan en waaraan ten overvloede na den bouw nog zooveel gehakt moest worden, afvielen zoodra ze den noodigen steun van de dragende lateien misten; door dezelfde oorzaak zijn de overstekende lijstwerken van den onderbouw en van de penanten tot op de rechtstandgedeelten (die constructief sterker zijn) afgevallen; door dezelfde oorzaak

is het onderste gedeelte van den onderbouw aan drie zijden geheel verdwenen, maar hier kwam nog bij, dat de oorspronkelijke bouw rondom ongeveer 50 cM. verbreed was: waren de bouwmeesters afgeweken van de gewoonte om slechts een geringe dikte van den nieuwen bouw vlak en pas te maken, dan zouden de lagen nauwkeuriger ingegrepen hebben in het bestaande werk. De trap aan de Westzijde is met uitzondering van éène trede (blootgekomen na de ontgraving) geheel verdwenen; de zijmuren, die in verband omliepen met den onderbouw en dus onderling sterker waren, zijn nog voor een groot deel behouden; ook dáár heeft de verbreeding met dezelfde profileering plaats gehad.

Eenige verbrokkelde lagen van de bovenvlakken der muren werden afgebroken; na schoonmaak en verwijdering van wortels en teelaarde werden die vlakken ingevoegd en met cementspecie ingewasschen (zie foto No. 156); gaten, voegen en afgebrokkelde gedeelten van lijsten en ringmuren werden zorgvuldig gestopt, ingevoegd en aangewerkt; boven den ingang en boven de nissen werden de restanten der lateien verwijderd en nieuwe lateien aangebracht.

Nadat dit gevaarlijke met overleg uitgevoerde werk tot een goed einde was gebracht, werden de ruimten gedeeltelijk op nieuw aangemetseld, gedeeltelijk met beton gevuld en aangestampt; het verloop der uitspringende basementen van de penanten naast de nissen kon na vergelijking en nauwkeurige opname worden vastgesteld en daar het in elk geval noodzakelijk was die penanten meer steun te geven op den onderbouw, werden ze in den oorspronkelijken staat hersteld, terwijl de vloeren in de nissen door opmetseling tot op de vroegere hoogte gebracht werden.

De profileering van den onderbouw kon aan de Westzijde en aan de Zuidzijde voor het grootste gedeelte teruggevonden worden; de ringmuren werden rondom vrijgegraven, de sprong daarvan afgelood uit het opgaand

werk van het tempellichaam en vergeleken met het nog bestaande gedeelte aan de Westzijde; hierbij bleek, dat het verschil slechts eenige centimeters bedroeg. De rechtstandgedeelten van de Westzijde met paneelverdeeling werden vergeleken met die der andere zijden en bleken denzelfden sprong te hebben uit het tempellichaam. De lijstwerken der terugvallende profielen konden worden vastgesteld en opgemeten en daar verder werd overwogen en nagegaan, dat in de meeste gevallen de overspringende profileering van een bouwdeel gelijk is aan de terugspringende, werd besloten een gedeelte van den onderbouw te herstellen en wel dát gedeelte aan de Zuidzijde, waar de kalakop nog intact is, om op deze wijze het overzicht van den oorspronkelijken toestand, ten minste aan die zijde, te vergemakkelijken. De penanten aan de Westzijde werden alleen degelijk onderstopt, omdat daar de gegevens ontbraken om ze met eenige zekerheid in den oorspronkelijken staat op te bouwen.

De binnenruimte (van 2.40 M. in het vierkant), die tot ± 3 meter onder de dorpelhoogte was uitgegraven, werd wederom aangevuld, terwijl de afgebrokkelde voet werd ingevoegd en, waar noodig, bijgemetseld.

De hoofdverdeeling van het monument bestaat uit onderbouw, basement, lichaam, kroonlijst en top (die geheel verdwenen is).

De onderbouw bestaat uit twee afzonderlijke deelen: het onderste is 3.25 M. hoog met rechthoekige in- en uitspringende samengestelde profielen (onder en boven), waartusschen eene pilaster- met paneelverdeeling; het bovenste, dat slechts 1.50 M. hoog is, heeft eveneens een pilaster- met paneelverdeeling, maar geen samengestelde profielen, d. w. z. de rechthoekige uit- en inspringende lijsten langs onder- en bovenkanten van deklijst en voet worden niet begrensd door een sterk sprekend afzonderlijk profiel.

Het basement is 1.40 M. hoog, heeft een samengesteld profiel, waarmede de kroonlijst, voor zoover die nog aanwezig is, overeenkomt; op het basement en onder de kroonlijst zijn geornamenteerde omgaande banden gehakt, elke band 4 steenlagen hoog; het ornament van den ondersten is alleen aan de Westzijde nog goed te zien, het bestaat uit een bladversiering rondom verticale bandjes; dat van den bovensten band, onder de kroonlijst, is een bladversiering, paarsgewijze ingesloten door staande en liggende bandjes, die in sierlijken ojiefvorm tegen den onderkant van de kroonlijst eindigen; daartusschen is een afzonderlijk blad op den fond gehakt met den stengel opwaarts; ter halve hoogte tusschen kroonlijst en basement is op het tempellichaam (dat 2.63 M. hoog en 5.40 M. breed is) een lijst uitgebouwd, omloopend om de hoeken en eindigend tegen de penanten der nissen; een zware band slingert zich in op- en neergaande windingen tusschen twee hollijsten, terwijl in de segmentvormige gedeelten (onder en boven) door die windingen ontstaan, fijn bladornament is uitgehakt.

Aan de Westzijde wordt de toegang (van 65 cM. breedte) naar de binnenruimte geflankeerd door twee nissen elk van 48 cM. breed; de penanten naast den ingang zijn breed en zwaar; op de overstekende kroonlijst rustte de enorme kalakop van ongeveer 2 M. hoog en 1.80 M. breed, die afgevallen is; de nissen worden bekroond door spiraalvormige eindstukken met in- en uitwendige ombuigingen, die een oogenblik doen denken aan het visch-olifant-motief, maar daar de bijzondere kenmerken van dat motief niet te onderkennen zijn, zijn ze klaarblijkelijk alleen te beschouwen als een kunstuiting ontstaan uit het verlangen om eenheid te brengen in de versiering en in de verhoudingen.

De nissen aan de andere zijden zijn 60 cM. breed, hebben penanten van 60 cM. breedte, een sprong uit het tempellichaam van 35 cM. en werden bekroond door kalakoppen

van dezelfde afmetingen als die aan de Westzijde; alleen die aan de Zuidzijde is niet afgevallen; zooals op foto No. 163 te zien is, is deze kop niet zoo rijk versierd als die van *Soember-djati* en *Kali-tjilik*. Toch maakt hij in het bouwwerk door zijne meer gerekte en grootsche afmetingen een imposanten indruk. Het zal wel de moeite loonen te zijner tijd een studie te maken van de verschillende kalakoppen en ongetwijfeld zal het dan blijken, dat die van *Ngetos* van een afwijkend type zijn.

Het monument is mooi van lijnen en verhoudingen: de zware penanten met diepe nissen van 60 cM. diepte en de daardoor sterk sprekende verticale lijnen worden krachtig afgesloten door de niet minder sterk sprekende uitdrukking van den enormen kalakop er boven en door den forschen onderbouw; maar nog meer komt dat tot uiting aan de Westzijde, waar de belangrijkheid van den trapopgang en den tempelingang zoo karakteristiek wordt gedemonstreerd door de drieledige verticale verdeeling.

De tempel, waarvan de tegenwoordige hoogte (dus zonder den top) ongeveer 10 Meter is, is gebouwd van goed doorbakken steen; alleen de dorpel aan den ingang is van natuursteen; daarin bevinden zich de gaten van de deurspeunen.

De herstellingsmetselwerken werden voor het grootste gedeelte met oude steenen uitgevoerd, omdat die, wat hardheid betreft, verre boven de nieuw gebakken steenen te verkiezen zijn.

Te *Panataran* zijn door den heer v. Coolwijk o. a. de volgende werkzaamheden uitgevoerd: de grondverhooging aan de Westzijde is afgegraven; de groote westelijke ingangspoort is aan de Zuidzijde blootgelegd; op het geheele westelijke terrein is voor afwatering gezorgd; de omloopende wegen langs het groote terras in den N. W. hoek zijn ongeveer twee M. verbreed en de ringmuren, voor zoover

noodig, rechtgezet; de slokan voor de sawah-bevloeiing is omgelegd; het kleine baksteentempeltje ten Zuiden van den hoofdtempel is ontgraven en de worteleinden van den grooten boom zijn blootgelegd en afgehakt; met het schoonmaken der muren werd een begin gemaakt, terwijl men aan de Oostzijde met de ontgraving begon om het verband te zoeken tusschen badplaats en tempelterrein.

Eene uitgebreide beschrijving zal gegeven worden, zoodra de werkzaamheden zijn afgeloopen.

Omtrent de ontgraving van het tempel-complex te *Gedong Sanga* rapporteert de heer Callenfels: In het afgeloopen kwartaal kwam het werk zoo goed als gereed. De ontgraving van groep I, die inderdaad slechts uit een enkelen tempel bleek te bestaan, kwam klaar. Verscheidene versierde lijsten, de kalakop van den ingang en de kalakoppen op de trapvleugels thuisbehoorende werden in den grond gevonden, evenzoo een klein ongeschonden Kuberabeeldje, dat naar het Museum te Weltevreden werd opgezonden. Daar in de laatste dagen van de maand de Bouwkundige en de Adjunct-bouwkundige op dezerzijdsch verzoek om deskundige voorlichting bij den schoonmaak van het dak van tempel I een bezoek brachten op Gedong Sanga, waarvan zij te zijner tijd ongetwijfeld rapport zullen uitbrengen, kan dezerzijds verder over bouwkundige bijzonderheden gezwegen worden. Ten W.N.W. van groep IV werd het fundament ontdekt van een nieuwen tempel, die genummerd werd als IX. De opgraving is hiermede zoo goed als klaar. Alleen zal nog ontgraven moeten worden de zg. *Tjandi Asoe* aan den voet der heuvels, waarop het tempel -complex ligt en zullen op enkele toppen ten W. van de groepen IV en V proefsleuven moeten worden gegraven om te onderzoeken, of daar wellicht nog fundamenten onder den grond zitten.

Met het uitzoeken en rangschikken van de bij de opgraving gevonden fragmenten werd een begin gemaakt.

Wanneer dit werk, dat bij de groepen I en II reeds gereed kwam, geheel is afgeloopen, zal het inwendig schoonmaken der tempels en het schoonmaken der voegen tusschen de steenen moeten worden ter hand genomen.

§ 7. **Vondsten.**

De heer Van Coolwijk vond te Panataran twee steenen behoorende bij het zgn. naga-monumentje, nml. een kop en een steen met een gedeelte der voeten, verder een voetstuk van een beschreven steen en bij de groote poort aan de Westzijde een eigenaardig geornamenteerden steen. Te Ngetos werden aangetroffen een brokstuk van een Gaṇeça, een gedeelte van een tuit van een beeldvoetstuk, een hand en een gedeelte van een arm.

§ 8. **Epigraphie en Iconographie.**

De epigraphische collectie van het Bataviaasch Genootschap werd verrijkt met een tweetal koperen platen, die zich vroeger in het bezit van Mr. Kruseman te Soerabaja bevonden. Van den Assistent-Resident van Toeban ontvingen wij een potloodafteekening van een nog onbekenden beschreven steen uit de desa *Bandoeng* (onderdistrict Ploempang, distr. Rengel, afd. Toeban) van 1277 Çaka. Bij de re-inventarisatie van Rembang zal over dezen en een zich terzelfder plaatse bevindenden steen nader gerapporteerd worden.

De heer Callenfels maakte een aanvang met de studie der nog niet verklaarde reliefs van Tjandi *Toempang* en van het zgn. pendapa-terras van *Panataran*, voorloopig met bevredigende resultaten, terwijl de verklaring der reliefs van *Prambanan* in samenwerking met R. Ng. Poerbatjaraka zoo ver vorderde, dat met de opschriftstelling der resultaten een begin kon worden gemaakt.

§ 9. **Fotografieën.**

Door den heer Perquin werden een aantal foto's vervaardigd, waarvan de lijst hierachter als bijlage A is opgenomen.

Bijlage B bevat het vervolg van de foto's, waarvan geene negatieven aanwezig zijn (serie A), en Bijlage E de lijst van de door den heer De Vink vervaardigde opnamen.

§ 10. **Teekeningen.**

Een zestal teekeningen van Tjandi *Poentadewa* werden op het bureau in inkt gezet en een even groot aantal van Tjandi *Tikoes* door den heer Melville afgeleverd. De teekeningen van *Toeban*, *Gambar* en *Wringin Brandjang* kwamen gereed; die van *Panataran*, *Ngetos* en *Bajalangoe* zijn nog onder handen van den heer Perquin.

§ 11. **Musea en verzamelingen.**

In het volgend kwartaal zal ondergeteekende een bezoek brengen aan de collecties te Magelang, Toeloengagoeng en Modjokerto en zijne bevindingen in een verslag samenvatten.

§ 12. **Lijst van monumenten.**

Zie § 10.

§ 13. **Publicaties.**

Het oudheidkundig verslag over het laatste kwartaal van 1916 verscheen in druk.

§ 14. **Geschenken.**

Aan boekwerken werden ten geschenke ontvangen:
Gedenkboek van de Koloniale Tentoonstelling te Semarang;
Ann. Rep. of the Archaeol. Surv. of India, part I, 1914/5;
Ann. Progress Rep. Superint. Muhamm. and Brit. Monum. N. circle, 1916;
South Indian Images of Gods and Goddesses, by Sastri.

§ 15. **Programma voor het volgend kwartaal.**

Door den Bouwkundige zullen de tjandi's *Panataran* en *Ngetos* worden afgemaakt; verder zullen *Sanggrahan* en *Djadi* onder handen worden genomen, terwijl zoo mogelijk een begin zal worden gemaakt met de maatregelen voor het behoud van *Singosari*. De monumenten te *Soerawana*, *Tegawangi*, *Sawentar*, *Kali-tjilik*, *Gambar*, *Soember-djati* en *Bajalangoe* zullen een schoonmaakbeurt krijgen. De heer Callenfels zal op *Gedong Sanga* als onder § 6 aangegeven voortwerken, dan zal hij den Chef op een dienstreis door Midden- en Oost-Java vergezellen, de bestudeering der basrelief-series aan verscheidene tempels vervolgen en de re-inventarisatie van de residenties Rembang en Madioen ter hand nemen.

De heer Rothe zal in het begin van den Oostmoesson de ontgraving van het terrein van Tjandi *Sewoe* hervatten.

Ondergeteekende heeft het voornemen een inspectiereis langs de voornaamste oudheden in Midden- en Oost-Java te ondernemen.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, Mei 1917.

Lijst der fotografische opnamen

in het 1ste kwartaal 1917.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2689	18 × 24	Karang Asem (Bali).	
2690	"	id.	
2691	13 × 18	Poeh-sarang, distr. Madjarata, afd. Kediri.	gezicht op de rivier bij Poeh-sarang.
2692	"	id.	beschr. steen van 924 Çaka, voorzijde.
2693	"	id.	id. id. van links.
2694	"	id.	id. id. van rechts.
2695	"	Bajalangoe, distr. en afd. Toeloeng-agoeng.	vrouwenbeeld na herplaatsing op het voetstuk.
2696	"	id.	soubassement graftempel, detail Z.W. hoek, a h. Zuiden.
2697	"	id.	id. id.
2698	"	id.	tempel-terrein, Noordzijde.
2699	"	id.	id. Oostzijde.
2700	"	id.	id. Westzijde.
2701	24 × 30	Gambar, distr. Ngoenoeh, afd. Toeloeng-agoeng.	tempel-soubassement van voren gezien, Westzijde.
2702	13 × 18	id.	id. detail.
2703	"	id.	id. id.
2704	"	id.	id. id.
2705	"	id.	id. id.
2706	"	id.	id. (relief).
2707	24 × 30	Toeban, distr. Ngoenoeh, afd. Toeloeng-agoeng.	tempel-soubassement.
2708	13 × 18	id.	id.
2709	"	Tjandi Lor, distr. Ngandjoek, afd. Berbek, res. Kediri.	restant tempel, Westzijde.
2710	"	id.	detail tempel, Westzijde.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2711	13 × 18	Tjandi Ngetos, distr. en afd. Berbek, res. Kediri.	kāla-kop a/d Zuidzijde van den tempel.
2712	„	id.	detail aanzicht Westzijde.
2713	„	id.	tempel. Westzijde.
2714	„	id.	id. detail ingang.
2715	„	id.	id. detail nis, Noordzijde.
2716	„	id.	id. van boven, na de herstelling.
2717	„	id.	ingang genomen van boven voor de herstelling.
2718	„	id.	ingang van uit de binnenruimte genomen voor de herstelling.
2719	„	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar, thans te Blitar.	steenen beeld van Çrī.
2720	„	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	zij-aanzicht trap naar het 1ste terras.
2721	„	id.	zij-aanzicht trap, nāga-tempel.
2722	„	id.	badplaats van binnen.
2723	„	id.	muur bij de badplaats.
2724	„	id.	voor-aanzicht trap naar het 1ste terras.
2725	„	id.	rākṣasa met trap aan de Westzijde.
2726	„	id.	geornamenteerd voetstuk.
2727	„	id.	poort i/d 1sten dwarsmuur. van af het N. W.
2728	„	id.	id. id. N. O.
2729	„	id.	een der vier beelden v/d hoofd-tempel en fragm.
2730	„	id.	zij-aanzicht poort i/d tweeden dwarsmuur.
2731	„	id.	tempeltje aan de Z. W. zijde v/d hoofdtempel.
2732	24 × 30	id.	overzicht v/h westelijk gedeelte v/h tempelterrein.
2733	13 × 18	Tjandi Ngrimbi, distr. Barĕng, afd. Djombang.	aanzicht restant tempel N. W. zijde.
2734	„	id.	steenen beeld van Çiwa Guru.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2735	13 × 18	Djombang, distr. en afd. Djombang.	Vrouwenbeeld op het erf v/d Chin. Tji Liang Sioe (rechterzijde).
2736	„	id.	id. id. (linkerzijde).
2737	„	Tjandi Loemboeng, distr. Moentilan, afd. Magelang.	aanzicht tempel, Zuidzijde.
2738	„	id.	id. Noordzijde.
2739	„	id.	vergezicht op den tempel.

Vervolglijst der foto's

waarvan geen negatieven aanwezig zijn.

(Serie A)

(Vergl. Oudh. Verslagen 1ste kw. 1914 en 3de kw. 1915, No. 1—296)

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
297	desa Tjandi (Gedong Songo), distr. Ambarawa, afd. Salatiga.	hoofdtempel, na openkapping van het terrein.
298	id.	trap naar den hoofdtempel met terras-muur, na gedeeltelijken schoonmaak.
299	id.	nis-antefix van de kroonlijst der 1ste dak-etage van tempel No. 2.
300	id.	Nandīçwara en Guru-kop van tempel No. 2.
301	id.	Nandīçwara en bedolven tempelfragmenten.
302	doekoehan Danoem, id.id.	Kāla-kop, zonder onderkaak.
303	Sendang-doewoer, distr. Patjiran, afd. Lamongan.	Manara.
304	id.	id. hoofdingang (?)
305	id.	id. gevleugelde poort.
306	id.	id. gelijksoortige poort.
307	id.	id. wandpaneel met inscriptie in Oud-Jav. schrift.
308	onbekend, thans op het Regentserf te Kediri, No. 48.	steenen beeld van Hari-hara (Rapp. 1908 p. 246 sq).
309	Nagoe, distr. en afdeeling Soerakarta.	plaats van nieuw ontgraven oudheden.
310	id.	steenen beeld van Çiwa en tempelfragmenten.
311	onbekend (res. Semarang ?); thans Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam, No. 23494a.	houten beeld van Çiwa-Guru met twee volgelingen.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
312	onbekend (res. Semarang?): thans Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam. No. 23494*b*.	houten beeld van Çiwa-Kâla.
313	Rivier Moesi, onderafdeeling Moesi Oeloe (Palembang).	onafgewerkt steenen beeld van Buddha (van voren gezien).
313a.	id.	id. (van ter zijde).
314	Tengger-gebergte, residentie Pasoeroean.	steenen beeld der Trimoerti. (in partic. bezit).
315	Tjandi Perot, distr. Parakan, afd. Temanggoeng, Kedoe.	detail van den door boomwortels omklemden tempel.

Bijlage C

Stand van het teekenwerk

1ste kwartaal 1917.

Diëng-plateau:

Tjandi	Poentadewa,	netteekening,	plattegrond,	schaal	1 : 20.
,,	,,	,,	vòòraanzicht,	,,	,,
,,	,,	,,	achteraanzicht,	,,	,,
,,	,,	,,	zijaanzicht,	,,	,,
,,	,,	,,	dwarsdoorsnede,	,,	,,
,,	,,	,,	lengtedoorsnede,	,,	,,

Tjandi Tikoes:

a.	plattegrond,	op	millimeter-papier,	schaal,	1 : 100.			
b.	,,	,,	,,	,,	1 : 20, bld. 1.			
c.	Zuid-aanzicht	en	doorsnede	AB	,,	,,	,,	2.
d.	Noord-	,,	,,	CD	,,	,,	,,	3.
e.	Oost-	,,	,,	EFGH	,,	,,	,,	4.
f.	put, plattegrond	en	doorsnede	,,	1 : 10.			

Bali:

Situatie van Karang Asem, netteekening, schaal 1 : 1000.
Sema (begraafplaats) te Karang Asem,
plattegrond, op millimeter-papier, ,, 1 : 200.

Bijlage D

VERSLAG

uitgebracht naar aanleiding van de bezoeken aan tempels in Midden-Java

DOOR

P. J. PERQUIN.

Aan den weg van Ngawi naar Solo werden aan de woning van den Ass. Wedono van Mantingan inlichtingen ingewonnen naar den tempel te *Kedoenggong* (Verbeek No. 391): deze was afwezig en de inlichtingen omtrent de reis te paard waren te vaag om die te ondernemen: als antwoord op schriftelijke navraag kreeg ik bericht van den Ass. Wedono, dat er te Kedoenggong geen resten van een tjandi of tjoengkoeb te vinden zijn, dat ± 25 jaar geleden een beeld uit het bosch werd meegenomen naar Ngawi door den toenmaligen Controleur en dat zich nog ter plaatse bevinden een vierkante steen met een gat er in en twee steenopstapelingen in den vorm van Javaansche graven op twee naast elkaar liggende heuveltjes.

Van uit Solo maakte ik een tocht naar de gapoera's enz. te *Soekoeh*, tot Karangpandan (17 paal) per auto en verder te paard (10 paal). Van de verschillende gapoera's enz. werden foto's genomen, die een beeld geven van den tegenwoordigen verwaarloosden toestand, maar ook een overzicht van de verschillende onderdeelen, waaruit het gebouwen-complex bestaat. Volgens gevonden inscripties is hier voornamelijk in de 14de Çaka-eeuw gebouwd; wat het beeldhouw- en ornamentwerk betreft, dat in het algemeen slordig, smakeloos en ruw behakt is, kan men zonder voorbarigheid spreken van een vervaltijd; de

grondgedachte is echter even artistiek verwezenlijkt als bij alle andere monumenten in Midden- en Oost-Java. Ook hier geraakt men onder de bekoring van het schitterende panorama, dat zich rondom uitstrekt, ook hier is de ligging met zorg gekozen. Door drie poorten, telkens toegang gevende tot een hooger gedeelte, komt men op het tempelterrein, waar het grootste heiligdom staat, omgeven door kleinere; in bouwstijl wijkt het geheel af van andere monumenten: geen onderbouw, waarop een tempel met zijne verschillende geledingen was opgebouwd, geen laag steenen terras met basement en kroonlijst, waarop (zooals b.v. te Kotes in Kediri en te Kedaton in Probolinggo) offertafels of andere kleinere monumentjes een plaats kregen; geen binnenruimte, waarin het beeld van den god was opgesteld, maar een gebouw met vierkant grondvlak, waarvan de zijden met telkens terugspringende lagen van natuursteenen tot op een hoogte van ± 6 meter zijn opgetrokken; hierop zijn rechtstandmuren met kroonlijst en voorsprong aan de Westzijde gebouwd, waaronder de trap, besloten tusschen de muren, doorloopt om toegang te geven tot het bovenvlak. De andere monumentjes zijn al even merkwaardig, o. a. bevindt zich op den uitersten Z. O. hoek van een terras van ± 5.50 × 4.50 M² een obelisk (zooals Dr. Verbeek hem noemt) van ongeveer 4 meter hoog; de twee buitenzijden zijn loodrecht, terwijl de twee binnenzijden een schuine richting hebben; ongeveer 50 cM. boven het terras bevindt zich aan de Noordzijde van den obelisk een goot, die dwars door het muurwerk heen in verbinding staat met een spuier in den vorm van een mannenbeeldje aan de Zuidzijde; aan de Westzijde is de obelisk versierd met beeldhouwwerk in een cirkelvormige omlijsting. Op een ander terras van ± 11 × 8 M² staat eveneens op den uitersten Z. O. hoek een obelisk, loodrecht aan de buitenzijden en afgeschuind aan de binnenzijden; deze is ver-

bonden met een balustrade, waarop een gootvormige deklijst is aangebracht; de goot loopt er langs aan de Noordzijde, is aan het einde afgedamd, en staat in verbinding met een spuier aan de Zuidzijde; ook deze is aan de Westzijde versierd.

Op het eerste gezicht vertoont de meest westelijke gapoera aan de Oostzijde het eigenaardige geval, dat de kālakop niet buiten de muren uitspringt, maar als in een diepe nis tusschen de muren besloten is; bij nader onderzoek is echter gebleken, dat de kālakop op de gewone wijze ingebouwd is en dat de uitspringende muren, die de nis vormen, later tegen de bestaande muren zijn aangebouwd; een ander eigenaardig geval doet zich voor bij de reeds besproken balustrade; een oogenblik is men verrast bij het zien van een vrijstaand kolommetje onder de balustrade-deklijst (voor zoover mij bekend is er op Java geen enkel monument met vrijstaande kolommen), maar bij nader bezien bleek, dat het kolommetje bestond uit een afgesleten en verweerd beeldje, daar geplaatst, nadat de steen met relief was omgevallen; ongetwijfeld zal deze steen nog wel op het terrein aanwezig zijn. Voor het overige kan ik verwijzen naar Hoepermans, Rapp. 1913, blz. 273; Knebel, Rapp. 1910, blz. 110 en de foto's.

Te *Gedong Sanga* werd in hoofdzaak tempel No. I aan een onderzoek onderworpen in verband met eventueele schoring; het gebouw is zoodanig uit elkaar gerukt, dat van het schoren der ringmuren geen sprake kan zijn; er zijn bijna geen steenen te vinden, die voldoenden steun geven aan de bovenliggende lagen en dus ook niet aan eventueel te plaatsen schoren; de eenige goede maatregel om het monumentje in stand te houden zou zijn den ingang dicht te metselen en de geheele binnenruimte met zand of een andere beweeglijke grondsoort te vullen, totdat er tijd en gelegenheid zal zijn om het geheel af te breken en wederom op te bouwen.

Het verdient overweging de grootste boomtakken op het gebouwtje af te hakken; dit moet staande op een ladder gebeuren, want het is zeer goed mogelijk, dat de sluitsteen van de binnenruimte geen voldoenden steun heeft en dus door te veel beweging naar beneden zou tuimelen. De heer Van Stein Callenfels deelde mij mede, dat het plan om de binnenruimte te vullen onuitvoerbaar was, omdat de bevolking dan het voorwerp van hare vereering zou missen. De bezwaren tegen het kwetsen dier gevoelens begrijp ik ten volle; meermalen heb ik die ondervonden in Oud-Bantam, waar alle graven en boomen van geesten wemelden, en ook bij verschillende Hindoe-monumenten; maar ik twijfel niet, of de heer Callenfels zal met eenige beloften (desnoods van de zijde van den Oudheidkundigen Dienst) er wel in slagen (misschien door het voetstuk buiten den tempel te plaatsen) het vullen van de binnenruimte zonder moeielijkheden uit te doen voeren. Over de belangrijkheid der werken, die er zijn uitgevoerd, en over het prachtmateriaal, dat bij de ontgravingen is blootgekomen, behoef ik niet verder uit te weiden: de rapporten van den heer Callenfels geven daarvan een duidelijk beeld.

In het Oudh. Versl. 1916, 2de kwart., § 6, wees de Chef van den Dienst, m.i. zeer terecht, in algemeene trekken op de verschillen, die er bestaan tusschen de tempels van het Oengarangebergte en die van het Diëng-plateau, verschillen die het duidelijkst gedemonstreerd worden door de ligging; na lezing van § 6 en na herhaald bezoek aan de Oengaran-monumenten werd mij dit duidelijk, maar een uitvoerige stijlbeoordeeling of kunstbeschouwing kan m.i. beter tot later uitgesteld worden. Het verdient aanbeveling (in 1914 drong ik daarop reeds aan), zoo spoedig mogelijk een voldoend aantal detail-foto's te maken.

Van uit Djokja bezocht ik o.a. de tjandi's *Sari* en

Kalasan; over de wijze, waarop de Zuidzijde van *Kalasan* hersteld zou moeten worden, deed ik in het vorige kwartaalverslag de noodige voorstellen, maar in verband met de waarschijnlijkheid, dat die herstelling niet spoedig zal worden uitgevoerd, besprak ik met den heer Van Coolwijk, hoe de zeer gevaarlijke toestand van den zuidelijken uitbouw het beste verholpen zou kunnen worden. Na aandachtige beschouwing is ons gebleken, dat een deugdelijke schoring mogelijk is en voldoende zekerheid zal geven tegen het afvallen van dezen uitbouw; maar ook bleek ons, dat bij afbraak en wederopbouwing van dat gedeelte een schoring van onderdeelen toch noodzakelijk zou zijn, zoodat in geen geval van dubbele kosten sprake zal wezen; het aantal schoren, de juiste plaats er van op den grond en de steenen, die gesteund moeten worden, werden nauwkeurig aangegeven. De geheele situatie spot met alle theorieën van knik- en drukvastheid, van uitschuiving en zijdelingschen druk; het aanbrengen der schoren is dus een gevaarlijk werk, dat veel zorg vereischt; de uitvoering mag niet gelijktijdig met ander werk ondernomen worden, omdat deze zoo intensief mogelijk moet zijn; degene, die er mede belast wordt, zal al zijn aandacht moeten wijden aan de draagvlakken der nog steunende steenlagen, opdat de schoren op de meest gunstige plaatsen die lagen vastgrijpen; hij zal met voorzichtigheid en beleid de schoren moeten stellen, ze koppelen en het draagvlak op den vasten grond zoo groot en zoo secuur mogelijk maken; de kosten zullen naar schatting *f* 200 bedragen, welk bedrag voor 3/4 voor den aankoop van hout bestemd is.

Wat *Tjandi Sari* betreft: het schoren van alle hoeken, maar vooral van den Z. O. hoek, bleek ons al even urgent als bij *Tjandi Kalasan*; ook daar bepaalden wij, hoe zulks het meest afdoend zou kunnen en moeten geschieden; ook aan andere gevaarlijke gedeelten werd de

grootst mogelijke aandacht geschonken, maar als men hier eenmaal aan het werk is, zal door middel van een verplaatsbaren steiger alles nauwkeuriger geinspecteerd kunnen worden. De kosten van schoring der hoeken zullen naar schatting *f* 300 bedragen.

De toestand der tjandi's *Loemboeng*, *Asoe* en *Pendem* was ongeveer dezelfde als bij mijn bezoek in 1914; ik kan dus verwijzen naar het destijds ingediend rapport; den heer Van Coolwijk wees ik op enkele bijzonderheden in de constructie van *Tjandi Loemboeng*; van dit monument werden ook een drietal foto's gemaakt.

Wat *Selagrija* betreft, ook daarvoor kan ik verwijzen naar mijn rapport van 1914 en naar de beschrijving van den heer Van Erp, in het Rapp. van 1912, blz. 84; wat den gevaarlijken toestand aan de Noordzijde betreft, werden met den Ass. Wedono van Bandongan maatregelen getroffen om het afstroomende water een andere richting te geven; te dien einde ontving de Kapala-desa de noodige aanwijzingen met het verzoek vooraf een prijsopgave in te dienen; (ook hier werden een drietal foto's gemaakt, die door het ongunstige weer mislukt zijn).

Naschrift.

Volgens een schrijven van den Controleur van Magelang werd voor het graafwerk aan *Selagrija* *f* 200 gevraagd, welk bedrag veel te hoog is; *f* 20 zal wel voldoende zijn. Daarom berichtte ik den Controleur, dat wij bij gelegenheid zelf dat werk zullen uitvoeren; na het schoren der tjandi's *Sari* en *Kalasan* zal die gelegenheid het gunstigst zijn.

Bij een bezoek aan *Sirah-keting*, afd. Panaraga werd wel een trap, maar geen sporen van een monumentje aangetroffen.

Elfde en Twaalfde lijst van foto's

UIT

ATJEH.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
1438	18 × 24	Teungkoe Meugeudong, kg. Kiran Toenong, Meunathah Mé, Moekim Samalanga.	Graf V, zijde 1.
1439	„	id.	„ „ „ 2.
1440	„	id.	„ „ „ 3.
1441	„	id.	„ „ „ 4.
1442	„	id.	„ „ „ 5.
1443	„	id.	„ „ „ 6.
1444	„	id.	„ „ „ 7.
1445	„	id.	„ „ „ 8.
1446	„	id.	„ VI. „ 6 + 1.
1447	„	id.	„ „ „ 5 + 2.
1448	„	id.	„ „ „ 8 + 3.
1449	„	id.	„ „ „ 7 + 4.
1450	„	Teungkoe Meurah, kg. en Meunathah Bireuën,[1]) Moekim Gloempang Doea (Peusangan).	„ I. „ 1 + 8.
1451	„	id.	„ „ „ 7 + 2.
1452	„	id.	„ „ „ 3 + 6.
1453	„	id.	„ „ „ 5 + 4.
1454	„	Teungkoe Bateë Bethoem, kg. en Meunathah Kroeëng Djoeli, Moekim Gloempang Doea (Peusangan).	„ III. „ 1.
1455	„	id.	„ „ „ 3.
1456	„	id.	„ „ „ 5.
1457	„	id.	„ „ „ 7.

1) Op de teekening vermeld als kampong en Meunathah *Raja*.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
1458	18 × 24	Teungkoe Bateë Bethoem, kg. en Meunathah Kroeëng Djoeli. Moekim Gloempang Doea (Peusangan).	Graf III, zijde 2 + 8.
1459	,,	id.	,, ,, ,, 4 + 6.
1460	,,	id.	,, IV, ,, 1.
1461	,,	id.	,, ,, ,, 3.
1462	,,	Teungkoe Bintara Blang, kg. Koeta Meusé, Meunathah Meusé, Moekim Garoegoe (Peusangan).	Situatie graven-complex.
1463	,,	id.	Graf I, zijde 1.
1464	,,	id.	,, ,, ,, 2.
1465	,,	id.	,, ,, ,, 3.
1466	,,	id.	,, ,, ,, 4.
1467	,,	id.	,, ,, ,, 5.
1468	,,	id.	,, ,, ,, 6.
1469	,,	id.	,, ,, ,, 7.
1470	,,	id.	,, ,, ,, 8.
1471	,,	Van Sarakatas van Atjeh.	Drie zegelafdrukken.
1472	,,	Toean Pakeh, kg. Lam No, Meunathah Toeha, Moekim Lam No.	Graf II, zijde 1.
1473	,,	id.	,, ,, ,, 2.
1474	,,	id.	,, ,, ,, 5.
1475	,,	id.	,, ,, ,, 6.
1476	,,	id.	,, IV, topstuk.
1477	,,	Teungkoe Bä Sapih, [1]) kg. Meun. Rajeü Loeë, Meunathah Rajeü Loeë, Moekim Lam Beusoë.	,, I, zijde 5.
1478	,,	id.	,, ,, ,, 6.
1479	,,	id.	,, ,, ,, 7.
1480	,,	id.	,, ,, ,, 8.

1) Op de teekening Teungkoe *Bak Sapik* genoemd.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
1481	18 × 24	Teungkoe Glé Meurah, kg. enz. als voorgaand.	Graf II, zijde 5.
1482	„	id.	„ „ „ 6.
1483	„	id.	„ „ „ 7.
1484	„	id.	„ „ „ 8.
1485	„	Teungkoe Pahlawan Sjah, kg. Oeateuë, Meunathah Meungkoeroek, Moekim Koeala Daja.	Graf I en II, zijde 1—1.
1486	„	id.	„ „ „ „ „ 2—2.
1487	„	id.	„ „ „ „ „ 3—3.
1488	„	id.	„ „ „ „ „ 4—4.

Twaalfde lijst van abklatschen

UIT

ATJEH.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving			
2418	Teungkoe Meugeudong, kg. Kiran Toenong, Meunathah Mé, Moekim Samalanga.	Graf	V,	zijde	1.
2419	id.	„	„	„	2.
2420	id.	„	„	„	3.
2421	id.	„	„	„	4.
2422	id.	„	„	„	5.
2423	id.	„	„	„	6.
2424	id.	„	„	„	7.
2425	id.	„	„	„	8.
2426	id.	Graf	VI,	zijde	1.
2427	id.	„	„	„	2.
2428	id.	„	„	„	3.
2429	id.	„	„	„	4.
2430	id.	„	„	„	5.
2431	id.	„	„	„	6.
2432	id.	„	„	„	7.
2433	id.	„	„	„	8.
2434	Teungkoe Meurah, kg. Bireuën, Meunathah Bireuën,[1]) Moekim Gloempang Doea.	Graf	I,	zijde	1.
2435	id.	„	„	„	2.
2436	id.	„	„	„	3.
2437	id.	„	„	„	4.
2438	id.	„	„	„	5.
2439	id.	„	„	„	6.
2440	id.	„	„	„	7.
2441	id.	„	„	„	8.
2442	Teungkoe Bateë Bethoem, kg. en Meunathah Kroeëng Djoeli, Moekim Gloempang Doea.	Graf	III,	zijde	1.

1) Zie blz. 29, noot.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2443	Teungkoe Bateë Bethoem, kg. en Meunathah Kroeëng Djoeli, Moekim Gloempang Doea.	Graf III, zijde 2.
2444	id.	„ „ „ 3.
2445	id.	„ „ „ 4.
2446	id.	„ „ „ 5.
2447	id.	„ „ „ 6.
2448	id.	„ „ „ 7.
	id.	„ „ „ 8 verdwenen.
2449	id.	Graf IV, zijde 1.
2450	id.	„ „ „ 3.
2451	id.	„ „ topstuk.
2452	Teungkoe di Kandang, kg. en Meunathah Raja, Moekim Gloempang Doea.	Graf I, zijde 1.
2453	id.	„ „ „ 3.
2454	id.	„ „ „ 5.
2455	id.	„ „ „ 7.
2456	Teungkoe Bintara Blang, kg. en Meunathah Meusé, Moekim Garoegoe.	Graf I, zijde 1.
2457	id.	„ „ „ 2.
2458	id.	„ „ „ 3.
2459	id.	„ „ „ 4.
2460	id.	„ „ „ 5.
2461	id.	„ „ „ 6.
2462	id.	„ „ „ 7.
2463	id.	„ „ „ 8.
2464	Toean Pakeh, kg. Lam No, Meunathah Toeha, Moekim Lam No.	Graf II, zijde 1.
2465	id.	„ „ „ 2.
2466	id.	„ „ „ 3.
2467	id.	„ „ „ 4.
2468	id.	„ „ „ 5.
2469	id.	„ „ „ 6.
2470	id.	„ „ „ 7.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2471	Toean Pakeh, kg. Lam No, Meunathah Toeah, Moekim Lam No.	Graf II. zijde 8.
2472	id.	Graf IV. topstuk.
2473	Teungkoe Bä Sapih, kg. en Meunathah Rajeü Loeë. Moekim Lam Beusoë.	Graf I. zijde 5.
2474	id.	„ „ „ 6.
2475	id.	„ „ „ 7.
2476	id.	„ „ „ 8.
2477	id.	Graf II. „ 5.
2478	id.	„ „ „ 6.
2479	id.	„ „ „ 7.
2480	id.	„ „ „ 8.
2481	id.	Graf III. zijde 5.
2482	id.	„ „ „ 6.
2483	id.	„ „ „ 7.
2484	id.	„ „ „ 8.
2485	id.	Graf VI. zijde 5.
2486	id.	„ „ „ 6.
2487	id.	„ „ „ 7.
—	id.	„ „ „ 8 verdwenen.
2488	Teungkoe Glé Meurah, kg. en Meunathah Rajeü Loeë, Moekim Lam Beusoë.	Graf II. zijde 1.
2489	id.	„ „ „ 2.
2490	id.	„ „ „ 3.
2491	id.	„ „ „ 4.
2492	id.	„ „ „ 5.
2493	id.	„ „ „ 6.
2494	id.	„ „ „ 7.
2495	id.	„ „ „ 8.
2496	Teungkoe Meurah, kg. Noesa, Meunathah Noesa Ikoe, Moekim Koeala Daja.	Graf II. zijde 1.
2497	id.	„ „ „ 3.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving	
2498	Teungkoe Meurah, kg. Noesa, Meunathah Noesa Ikoe, Moekim Koeala Daja.	Graf II, zijde 2.	bloemornament, (alleen één exemplaar).
2499	id.	„ „ „ 4.	
2500	id.	„ „ „ 5.	
2501	id.	„ „ „ 6.	
2502	id.	„ „ „ 7.	
2503	id.	„ „ „ 8.	
2504	Kg. Glé Djong, Meunathah Glé Djong, Moekim Lam Keumawé.	Graf IV, zijde 1.	
2505	id.	„ „ „ 3.	
2506	id.	„ „ „ 2.	bloemornament, (alleen één exemplaar).
2507	id.	„ „ „ 4.	
2508	id.	„ „ „ 5.	
2509	id.	„ „ „ 6.	
2510	id.	„ „ „ 7.	
2511	id.	„ „ „ 8.	
2512	Teungkoe Pahlawan Sjah, kg. Oeateuë, Meunathah Meungkoeroek, Moekim Koeala Daja.	Graf I, zijde 1.	
2513	id.	„ „ „ 2.	
2514	id.	„ „ „ 3.	
2515	id.	„ „ „ 4.	
2516	id.	Graf II, zijde 1.	
2517	id.	„ „ „ 2.	
2518	id.	„ „ „ 3.	
2519	id.	„ „ „ 4.	

Lijst der teekeningen uit Atjeh.

55. Overzichtskaart der graven-complexen ter Noordkust van Atjeh, gecalqueerd.

56. Overzichtskaart der graven-complexen in de landschappen: Samalanga, Peusangan en Garoegoe, gecalqueerd.

57. Situatie van de graven-complexen: Teungkoe Bateë Bethoem, Teungkoe Meugeudong, Teungkoe Meurah, Teungkoe Bintara Blang, alle in het voormalig rijk Peusangan (Noordkust van Atjeh), schaal 1 : 50.

    Verder de graven-complexen:

    Toean Pakeh, Teungkoe Glé Meurah, Teungkoe Bak Sapik, Teungkoe Meurah, Teungkoe Pahlawan Sjah, en het graf (zonder naam) in gampong Glé Djong, alle in het voormalig rijk Daja (Westkust van Atjeh), schaal 1 : 50.

58. Overzichtskaart van Daja (Westkust Atjeh) met aanwijzingen, waar oude grafsteenen aangetroffen zijn; gecalqueerd.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Tweede Kwartaal 1917.

---

§ 1. **Personeel.**

Bij Gouv. Besl. van 24 April 1917 werd Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor tijdelijk toegevoegd aan den Chef van den Oudheidkundigen Dienst ten einde belast te worden met werkzaamheden in het belang van dien dienst.

§ 2. **Bureau.**

Op het bureau werd de bewerking van den nieuwen inventaris der Hindoe-oudheden voortgezet.

§ 3. **Reizen.**

In de maand Mei ondernam de Chef een controle-reis langs de voornaamste monumenten in Midden-Java: daarna begaf hij zich naar den Oost-hoek, waar hij o.a. de tjandi's *Panataran*, *Bajalangoe*, *Gambar*, *Toeban*, *Sanggrahan*, *Djadi*, *Batjem*, *Soemberdjati*, *Ngetos*, *Lor*, *Tegawangi* en *Soerawana* bezocht. Na tjandi *Tikoes* in het Modjokerto'sche werden ten slotte in het Probolinggo'sche de tjandi's *Djaboeng* en *Kedaton* bezichtigd. Op deze reis werd hij in Midden-Java gedeeltelijk door Mej. Dr. van Goor en in Oost-Java door den heer Perquin vergezeld. De heer Van Stein Callenfels maakte de geheele reis mee.

De heer Perquin ondernam bovendien nog controle-reizen naar *Wringin Brandjang*, *Kali tjilik*, *Sawentar*, *Soemberdjati*, *Bajalangoe*, *Gambar* en *Toeban* en bezocht overigens bijna dagelijks tjandi *Panataran*.

In het belang van de re-inventarisatie maakte de heer Callenfels nog verschillende reizen door de residenties Rembang en Madioen; voor het bestudeeren der basreliefs

begaf hij zich nog herhaaldelijk naar de tjandi's *Panataran*, *Tegawangi*, *Soerawana*, *Toempang* en *Prambanan*.

§ 4. **Bescherming van Monumenten.**

Tijdens onze reis door Midden-Java bereikte ons het bericht, dat de bliksem in den hoogsten dagob van Boroboedoer geslagen was en eenige schade had veroorzaakt. Bij een ingesteld onderzoek bleken eenige steenen van den grooten pinakel afgevallen te zijn, die gemakkelijk herplaatst zullen kunnen worden. Voor de beschrijving van den toestand der Midden-Javaansche monumenten en de te treffen maatregelen verwijzen wij naar het in het vorig kwartaalverslag afgedrukte rapport van den Bouwkundige.

De tjandi's in het Kediri'sche, die aan de zorg van den heer Perquin zijn toevertrouwd, geven geen aanleiding tot opmerkingen.

Tjandi *Djaboeng* zal spoedig onder handen genomen moeten worden; niet zoozeer de hoofdtempel, die, naar de foto's te oordeelen, zich nog ongeveer in denzelfden toestand van voorheen bevindt, maar vooral het interessante torentje in de onmiddellijke nabijheid, dat eertijds den hoek van den grooten ringmuur, die het tempelterrein omsloot, gevormd moet hebben en dat bij den minsten aardschok of zelfs windstoot dreigt om te vallen. Tjandi *Kedaton*, hoewel geheel verwaarloosd, geeft geen reden tot ernstige bezorgdheid, daar alleen het vrij stevige soubassement er van over is.

§ 5. **Inventarisatie.**

Van de reeds vroeger door den heer Perquin geïnventariseerde tot op dien tijd onbekende oudheden in de res. Soerabaja werd een lijst overgelegd, terwijl door denzelfden heer de oudheden op het erf van een Chinees te Djombang gecontroleerd werden.

De heer Callenfels kwam gereed met de voorbereidende maatregelen voor de re-inventarisatie van de residentie Rembang, terwijl hij met de re-inventarisatie van Madioen aanmerkelijk vorderde. Geheel gereed kwamen de afdeelingen Toeban en Badjanagara van eerstgenoemde residentie.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

In het vorige kwartaalverslag werden de tjandi's *Gedong Sanga, Kalasan en Sari* door den Bouwkundige aan een bespreking onderworpen, waaraan onzerzijds niets toegegevoegd behoeft te worden. Alleen zij hier op de wenschelijkheid gewezen om bij eene eventueele schoring en gedeeltelijke restauratie van tjandi *Kalasan* tegelijk een flinke breede strook grond om het monument vrij te maken, zoodat de tempel beter dan tegenwoordig in zijn volle hoogte van alle zijden te bezichtigen zal zijn.

Wat Oost-Java betreft: De ontgraving van het tjandi-Panataran-terrein bleek door den heer Perquin in waarlijk grootschen stijl te zijn uitgevoerd. Waren het vroeger feitelijk alleen de hoofdtempel, het monumentje met jaartal en het pendopo-terras, die de aandacht trokken, thans is de gansche oppervlakte van een wijd afgegraven veld met basementen, fundeeringen, neuten enz. van allerlei soorten van bouwwerken als bezaaid. De grootste verrassing, die de ontgraving bracht, zijn ongetwijfeld de débris van het monumentje, dat in de rapporten als „nāgatempeltje" werd aangeduid en dat de heer Perquin uit de gevonden bouwdeelen grootendeels hoopt te zullen kunnen reconstrueerren. De negen levensgroote beelden, die het tempellichaam versieren, bleken „pĕdanda's" voor te stellen, in de rechterhand de wajra-bel houdend en op de linkerhand een nāga torsend.

Belangrijke aanwinsten voor de kennis van de Oost-Javaansche architectuur zijn ook het onlangs ontgraven

monumentje in de desa *Bajalangoe* met zijn zeer merk-
waardige dubbele ommanteling en tjandi *Ngetos* in het
Bĕrbĕksche, die dank zij de zorgen van den heer Perquin,
van een wildoverwoekerden steenklomp tot een scherp
omlijnd fraai gebouwtje geworden is.

Aan het rapport van den Bouwkundige ontleenen wij
nog het volgende:

In het afgeloopen kwartaal werd met alle kracht aan de
verdere ontgraving van het tjandi-Panataran-terrein voort-
gewerkt. De heer Van Coolwijk hield het toezicht op de
ontgraving van de groote toegangspoort aan de West-
zijde. De rākṣasa's bij die poort werden ongeveer een
meter hooger op de oude plaatsen, die bij de ontgraving
voor den dag waren gekomen, neergezet. Verder werden
de overhellende steenen van het terras in den N.-W.
hoek rechtgezet en twee versierde neuten opgedolven en
op hunne vroegere plaatsen opgesteld. De dijk aan de
Noord-zijde van den hoofdtempel werd voorts gedeeltelijk
naar het Noorden verlegd, de terreinmuur aan de uiterste
Oost-zijde voor zoover nog aanwezig blootgelegd, een
natuursteenen monumentje aan de Zuid-zijde verder ont-
graven en een begin gemaakt met de ontgraving van den
Zuid-Oosthoek. De heer Perquin hield zich bezig met de
algemeene regeling der werkzaamheden en meer in het
bijzonder met de ontgraving in den Zuid-Oosthoek van
het tempelterrein. Een met gunstigen uitslag bekroond
onderzoek werd voorts door hem ingesteld naar den zui-
delijken terrein-muur, terwijl tevens een begin gemaakt
werd met de sorteering der steenen rondom den hoofd-
tempel. Bij zijn bezoek aan het terrein wees de Chef op
de wenschelijkheid van een onderzoek naar den aanslui-
tingsmuur bij de groote poort aan de West-zijde en,
voor zoover mogelijk, van den wederopbouw van het
„nāga-monumentje". Met de laatstgenoemde werkzaamheid
is reeds een begin gemaakt.

De heer Callenfels rapporteert omtrent de werkzaamheden te *Gedong Sanga:* Met de sorteering der bij de ontgraving te voorschijn gekomen steenen werd geregeld voortgegaan; dit werk is geheel klaargekomen bij de groepen I, II, IV en VI en gedeeltelijk bij groep V. Alle groepen werden geregeld schoongehouden. Hoe langer hoe meer blijkt de belangrijkheid van het Gedong-Sanga-complex ook ten aanzien der andere Midden-Javaansche tempels. Zoo bracht het nu weer de oplossing van een vraagstuk, dat bij verschillende der Diëng-tempels was gerezen. Zooals men weet, vertoonen enkele dier tempels een onderbouw, die loodrecht uit den grond oprijst en geheel onversierd is, zoodat het den indruk maakt, alsof die tempels boven op groote vierkante, onbehakte steenmassa's gezet zijn. Tot nog toe was het een raadsel, wat de bouwmeesters met deze onbehouwen steenklompen van plan waren geweest te doen. Groep V van het Gedong-Sanga-complex bracht de oplossing. Aan den hoofdtempel van deze groep toch staat het soubassement als het ware als een afzonderlijk muurtje op geringen afstand van den tempelvoet los er om heen, terwijl de ruimte tusschen dit muurtje en den eigenlijken tempel opgevuld is met aarde. Blijkbaar heeft men hier te doen met een zuinigheidsmaatregel om bouwmateriaal uit te sparen. [1]) Denkt men zich nu dit soubassement-muurtje in elkaar gestort of verwijderd, dan krijgt de hoofdtempel van groep V juist het uiterlijk

---

1) Men heeft de soubassementen van de bedoelde tempels juist op dezelfde wijze opgetrokken als de muren, die men nog dagelijks op Bali kan zien bouwen. Zij bestaan uit een kern van leem of aarde, kalikeien, baksteenbrokken e. d. opvulsel en twee evenwijdige „buitenkorsten" van vlak- en pasgeslepen, met wat modder gevoegde, „koud op elkaar gelegde" natuur- of baksteenen. Ook op den Diëng treft men fundamenten van dergelijke „holle" muren in menigte aan. Bali leert, dat hierbij inderdaad, zooals de heer C. onderstelt, zuinigheid in het spel is. Men zie vooral ook de opmerkingen van den hr. Perquin over de constructie van de muren van Tjandi Ngetos in het vorig kwartaal-verslag, p. 8. B.

van de bovengenoemde Diëng-tempels, nml. een tempel staande op eén loodrecht, geheel onbewerkt voetstuk. Bij een bezoek aan den Diëng bleek nu, dat bij de tempels, die dien eigenaardigen voet vertoonen, op korteren of verderen afstand, al naar gelang van de hoogte van het loodrechte, onbewerkte voetstuk, om de tempels heen het fundament van een muurtje loopt. Blijkbaar heeft men dus hier op dezelfde wijze gewerkt als bij groep V te Gedong Sanga. Het loodrechte, onbewerkte voetstuk is dus feitelijk binnenwerk geweest, dat voor het oog verborgen was door een soubassement, staande op bovenbedoeld fundament, terwijl de tusschenliggende ruimte met aarde is opgevuld geweest.

In de laatste dagen van het kwartaal werd op verzoek van P. A. A. Prang Wedhana VII een aanvang gemaakt met de blootlegging der fundamenten, die even buiten Solo langs den dijk van het bandjir-kanaal gevonden werden. Uit den aard der zaak kan hieromtrent in dit verslag nog niets naders vermeld worden.

Het rapport van den heer Rothe over de door hem geleide ontgraving van het tjandi-*Sewoe*-terrein laten wij hieronder volgen.

In het afgeloopen kwartaal werd eerst medio Mei met de verdere ontgraving een begin gemaakt en zulks uit hoofde van het late intreden van den Oostmoesson.

Ingevolge opdracht van den Chef van den Oudheidk. Dienst werd het eerst ter hand genomen de oostelijke toegangsweg van de 2de rij bijtempeltjes af, tot aan de 4de rij nabij de bekende waterleiding en de oostelijke rākṣasa's. Hiervoor was een grondverzet van ± 65 M^3 noodig, waarbij bijna geen steenen gevonden werden. Daarna werd overgegaan tot de ontgraving van den onderbouw van een der tempeltjes tusschen de 2e en 3e rij aan de Oostzijde en wel van dat, waarvan de heer IJzerman in zijn bekend werk als volgt melding

maakt: „Op de puinhoopen van een der beide grootere midden-tempels van de Oostzijde werd het beeld van den eersten Dhyani-Boeddha Wairocana gevonden (echter zonder hoofd)".

Deze tempel ligt in de richting Noord-Zuid, met den ingang op het Zuiden. Het dak en de muren zijn neergestort, slechts de voet is nog over en vrij goed onder de aarde behouden gebleven zonder dat de steenblokken uit elkaar gedrukt zijn.

Nadat een dag links van de trap, die bijna geheel door steenen en aarde uit elkaar gedrukt was, gegraven was, werd al dadelijk de kop van het op den puinhoop staande beeld gevonden. Op het voorhoofd daarvan komt de ūrnā voor.

Verder kwamen te voorschijn:

1e. een fragment, voorstellende een garuḍa met baard, uit den muil van een makara komende, houdende met de linkerhand diens bovenkaak en met de rechter steunende op de knie, vanwaar zich een slang naar boven slingert. Dit fragment werd gevonden in twee stukken (het op de foto zichtbare onderstuk dient slechts als onderlaag);

2e. een fragment voorstellende het bovenlijf van een garuḍa, op wiens linker bovenarm een slang zichtbaar is (werd bij het fotografeeren eveneens geplaatst als voren);

3e. twee staande Bodhisattwa-beelden (van één is het gezicht zeer beschadigd en daarom niet gefotografeerd), den maansikkel achter het hoofd en met de handhouding van den derden Dhyāni-Boeddha Ratnasambhawa.

4e. een ṛṣi (?), die den inhoud van een gĕndi uitstort op den kop van een kāla (een oog is in den linker benedenhoek van den steen nog zichtbaar). Achter hem een kinnara. Dit stuk is nog niet compleet (op de foto eveneens geplaatst op een gewonen steen).

5e. een vierkant steenen bakje, 12 cM. lang en breed en 6 cM. diep, zonder deksel; ook gevonden nabij de trap. De vondst van dit voorwerp daar ter plaatse doet vermoeden, dat in vroegere jaren schatzoekers den tempel doorzocht hebben. Hierop wijst ook het feit, dat in den puinhoop over de heele breedte een gat van ± 1 M. diepte gegraven bleek te zijn, waarin alleen een hoop steenen bij elkaar gegooid waren. Ook bij den nog onder het puin begraven tempel aan de Noord-zijde heeft hetzelfde plaats gehad.

Een verder onderzoek, door een paar meter dieper te graven, bracht niets aan het licht dan hoopen neergestorte steenblokken en aarde, vermengd met groote en kleine kali-steenen. De trapvleugels, welke ook ingestort waren, bleken niet versierd te zijn.

Behalve de voren beschreven fragmenten werden bij de verdere ontgraving nog talrijke sierstukken gevonden, waaronder fraaie bloemornamenten en ineengedrongen, neergehurkte, en met de handen dragende gaṇa-figuren. Ornamenten, zooals die bij de tempels der 4 rijen voorkomen, werden bijna niet gevonden, zoodat de ontgraven tempel een geheel anderen opbouw gehad moet hebben. Alle geprofileerde en geornamenteerde steenen werden afzonderlijk opgestapeld, terwijl de sierstukken van den tempelvoet, een fraaie guirlande vormende, bijna alle teruggevonden en herplaatst werden.

Daarop werd een aanvang gemaakt met de ontgraving der geheel ingestorte tempels der 3e rij, grenzende aan den hiervoren beschreven ontgraven tempel. Van twee dezer tempels werden de nog goed bewaarde voetstukken bijna geheel ontgraven. De geornamenteerde steenen, die voor den dag kwamen, bleken bijna alle gelijk te zijn aan die van de overige bijtempeltjes en werden zooveel mogelijk op den ontgraven reep tempelvoet geplaatst. In

iedere tempelkamer kwam een mooi afgewerkt voetstuk van een Buddhabeeld voor den dag.

Het rapport van den heer De Vink over de in het 1ste en 2de kwartaal verrichte werkzaamheden is als aparte bijlage hierachter te vinden.

§ 7. Vondsten.

Van de vondsten op het tjandi-*Sewoe*-terrein wordt onder § 6 melding gemaakt.

Op het Panataran-terrein werden verscheidene belangrijke steenen, gedeeltelijk tot den hoofdtempel, gedeeltelijk tot het nāga-monumentje behoorend ontdekt. Verder werd het voetstuk van den beschreven steen van 1119 ten Zuiden van den hoofdtempel gevonden; tevens het voetstuk van een reeds vroeger ten N-W. van den hoofdtempel en ten N. van het nāga-monumentje opgegraven onafgewerkte beeld. Het terrein-onderzoek in den Z-O. hoek bracht verder een menigte van hoeksteenen aan het licht, die bij een klein baksteen-monumentje bleken te behooren.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

Bij ons bezoek aan Ngandjoek waren wij in de gelegenheid een drietal bronsjes te bezichtigen, die zich in particulier bezit van den heer Van der Blij bevinden en tot de groote bronsvondst van Ngandjoek bleken te behooren. Daar de buitensporig hooge prijs, die gevraagd werd, aankoop voor de collectie van het Bataviaasch Genootschap onmogelijk maakte, konden jammer genoeg alleen foto's van de interessante exemplaren vervaardigd worden.

In verband met onze hypothese omtrent tjandi Soemberdjati = Simping maakte de heer Perquin ons opmerkzaam op den buitengewoon zwaren muur (zie foto 2435) aan de Noord-zijde van den tempel, die voor een gewonen

ringmuur te zwaar is en ook te dicht bij het hoofdgebouw geplaatst, en volgens hem wel een overblijfsel zou kunnen zijn van „den toren, die meer naar het Oosten werd opgericht" (Zg. LXI vs. 4). Nog andere interessante vragen rijzen naar aanleiding van bedoelde identificatie, zoo bijv. waar het beeld van Kṛtarājasa is opgesteld geweest en of er nog resten van „een hoofdpoort met gordel", waarmede waarschijnlijk een ringmuur bedoeld wordt, over zijn. Moet de beantwoording van deze en dergelijke vragen tot later uitgesteld worden, hier kan toch alvast gewezen worden op een feit, dat voor de gelijkstelling Soemberdjati-Simping pleit. Bij navraag bleek in de onmiddellijke nabijheid van den tempel een padoekoehan te liggen, genaamd Gāgoeroeng, volgens onzen inlandschen zegsman ontstaan uit Gāga-woeroeng, maar veel waarschijnlijker een verbastering van Goegoeroeng, regelmatig uit Goeroeng-Goeroeng, den naam zooals men weet van het klooster, welks grond voor het heiligdom i Simping gebruikt werd.

In het Museum te Modjokerto troffen wij de volgende epigraphische aanwinsten aan:

No. 715 (HS.-Catalogus Mus. Modj.) Een langwerpig vierkante steen met sengkala-jaartal 1216. Afk. desa Simping, distr. Modjosari, afd. Modjokerto.

No. 724. Een langwerpig vierkante steen met jaartal 1374. Afk. desa Borang, distr. en afd. Modjokerto.

No. 728. Een groote onbekapte steen met jaartal 1174. Afk. Doekoeh Kembaten, desa Kedokbanting, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto.

No. 733. Een langwerpig vierkante steen met sengkala-jaartal 1161. Afk. desa Djedoeng, distr. Modjosari, afd. Modjokerto.

No. 739. Een vierkante steen met jaartal 1319. Afk. desa Sentonoredjo, distr. en afd. Modjokerto.

Aan het rapport van den heer Callenfels wordt nog het volgende ontleend:

De verklaring van de Bubukṣah-basreliefs aan het pendapaterras van *Panataran* kwam gereed evenals die van de Parthayajña-serie aan tjandi *Toempang*. Beide artikelen werden aan het Bataviaasch Genootschap ter publiceering aangeboden. Als bijlage kan men voorts hierachter aantreffen eene poging om een tweetal plaatsen, bekend uit den Nāgarakṛtāgama, terecht te brengen.

Bij de re-inventarisatie der afdeeling Toeban werden in de kotta van dien naam een tweetal losse jaartallen aangetroffen, nl. 1293 op een steenen waterbak op de begraafplaats van Soenan Bonang en 1233 op een lossen dorpel in de desa *Daramoekti*.

Verder werd in de desa *Bandoeng* van het district Rengel een tweetal beschreven steenen aangetroffen, daar korten tijd tevoren gevonden door den Heer Jasper, Assistent-Resident van Toeban. De eene steen was nog gaaf, de andere echter gebroken. Bij onderzoek bleken zij uit 1277 te zijn en beiden woordelijk dezelfde inscriptie te dragen. Waarschijnlijk is de eene steen tijdens of vlak na het aanbrengen der inscriptie gebroken en heeft men toen een nieuwe inscriptie vervaardigd. Door dit gelukkige toeval is voor ons een leerzaam voorbeeld bewaard gebleven, hoe voorzichtig men moet zijn met pogingen tot vertaling van op de inscriptie's voorkomende onbekende woorden. Het laatste woord der nog onbeschadigde oorkonde bleek te zijn „malit" Dit woord was mij onbekend, doch werd door mij veronderstellenderwijs in verband gebracht met het bekende „alit", wat dan evenwel eene vertaling gaf, die totaal niet in den zin paste. Bij beschouwing van de gebroken oorkonde bleek daar nu op de overeenkomstige plaats niet „malit", doch „maliwat" te staan, zoodat de steenhouwer bij het hakken der nieuwe inscriptie blijkbaar door slordig en overhaast werken de

w vergeten had. Waar wij hier twee gelijkluidende inscriptie's naast elkaar hebben, is de fout gemakkelijk te redresseeren, doch wie weet hoevele onbekende woorden op inscriptie's, die helaas niet in duplo tot ons gekomen zijn, hunne onverklaarbaarheid aan dergelijke vergissingen van den steenhouwer te wijten hebben.

In het laatst van het kwartaal werd in Rembang in de kotak van een wajangstel nog een plaat van een oorkonde in koper gevonden. Al is de vindplaats Rembang, het is zeer waarschijnlijk, dat de plaat oorspronkelijk van elders afkomstig is. Het stuk is deerlijk gehavend, heeft blijkbaar in het vuur gelegen en is geheel en al in elkaar gevouwen. Aan den linkerkant is een stuk afgebroken, terwijl het einde der regels door beschadiging eveneens onleesbaar is. De plaat is aan beide zijden beschreven, doch op de eene zijde zijn, door den in elkaar gewrongen toestand, waarin de oorkonde zich bevindt, slechts enkele woorden leesbaar. Ook van de andere zijde is een groot deel onleesbaar of afgebroken, doch in de leesbare gedeelten komen enkele gegevens voor, die eene publicatie wel waard zijn. Voor zoover tot nog toe ontcijferd kon worden, geeft die eene zijde ons als v o o r l o o p i g e lezing:

1. . . . . çrī rajasanagaramangkanayatadwārana-
   warana . . . . .
2. . . . . . ja. kumaliliranāngsangjñāningtuhatuha. . . .
   kangpañjipangalah. makamanggalyājñāpadukaçri. . . .
3. . . . . . wijayawiṣṇuwārddhanināmarājñyābhiṣeka . . .
   wāmatyawikramajitārināthayoṣidalaka . . . . .
4. . . . . . . nenagarekahuripandyahçrigitārjjasākṣangar-
   ddharājaparameçwari, mu. angnagaraçrikṛtawarddhana.
5. . . . . . kāraṇawaṣisāntanasamāwijanola. anta. iprātija-
   nakānawarata . . . . .

De oorkonde is dus jonger dan 1272, het jaar van de troonsbestijging van Hayam Wuruk, doch ouder dan 1294, het jaar van het overlijden zijner moeder. Zeer merk-

waardig is de betrekking, van alle mij bekende officieele bescheiden voor de eerste maal in deze oorkonde aangetroffen, tusschen de bekende moeder van Hayam Wuruk en het rijk Kahuripan, terwijl absoluut nieuw is de „kleine naam" van Tribhuwanotunggadewijayawiṣṇuwarddhani. Wel was die harer zuster, dyah Wiyat, bekend, doch dat zijzelve dyah Çrî Gitārjja heette, was tot nog toe onbekend.

§ 9. **Fotografieën.**

Terwijl vroeger de hulp van een particulier voor het fotografeeren der door den heer Perquin in behandeling genomen oudheden werd ingeroepen en de opnamen tot de allernoodzakelijkste beperkt bleven, is thans genoemde heer in het bezit van een eigen toestel gesteld, waardoor het mogelijk is de monumenten niet alleen na afloop der werkzaamheden, maar ook ten allen tijde gedurende de behandeling te fotografeeren. Zoo werden in het afgeloopen kwartaal alle werkzaamheden, die aan of bij tjandi *Panataran* plaats vonden, in een 120-tal foto's behoorlijk vastgelegd.

De heer Callenfels vervaardigde nog enkele opnamen o. a. van de Bubuksah-serie aan het pendopo-terras te Panataran, de Mintaraga-serie aan Soerawana en het nog onverklaarde verhaal van Tegawangi.

Door de bereidwilligheid van den heer H. J. E. F. Schwartz, die ons toestond van zijne fraaie collectie opnamen afdrukken te laten vervaardigen, kwam de Oudh. Dienst in het bezit van een aantal foto's van Balische bouwwerken, die in de serie A opgenomen werden en hierachter onder Bijlage H vermeld zijn.

§ 11. **Musea en verzamelingen.**

In aansluiting met het door ons in het 3de kwartaalverslag van 1916 p. 88 gereleveerde, kan thans medegedeeld worden, dat bij Gouv. Besl. van den 2den Juni 1917 no. 11

de gemeente Magelang ontheven werd van de zorg voor de haar bij Gouv. Besl. van 10 Febr. no. 7 toevertrouwde beelden. Behalve enkele stukken (een yoni cat. Knebel no. 149, twee mannenbeelden nos. 54 en 159, een leeuwenkop als spuier no. 250, een drempel met inscriptie no. 51, een Brahma op wāhana no. 73 en een Çakti van Wiṣṇu no. 76), die voor het Museum te Batavia bestemd zijn, zal de geheele collectie naar Prambanan worden overgebracht, waar maatregelen voor hare behoorlijke opstelling en onderbrenging getroffen zullen worden.

In Toeloeng agoeng waren wij in de gelegenheid het onlangs voltooide „Museum" te bezichtigen, een ruime overdekte loods, waarin de beelden goed tot hun recht zullen komen.

De Collectie te Modjokerto was sinds ons vorig bezoek met een 35- tal voorwerpen verrijkt. Van de epigraphische aanwinsten maakten wij onder § 8 reeds melding.

§ 10. **Teekeningen.**

De teekeningen van de tjandi's Ngetos en Bajalangoe kwamen gereed. In het volgend kwartaal zal een inlandsch teekenaar ter beschikking van den heer Perquin gesteld worden, waardoor het werk sneller voortgang zal kunnen hebben.

§ 12. **Lijst van monumenten.**

Ngetos en Bajalangoe kwamen gereed.

§ 13. **Publicaties.**

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste kwartaal 1917 verscheen in druk.

§ 14. **Geschenken.**

Het Ann. Report of the Arch. Survey of India, Eastern Circle 1915/16 werd ons toegezonden.

§ 15. **Programma voor het volgend kwartaal.**

De Bouwkundige zal de werkzaamheden te *Panataran* blijven leiden en zich speciaal bezig houden met den wederopbouw van het nāgamonumentje, het afmaken van de teekeningen van den hoofdtempel en het bijwerken van de situatie-teekening.

De heer Van Coolwijk zal nog eenigen tijd voortgaan met de ontgraving van het tjandi-Panataran-terrein, waarna hem zal opgedragen worden onder toezicht van den Bouwkundige tjandi *Kalasan* te schoren en te herstellen.

De heer Van Stein Callenfels zal een reis naar Batavia ondernemen om enkele gegevens voor de nadere verklaring der basreliefs te verzamelen; voorts zal hij het toezicht blijven houden op de ontgravingen te *Solo* en *Gedong Sanga*, de re-inventarisatie van de residentie Rembang beëindigen, een aanvang maken met die van Madioen en voortgaan met de bestudeering der basreliefs van Oost-Javaansche tempels.

De fotografieën en bouwkundige teekeningen, die noodig zijn voor het Gedenkboek, hetwelk het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zich voorstelt ter viering van het 300-jarig bestaan van de stad Batavia in 1919 uit te geven (zie Notulen 1917 p. 37 sq., 63 sq. en 74 sq.), zullen door den Oudheidkundigen Dienst worden vervaardigd. De algemeene leiding der hiermede samenhangende werkzaamheden, waarvan in de volgende kwartaalverslagen geregeld rapport zal worden uitgebracht, zal aan den Bouwkundige worden opgedragen, terwijl de heer Melville met de eigenlijke uitvoering daarvan belast zal worden.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

Juli 1917.

Lijst der fotografische opnamen
in het 2de kwartaal 1917.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2740	13 × 18	Tjandi Kali tjilik, distr. Srengat, afd. Blitar.	Westzijde van den tempel in Mei 1917.
2741	"	id.	Oostzijde id. id.
2742	"	Wringin brandjang, distr. Gandoesari, afd. Blitar.	Z.W.zijde van het monument na de herstelling.
2743	"	id.	N.W.zijde. id.
2744	"	Bajalangoe, distr. en afd. Toeloeng agoeng.	Z.W.hoek v/h hoofd-monument (oudere bouw).
2745	"	id.	Westzijde. id.
2746	"	Soekoeh, distr. Karangpandan, residentie Soerakarta.	1ste gapoera Westzijde.
2747	"	id.	id. Oostzijde.
2748	"	id.	2de gapoera. Westzijde.
2749	"	id.	id. Oostzijde.
2750	"	id.	3de gapoera. Westzijde.
2751	"	id.	id. Oostzijde.
2752	"	id.	hoofd-monument Z.W. zijde.
2753	"	id.	id. met terras (links).
2754	"	Tjandi Ngetos, distr. en afd. Berbek, res. Kediri.	Oostzijde, na de herstelling.
2755	"	id.	Kālakop a/d Zuidzijde na de herstelling.
2756	"	id.	Trap-uitbouwing na de ontgraving.
2757	"	id.	Westzijde, detail na de herstelling.
2758	"	id.	Noordzijde, na de herstelling.
2759	"	id.	N.O.zijde. id.
2760	"	id.	N.W.zijde. id.
2761	"	id.	Zuidzijde. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2762	13×18	Tjandi Ngetos, distr. en afd. Berbek, res. Kediri.	Westzijde, na de herstelling
2763	"	id.	Noordzijde, detail, id.
2764	"	id.	fragmenten.
2765	"	Tjandiredja, district Ngandjoek, afd. Berbek, res. Kediri (thans in partic. bezit).	bronzen beeldjes (één vrouwen- en twee mannenbeeldjes).
2766	"	id.	id. id.
2767	"	id.	id. id.
2768	"	id.	id. id.
2769	"	id.	bronzen mannenbeeldje.
2770	"	id.	id. id.
2771	"	id.	id. id.
2772	"	id.	bronzen vrouwenbeeldje.
2773	"	id.	id. id.
2774	"	id.	bronzen mannenbeeldje.
2775	"	id.	id. id.
2776	"	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar, res. Kediri.	N.O.zijde, in Mei 1917.
2777	"	Tjandi Sanggrahan, distr. en afd. Toeloeng agoeng, res. Kediri.	Westzijde.
2778	"	id.	Noordzijde.
2779	"	Tjandi Djati (Walikoekoengebergte) distr. en afd. Toeloeng agoeng.	gezicht in de vlakte van Tj. Djati af.
2780	"	id.	gezicht in de binnenruimte.
2781	"	id.	Westzijde.
2782	"	Ngampel, desa Daha, distr. Ngoenoet, afd. Toeloeng agoeng.	Oostzijde, in Mei 1917.
2783	"	id.	Westzijde, id.
2784	"	id.	Noordzijde, id.
2785	"	id.	detail v/d onderbouw.
2786	"	id.	beeldengroep.
2787	"	id.	achterzijde van twee beelden met inscriptiën.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2788	13×18	Meleri, desa Bagelenan, distr. Srengat, afd. Blitar, res. Kediri.	Javaansch graf.
2789	"	id.	id. (detail).
2790	"	id.	geornamenteerde steenen.
2791	"	id.	id. id.
2792	"	id.	id. id.
2793	"	Panataran, distr. en afd. Blitar, res. Kediri.	Zuidzijde v/h nāga-monumentje (vóór de herstelling).
2794	"	id.	Oostzijde, id. id.
2795	"	id.	Noordzijde, id. id.
2796	"	id.	Westzijde, id. id.
2797	"	id.	detail van den hoofdtempel; zie No. 2861, schema van den hoofdtempel.
2798	"	id.	id. id.
2799	"	id.	id. id.
2800	"	id.	id. id.
2801	"	id.	id. id.
2802	"	id.	id. id.
2803	"	id.	id. id.
2804	"	id.	id. id.
2805	"	id.	id. id.
2806	"	id.	id. id.
2807	"	id.	id. id.
2808	"	id.	id. id.
2809	"	id.	id. id.
2810	"	id.	id. id.
2811	"	id.	id. id.
2812	"	id.	id. id.
2813	"	id.	id. id.
2814	"	id.	id. id.
2815	"	id.	id. id.
2816	"	id.	id. id.
2817	"	id.	id. id.
2818	"	id.	id. id.
2819	"	id.	id. id.
2820	"	id.	id. id.
2821	"	id.	id. id,
2822	"	id.	id. id.
2823	"	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2824	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar, res. Kediri.	detail v/d hoofdtempel; zie No. 2861, schema van den hoofdtempel.
2825	"	id.	id. id.
2826	"	id.	id. id.
2827	"	id.	id. id.
2828	"	id.	id. id.
2829	"	id.	id. id.
2830	"	id.	id. id.
2831	"	id.	id. id.
2832	"	id.	fragmenten nāga-monumentje.
2833	"	id.	id. id.
2834	"	id.	id. id.
2835	"	id.	binnenaanzicht, v/d herstelling.
2836	"	id.	Zuidzijde, gedurende de herstelling.
2837	"	id.	Noordzijde, id.
2838	"	id.	westelijke groote poort na gedeeltelijke ontgraving.
2839	"	id.	geornamenteerde voetstukken.
2840	"	id.	baksteenen monumentje ten Zuiden v/d hoofdtempel.
2841	"	id.	overzicht v/h N.O. terreingedeelte.
2842	"	id.	baksteenen monumentje (detail) ten Z.O. v/d hoofdtempel.
2843	"	id.	overzicht v/h Z.O.terreingedeelte.
2844	"	id.	fragmenten v/h nāga-monumentje.
2845	"	id.	id. id.
2846	"	id.	id. id.
2847	"	id.	id. id., met terrein-overzicht.
2849	"	id.	Noordzijde v/d hoofdtempel.
2848	"	id.	gedeelte v/d terrein-ringmuur, Oostzijde.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2850	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar, res. Kediri.	terrein-ringmuur, Zuidzijde van O. naar W. genomen.
2851	„	id.	beeld v/h nāga-monumentje.
2852	„	id.	id. id.
2852a	„	id.	id. id.
2853	„	id.	baksteenen monumentje ten Z.O. van den hoofdtempel, overzicht vóór de ontgr.
2854	„	id.	baksteenen monumentje ten Z. v/d hoofdtempel, ged. de ontgraving.
2855	„	id.	zuidelijke terrein-ringmuur van West naar Oost genomen.
2856	„	id.	idem, van Oost naar West.
2857	„	id.	gapoera Westzijde, oudere bouw (detail).
2858	„	id.	gapoera Westzijde, overzicht oudere en jongere bouw.
2859	„	id.	gapoera Westzijde, rākṣasa met jaartal 1242 Çaka (gedurende de verplaatsing).
2860	„	id.	tempelwachter bij den hoofdtempel, na de plaatsing van den bijbehoorenden romp enz.
2861	„	id.	schema van den hoofdtempel, na de opstapeling van 1900, met de nrs. der foto's.
2862	„	id.	tempeltje met jaartal 1291 Çaka (Westzijde).
2863	„	id.	id. id. (Oostzijde).
2864	18 × 24	id.	relief uit de Bubukṣaḥ-serie van het pendopo-terras.
2865	„	id.	id. id.
2866	„	id.	id. id.
2867	„	id.	id. id.
2868	„	id.	id. id.
2869	„	id.	id. id.

Vervolglijst der foto's

waarvan geen negatieven aanwezig zijn.

(Serie A)

(zie Oudh. Versl. 1ste kw. 1914 bijl. F, 3de kw. 1915 bijl. T en 1ste kw. 1917 bijl. B, No. 1—315).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
316	Sendang-doewoer, distr. Patjiran, afd. Lamonggan.	tempel of misgit met ingang en trap.
317	Soerakarta (?) (in het bezit v/d Majoor der Chin. Bé Kwat Koen te Soerakarta) Rapp. O. C. 1910, p. 78 sq.	bronzen Buddha-beeldje, een bronzen dolk en een bronzen driehoofdige Pāṇḍarā (?).
318	Ketanden, ondern. i/d afd. Klaten, thans Mus. Bat. No. 558c.	bronzen beeld van Wairocana.
319	id.	zelfde beeld van ter zijde.
320	als boven, thans Mus. Bat. No. 579a.	bronzen beeld van Ratnasambhawa.
321	id.	zelfde beeld van ter zijde.
322	als boven, thans Mus. Bat. No. 610a.	bronzen Bodhisattwa.
323	id.	zelfde beeld van ter zijde.
324	als boven, thans Mus. Bat. No. 644b.	onbekend bronzen beeldje.
325	id.	zelfde beeld van ter zijde.
326	Kademangan, distr. Prengoek, afd. Goenoeng Kidoel, thans Mus. Bat. No. 558b.	bronzen beeldje van Wairocana.
327	id.	zelfde beeld van ter zijde.
328	Bandoeng, distr. en afd. Bandoeng, res. Preanger Regentsch.	steen met enkele letters of cijfers.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
329	Tengger-plateau, district Tengger, afd. Pasoeroean (thans i/h bezit v/d Opz. b/d Topogr. Dienst H. H. A. Jopp te Bandoeng).	bronzen beeldje der Trimûrti (vergl. ook foto No. 281 en 314).
330	Merbaboe (o/d zuidl. top) distr. Tegalredja, afd. Magelang (Kedoe).	beschreven steen en batoe loempang (uitgeholde steen).
331	Goenoeng Lawoe, district Karang pandan, res. Soerakarta.	Javaansch graf (opstapeling van steenen met een paar overeind staande steenen als tengers).
332	id.	overblijfselen eener ruïne (?)
333	Tjandi Ngawen, distr. Moentilan; afd. Magelang.	overblijfselen van het vroegere tempel-gebouw.
[1]) 334	Bali.	Landsbestuur van Giangar in 1901 met gevolg (op den voorgrond Dewa Manggis, Stedehouder).
335	id.	Poeri te Giangar vóór de aardbeving 1917.
336	id.	Poenggawa van Tegallalong (Giangar) met klein gevolg op weg naar de poeri van den Stedehouder.
337	id.	Inzegening van de vorstelijke wapens in een der poeri-vakken te Giangar tijdens het bestuur van Dewa Manggis (den vorigen Stedehouder).
338	id.	Wapenschouwing ter hoofdplaats Giangar, voor de poeri van den Stedehouder in 1902.
339	id.	Pengastian voor de verbranding van het lijk van zekeren Goesti Ngoman Raka, vader van den tegenwoordigen Poenggawa van Boeleleng.
340	id.	Padoeraksa van de poera panjoengsoengan van de soebak te Gobleg in West-Boeleleng.

[1]) Afdrukken van de opnamen van den heer Schwartz. Zie hierdoor p. 50.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
341	Bali.	Desa-badplaats nabij Sawan (Boeleleng).
342	id.	Pesimpangan in den huistempel (pameradjan) van Ida Njoman Karang, oud-poenggawa van Sawan (Boeleleng).
343	id.	Poera pamaksan te Sawan (Boeleleng).
344	id.	Pan Brajoek met zijn oudsten zoon (poera pamaksan te Sawan).
345	id.	Men Brajoek met eenige van haar vele kinderen (poera pamaksan te Sawan).
346	id.	Wadah met titi gangsa van een perbali te Singaradja.
347	id.	Titi gangsa van een wadah van een perbali te Singaradja.
348	id.	Patoelangan's, dawang-dawang en wadah te Singaradja.
349	id.	Wadah's van een perbali te Singaradja (Boeleleng).
350	id.	Tjandi-bentar bij den desa-tempel te Sangsit (Boeleleng).
351	id.	Gedeelte van de poera soebak te Sangsit (Boeleleng).
352	id.	Tjandi-bentar van de poera desa te Sangsit (Boeleleng).
353	id.	Vroegere hanenklopbaan ter hoofdplaats Denpasar tegenover de hoofdpoeri (Badoeng).
354	id.	Tjandi en pesimpangans in den huistempel (pameradjan) van de hoofdpoeri te Kesiman (Badoeng).
355	id.	Vroegere hoofdpoeri te Denpasar (Badoeng), het tweede vak.
356	id.	Vroegere poera te Denpasar (Badoeng).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
357	Bali.	Meroe in de pameradjan van de hoofdpoeri te Kesiman (Badoeng).
358	id.	Ruïne van de poera te Mengwi.
359	id.	Taman Ajoen, een lusthof met een tempel in het laatste vak, te Mengwi nabij de vroegere hoofdpoeri.
360	id.	Gedeelte van de desa Taman Ajoen te Mengwi.

Plaatsnamen in den Nāgarakṛtāgama

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

---

a. Walèri.

In den Nāgarakṛtāgama, zang XLI strophe 4, wordt vermeld dat koning Wiṣṇuwarddhana in 1190 o. a. werd bijgezet te Walèri, terwijl in zang LXXII strophe 3 van dat gedicht dezelfde plaats nog eens onder de koninklijke graftempels wordt opgenoemd.

In de afdeeling Blitar, district Srĕngat, ligt nog heden ten dage een gehucht Mĕleri, behoorende tot de desa Bagĕlènan en daar in dat gehucht oudheden en overblijfselen van een tempel gevonden zijn, leek het mij niet onwaarschijnlijk, dat de koningsgraftempel van Walèri hier gezocht moet worden.

In het Verslag over het tweede kwartaal 1915 schreef Dr. N. J. Krom ter zake:

„Aan de overblijfselen van de desa Mleri werd een bezoek gebracht in verband met de mogelijkheid — waarop de Heer van Stein Callenfels ons opmerkzaam maakte — dat hier de plaats te zoeken is van Walèri, een der begraafplaatsen van koning Wiṣṇuwarddhana. De reliefs, welke met hun wolkentooneelen verwantschap vertoonen met de kunst van Panataran, leken intusschen te jong voor een tempel uit den tijd van Wiṣṇuwarddhana; de mogelijkheid blijft echter altijd open van een latere vernieuwing van den tempel. Wellicht zal het fragment beschreven steen, dat nog ter plaatse staat, doch te onduidelijk was voor dadelijke lezing, de zaak kunnen uitwijzen".

Voor zoover mij bekend is, heeft dat stuk beschreven steen ons nog niet verder gebracht, doch intusschen is door den heer Perquin in het gehucht Mēleri een andere steeninscriptie gevonden, waarvan het jaartal onleesbaar is, doch die een Gaṇeça als zegelmerk voert, terwijl Dr. F. D. K. Bosch mij mededeelde, met behulp van den abklatsch den koningsnaam althans gedeeltelijk te kunnen ontcijferen. ZEZGel. las: „Çri mahārāja rake sirikan çrī āryyāryyeçwara madhusudanawatāra wijaya daniwīryya parakramotunggadewa". Hetzelfde Gaṇeça-zegel nu komt ook voor op den steen van Djemekan, welke zich nu voor het Inlandsche schoolgebouw terzijde van de kaboepaten te Kediri bevindt en waarvan de koningsnaam volgens opgave van Dr. N. J. Krom in zijne Epigraphische Aanteekeningen No. VI, uitgegeven in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel LVI blz. 246, luidt: „Çri mahārāja rake hino çrī aryyeçwara madhusūdanāwatārarijaya muk (.....) ryya parakramotunggadewa" en welke steen van 1093 blijkt te zijn. Zooals men ziet, komt de koningsnaam van Mēleri in veel opzichten wel met dien van Djemekan overeen, doch wijkt er op sommige plaatsen niet onbeduidend van af. En nu is het eigenaardige, dat die afwijkingen weer groote overeenkomst hebben met den koningsnaam in eene inscriptie van 1082, die Dr. Krom in zijn boven aangehaald artikel opgeeft als: Çri mahārāja rake sirikan çrī sarwweçwara janarddhanāwatāra wijayāgra(j)asama singhanādāniwaryyawīryyaparākrama digjayotunggadewa". Hoe de vork in den steel zit, is mij niet duidelijk. De steen van Mēleri maakt allerminst den indruk van een falsificatie van jonge dagteekening. Wellicht is het eene latere vernieuwing van eene oudere oorkonde, of heeft er in de Kedirische koningsnamen meer variabiliteit geheerscht dan tot nog toe werd aangenomen; hoe het ook zij, het samengaan van zegelmerk en hoofdnaam (aryyeçwara) pleit er dunkt mij

voor, dat de inscriptie van Mĕleri berust op eene authentieke oorkonde van een der Kedirische vorsten uit de laatste jaren der 11e Çaka-eeuw. Of de naam Waleri zelf op de inscriptie voorkomt is mij nog onbekend, doch wel kan die worden aangetroffen in de bekende Transscriptiebundels van wijlen Dr. Brandes, uitgegeven door Dr. Krom als deel LX der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap en wel onder No. LXXV, transscriptie van den steen van Pertapan uit 1120. In de aanteekening van Dr. Krom, die aan de transscriptie voorafgaat, blijkt wel dat Dr. Brandes dubieerde tusschen 1120 en 1320; doch daar hij bij Verbeek (Verh. v. h. Bat. Gen. XLVI p. 276) slechts 1120 noemt, meen ik te mogen aannemen dat hijzelf het meest voor deze laatste lezing voelde, zooals trouwens ook Dr. Krom die in de bovenbedoelde transscriptie heeft opgenomen.

Zooals bekend, is deze inscriptie afkomstig van den top van den berg Pegat, aan den voet waarvan nog heden ten dage de padoekoehan Mĕleri gelegen is. Op die inscriptie nu komt de naam Wleri voor op regel 3, regel 4 en regel 6. Voor ons doel is vooral de vermelding op regel 4 van belang, aangezien daar vermeld wordt, dat tegelijk met de inwoners van diverse andere plaatsen ook de inwoners van Wleri, ouden en jongen, als getuigen begiftigd werden met kleedingstukken. De toenmalige desa Wleri moet dus in de buurt hebben gelegen van het heiligdom op den top van den Pegat, waar de inscriptie vandaan komt, wat geheel klopt, zooals ik boven aanmerkte, met de tegenwoordige ligging van de padoekoehan Mĕleri. Zelfs al mocht de nog ongelezen inscriptie met het Gaṇeçazegel, te Mĕleri gevonden, den naam in het geheel niet vermelden, dan blijkt uit de inscriptie van Pertapan toch afdoende, dat in den Oud-Javaanschen tijd het tegenwoordige gehucht van dien naam reeds Wleri geheeten werd, terwijl de oorkonde van Çri Aryyāryyeçwara voldoende grond geeft om te mogen aannemen, dat er reeds

onder de Kedirische koningen en wel bepaaldelijk in de laatste jaren der 11e Çaka-eeuw een heilig vrijgebied bestond.

Trouwens Dr. Krom wees er in bovenstaand citaat reeds op, dat, al mogen ook de basreliefs, die nu te Mëleri worden aangetroffen van jongeren datum zijn, er niets tegen pleit, dat er een oudere tempel gestaan heeft.

Alle boven opgesomde gegevens vereenigende, lijkt het ons niet te gewaagd te concludeeren dat, al zijn er ook geen rechtstreeksche gegevens of aanwijzingen in die richting, men aan mag nemen, zoo lang het tegendeel niet bewezen is, dat de graftempel te Waleri waarschijnlijk gestaan heeft in de tegenwoordige padoekoehan Mëleri der desa Bagëlenan in de afdeeling Blitar, vooral nu meer en meer aan het licht komt, dat het Zuid-Kedirische een tijd lang bijzonder in trek was voor het oprichten van koninklijke graftempels (Simping, Bhayālangō).

b. Tunggilis.

In den Nāgarakṛtāgama, zang XX strophe 2, wordt vermeld, hoe op zijn bekende reis door Java's Oosthoek in 1281 Çaka, Hayam Wuruk door de inwoners van Tunggilis, welke plaats aan Ratnapangkaya behoorde, bij zijn doortocht werd gehuldigd. In zijn artikel in het Tschr. v. h. Aardr. Gen. XXX blz. 322: „Rondreis van een koning van Madjapahit door Java's Oosthoek", wist Prof. Niermeyer deze plaats niet thuis te brengen, doch dacht aan Tongas of Toegel, beide plaatsen tusschen Pasoeroehan en Probolinggo. Naar onze meening wordt Tunggilis echter terug gevonden in het nu nog bestaande Tenggilis, gelegen tusschen Warung dawa (ten Z. van Pasoeroehan) en Winangon. Voor zoover bekend is, zijn in deze desa geen oudheden, doch ook de Nāgarakṛtāgama bevat absoluut geen aanwijzingen of zinspelingen op het aanwezig zijn van tempels of heilige gebouwen aldaar tijdens Hayam Wuruks reis, zoodat dit niet als tegenargument kan worden aangevoerd.

Bijlage K

UITTREKSEL

UIT HET

Verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjeh in het eerste en tweede kwartaal 1917

UITGEBRACHT DOOR

J. J. DE VINK.

Tot einde Januari vertoefde rapporteur met zijn personeel te Bireuën; den 9den Februari vertrok hij naar Segli en den 11den Februari naar Koeta-Radja met 't oog op de werkzaamheden langs de westkust van Atjeh.

Na eerst een kantoorgebouw met werkplaatsen in orde gebracht te hebben, stelde hij in de afdeeling Lho Nga een onderzoek in, dat tot den 18den Maart duurde. In de poeasa-maand, wanneer geen werkvolk te krijgen is, zullen de grafsteenen, die voor het nemen van abklatschen in aanmerking komen, door eigen personeel onder handen genomen worden.

Op den 20sten Maart, na twee dagmarschen van uit Koeta Radja, bereikte rapp. Lam Nö in 't voormalig rijk Daja, waar 't onderzoek terstond een aanvang kon nemen, daar rapp. den steun en de medewerking ontving van den Oeleë balang van Lam Nö, Toekoe Doerachman, die met hem de eerste dagen 't voorloopig onderzoek leidde.

Van genoemd hoofd kreeg rapp. een oude legende over Daja te hooren, welke Toekoe D. op schrift stelde in 't Atjehsch en die hier in 't Hollandsch weergegeven wordt:

In den beginne, toen het rijk Daja nog niet bestond, waren er twee broeders, die vorst waren, de eene van Kloeang en de andere van Lam Nō. De vorst van Kloeang droeg den naam van Radja Pah Lawan Sjah en die van Lam Nō heette Datoe Pagoe. Zij waren de eerste bewoners van 't rijk Daja.

Te dien tijde kwam zekere Poteu Meureuhoem van uit Pedië de Daja-rivier tot aan de negorij Gapa afzakken; aldaar hield hij zich eenigen tijd op.

Daarna zette hij zijn reis voort met een vlot tot aan de gampong Lam Doerian, waar hij weer stil hield. Daar bleef de duwboom, waarmede 't vlot werd voortgeduwd, in den grond vastzitten. Tot op den huidigen dag bleef die bamboeboom op dezelfde plaats en stoelde zich uit. Men noemde die plaats daarom Triënggalah (galah = duwboom).

Wanneer die bamboe gebruikt wordt om er een koestal of een huis van te bouwen, dan geraakt — naar men althans gelooft — die stal of dat huis in brand; slechts voor 't bouwen van een moskee (meuseugit) of een dorps-bedehuis (meunatha) is die bamboe te gebruiken.

Nadat Poteu Meureuhoem een paar dagen op die plaats vertoefd had, kwam Datoe Pagoe, gaf zich aan hem onvoorwaardelijk over en vroeg in den Islam te worden opgenomen, onder voorwaarde van geheimhouding, daar hij zijn onverschrokken broeder Radja Pah Lawan Sjah vreesde.

Daarop zakten Poteu Meureuhoem en Datoe Pagoe gezamenlijk de rivier af in de richting van Koeala Daja.

Te Lam Nō aangekomen verliet Datoe Pagoe het vlot en keerde naar zijne woning terug.

Toen vroegen de metgezellen van Poteu Meureuhoem aan dezen: wat moeten we met dat rijk doen? Moeten wij oorlog voeren? Poteu Meureuhoem aanwoordde: dat is niet noodig, we weten nu, dat het er is. Naar aanleiding van dit

antwoord werd dit rijk Lam Nô genaamd (nô = na = aanwezig zijn). Om de uitspraak gemakkelijker te maken zou de naam Lam Na in Lam Nô zijn omgezet.

Vervolgens zakte Poteu Meureuhoem verder de rivier af tot aan de gampong Moekan, alwaar wederom het vlot midden in de rivier bleef steken. Dit vlot werd toen een gampong, welke den naam kreeg van gampong Noesa. Deze naam vond zijn oorsprong in 't feit, dat het vlot omdraaide (noesa = omdraaien). In Groot Atjèh is deze beteekenis van noesa niet bekend en zegt men voor omdraaien „gisa" of „kisa".

Toen zette Poteu Meureuhoem zijn reis over land voort tot Glé Djong. Daar stichtte hij een versterkte plaats (koeta), die tot op den huidigen dag Lam Koeta genoemd wordt.

Nu kwam aan Pah Lawan Sjah ter oore, dat Poteu Meureuhoem zich te Lam Koeta bevond.

Pah Lawan Sjah beoorloogde Poteu Meureuhoem. Pah Lawan Sjah leed de nederlaag en vluchtte naar den berg Aneu Panaïh (= nangka) en stierf daarop. Voor zijn dood sprak hij eerst de geloofsbelijdenis uit. Hij stierf alzoo als muzelman aan den voet van den berg, die tot op heden den naam draagt van Glé Soerga (Hemelberg). Poteu Meureuhoem bleef te Koeala Daja. Een verwant van Pah Lawan Sjah werd radja van Kloeang en Datoe Pagoe vorst van Lam Nô.

De stamvader van den tegenwoordigen Oeleë balang van Koeala Daja was een metgezel van Poteu Meureuhoem.

Op zekeren dag had deze metgezel van Poteu Meureuhoem een ontmoeting met twee visschers aan den oever der zee. Deze visschers kregen twist over een visch dien zij gevangen hadden, daar elk van hen voor zich den kop begeerde. De kawan van Poteu Meureuhoem mengde zich in 't twistgesprek en vroeg aan de visschers of hij de zaak mocht beslechten, waarop een bevestigend antwoord

volgde. Daarop nam hij den visch, sneed dien in de lengte midden door en gaf aan elk der beide lieden een helft. Deze meldden het geval aan Poteu Meureuhoem, die daarop tot zijn kawan zeide: ik maaak u en uwe afstammelingen tot Hakim Setiea Lela.

Aldus is 't verhaal van de twee lieden uit den ouden tijd en van hunne nakomelingen. Zooals men ziet, regeerden te Kloeang de nakomelingen van Pah Lawan Sjah en te Lam No de nakomelingen van Datoe Pagoe.

Alle graven-complexen, welke rapp. aantrof, werden gevonden op dicht begroeid terrein; de steenen waren vaak tot over de helft bedolven. In 't geheel werden in Daja 920 paar grafsteenen gevonden, bijna alle geornamenteerd of van koran-spreuken voorzien; van de steenen met een grafschrift met of zonder soeltansnaam en jaartal werden abklatschen en foto's genomen. Alle graven-complexen, hoe klein ook, zijn op terpen geplaatst, zoodat bij 't schoonkappen van 't terrein de complexen terstond teruggevonden zijn. De geheele landstreek werd nauwkeurig onderzocht, maar ten overvloede werden de gampongs en bergen in bovenbedoelde legende voorkomende aan een uiterst nauwkeurig onderzoek onderworpen.

In de gampong Lam No werden alle grafsteenen uitgegraven en vele uit de boomwortels los gehakt; slechts twee graven kwamen in aanmerking om abklatschen te nemen; op een ervan komt een soeltansnaam voor. Van dit graf is een foto genomen.

Toen het werk in deze streek ten einde gebracht was, vertrok rapp. naar gampong Loeë, waar eveneens veel graven-complexen werden aangetroffen; op 't graven-complex Teungkoe Bak Sapik kwamen vier graven in aanmerking om abklatschen te nemen. Op een steen, die 't meest verweerd is, meende rapp. 't woord soeltan te lezen; hier zijn twee steenen gefotografeerd (8 opnamen). Tegenover

gampong Loeë aan den zeekant werden op een heuvel drie graven gevonden, op één grafsteen waarvan 't woord soeltan, diens naam en een jaartal voorkomen; ook van dezen steen werden foto en abklatschen genomen.

In gampong Noesa werden enkele grafsteenen aangetroffen, waarvan één een grafschrift zonder jaartal bevatte; van deze grafsteenen werden alleen abklatschen genomen.

Bij de koeta Poteu Meureuhoem Daja, welke met één zijde aan de koeala Daja grenst, vond rapp. vier graven waarvan slechts één beschreven; het opschrift was onderaan den voet van den steen ingebeiteld. Hiervan zijn alleen abklatschen genomen. Daarna werd het terrein aan 't zeestrand tusschen Tjot Glé Djong en Glé Soerga (monding der Koeala Daja) schoongekapt; hier werden buiten verwachting veel graven-complexen aangetroffen, onder andere ook dat van Pah Lawan Sjah. In dit complex liggen twee zerken naast elkaar; de staande steenen zijn aan hoofd- en voeteneinde afgebroken, doch gelukkig vrij goed bewaard gebleven, zoodat de grafschriften en de jaartallen nog (gedeeltelijk) te lezen zijn. Volgens de verhalen der bevolking moet de grafzerk van Pah Lawan Sjah vroeger geheel met goud en edelsteenen bekleed zijn geweest en worden hier nog heden ten dage kandoeri's gehouden. Het graf van Datoe Pagoe werd mij op een kwartier uurs afstand van dat van Pah Lawan Sjah aangewezen; op dit graf op de grens van de gampong en een moeras gelegen, liggen twee groote ronde kali-steenen.

Op Tjot Glé Djong liggen de graven van Poteu Meureuhoem Daja en zijn dochter, welke reeds twee jaar geleden, toen Raden Dr. Hoesein Djajadiningrat te Daja vertoefde, gevonden werden en waarvan foto's en abklatschen genomen werden. In dien tijd had ZEZGel. het geluk de hand te leggen op een ouden soeltansbrief met het zegel van Soeltana Tadj'al alam. Hoewel rappor-

teur nog vele pogingen in 't werk gesteld heeft om sarakata's op te sporen is het hem niet mogen gelukken.

Den 23sten April werd 't werk in Daja beëindigd en keerde men naar Koeta Radja terug om de vondsten op het kantoor uit te werken. In vijfvoud werden van de grafinscripties foto-afdrukken gemaakt, de abklatschen werden den Chef van den Oudheidkundigen Dienst in duplo toegezonden. Na beëindiging van dezen arbeid werkte rapp. in Leupong tot aan Sedoe; slechts één graf werd gevonden, waarvan een abklatsch moet genomen worden. In 't geheel trof rapp. hier 15 graven met geornamenteerde steenen aan.

Den 24sten Mei begaf rapporteur zich naar Tjalang en onderzocht de streek tot aan Kroeëng Teumom doch zonder resultaat; den 7den Juni keerde hij terug naar Koeta Radja. Hevige regenstormen waren oorzaak, dat het onderzoek voorloopig gestaakt werd. Na de poeasa, als 't weer wat beter is, hoopt rapp. van uit Tjalang de streek van Daja tot aan Koeala Oenga te onderzoeken om daarna de geheele westkust af te werken.

Tijdens het onderzoek in 't voormalige rijk Daja maakte rapp. een tocht langs de Kroeëng Gapa met een Atjehschen gids, die nog maar één plaats, waar acht paar met de kalima beschreven steenen staan, kon aanwijzen.

Dit complex werd aangetroffen aan den voet van 't hooggebergte, waar de Gapa door steile rotswanden zich een weg baant. Volgens het zeggen van dezen gids heeft de rivier zich telkens verlegd en zijn de andere grafsteenen in de rivier gevallen en verdwenen.

Koeta-Radja, 24 Juni 1917.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Derde Kwartaal 1917.

---

§ 1. Personeel.

Bij het personeel hadden geene veranderingen plaats.

§ 2. Bureau.

Een gedeelte van het Jaarrapport werd gereed gemaakt voor de pers.

§ 3. Reizen.

In het begin van het kwartaal ondernam de Bouwkundige een reis naar Batavia ter bespreking en vaststelling der werkzaamheden voor het Gedenkboek Batavia 1619—1919 (zie vorig verslag p. 51); en passant bracht hij een bezoek aan de tempels in de *Prambanan*-vlakte, hetwelk hij in de eerste helft van September herhaalde.

In het belang der werkzaamheden vestigde hij zich in Augustus op het *Panataran*-terrein, waardoor het tijdroovende heen-en-weer reizen gestaakt werd en hij zich geheel aan den belangrijken arbeid daar ter plaatse wijden kon. Kleine reizen maakte hij naar *Kali tjilik*, *Modangan* en *Sawentar*.

In het belang van den dienst bezocht de heer Callenfels Weltevreden, *Soerakarta*, *Gedong Sanga*, *Magelang*, *Temanggoeng* en *Soekoeh*. De rest van het kwartaal besteedde hij aan de re-inventarisatie van de residentie Rembang.

De heer Melville ontving opdracht zich naar Weltevreden te begeven; zulks met het oog op de werkzaamheden voor het Gedenkboek.

Als lid eener Commissie van advies van het Bataviaasch

Genootschap maakte ondergeteekende in September een veertiendaagsche reis door *Bali*.

§ 4. **Bescherming van monumenten.**

Bij een inspectie van Tjandi *Kali tjilik* constateerde de Bouwkundige, dat het bouwwerk opnieuw met onkruid begroeid raakt en voorziening noodig zal zijn. Tjandi *Sawentar* bleek zich in goeden staat te bevinden; alleen de taluds vragen om herstelling.

§ 5. **Inventarisatie.**

De door den heer Van Stein Callenfels ter hand genomen re-inventarisatie van de residentie Rembang kwam zoo goed als geheel gereed. Van enkele vondsten zal onder § 8 melding worden gemaakt. Wel werd het aantal vindplaatsen van oudheden in deze residentie aanmerkelijk grooter, maar de kwaliteit der vondsten beloonde zelden de moeite van 't opsporen. Herhaaldelijk moesten door rapporteur verre tochten ondernomen worden naar plaatsen, waar volgens mededeelingen van de bevolking „oudheden" zouden zijn en waar dan bij onderzoek gewoonlijk slechts een in reuk van heiligheid staande ruwe kalisteen of iets dergelijks werd gevonden. Om lateren ontdekkers vergeefsche moeite te besparen hield de heer Callenfels ook van dit soort „oudheden" aanteekening.

§ 6. **Nieuwe opnamen, opgravingen enz.**

In de maand Juli vervolgde de Bouwkundige de werkzaamheden aan den opbouw van het „nāga-monumentje" te *Panataran*, waarvoor de her- en derwaarts verspreide bouwdeelen opgezocht, gesorteerd en aan elkaar gepast moesten worden, terwijl voor de ontbrekende gedeelten steenen aangemaakt werden. Bovendien liet hij nog het terrein aan de Westzijde in de eerste afdeeling en rondom het pendopo-terras met jaartal ontgraven, den

muur met poort tusschen de eerste en de tweede afdeeling bijmetselen en afwerken en het voetstuk van het terrasje aan de Noordzijde van de tweede afdeeling blootleggen. In Augustus ging hij voort met het aanmaken en stellen van de steenen voor het nāga-monumentje; verder leidde hij de ontgraving bij de badplaats in den ZO.hoek van het terrein en den wederopbouw van den bijzijnden ringmuur en liet hij de steenen rondom den hoofdtempel in de derde afdeeling sorteeren. In dezelfde maand werden nog de volgende werkzaamheden uitgevoerd: het voetstuk in de tweede afdeeling bovenbedoeld werd verder ontgraven en gesteld; in dezelfde afdeeling werden de steenen voetpaden opnieuw gelegd, de muur aan de Noordzijde ontgraven en bijgewerkt en het terras met jaartal in gedeelten afgebroken en opnieuw gesteld. Daarna werden de taluds van den dijk aan de Zuid- en Noordzijden afgemaakt, het geheele terrein omgeven met een levende pagger van torostekken, bouwdeelen en steenen verzameld of opgegraven in de kali, op de begraafplaats en bij de afgebroken brug bij het tempelterrein en daarheen vervoerd, de gedeeltelijke herstelling van het kleine baksteenen monumentje bij de badplaats in den ZO.hoek ter hand genomen en ten slotte een steiger gemaakt voor het tempeltje met jaartal. In de maand September liet de heer Perquin de bij de vroegere „restauratie" verknoeide pilasters van den hoofdtempel afbreken en begon hij met de herstelling van het tempeltje met jaartal. Nadat dit monument was afgebroken en zoover als mogelijk was wederom opgebouwd, hervatte hij het werk aan het nāga-tempeltje, dat verder opgebouwd werd en van een tijdelijk dak voorzien. Eindelijk werden nog de steenen van de pilasters van den hoofdtempel gesorteerd, de steenen van het terras met jaartal op hunne plaatsen gezet en het bovenvlak ontgraven.

Aan het verslag van den heer Callenfels ontleenen wij het volgende:

De ontgraving van de tempelresten te *Noesoekan* aan het Bandjir-kanaal (Soerakarta) werd in dit kwartaal beëindigd. Door het vinden van een gedeelte van den ringmuur van het oude tempelterrein kon geconstateerd worden, dat, wat nu te voorschijn is gekomen, slechts een klein hoekje van de oorspronkelijke oppervlakte geweest is. Het grootste deel is verwoest bij het graven van het Bandjir-kanaal. Behalve de resten van den ringmuur werden nog de fundamenten van een paar baksteenen gebouwtjes ontgraven. Bij een er van vond men een zgn. urn, waarnaast nog een stukje van een gouden plaatje, een en ander blijkbaar van een geplunderden tempel afkomstig. Dit komt overeen met de door de bevolking verstrekte inlichtingen, dat bij het graven van het kanaal een goudvondst had plaats gehad. Het goud was bij den Zelfbestuurder ingeleverd, doch door dezen weder aan de vinders teruggegeven en toen door hen verkocht. Uit de gevonden fragmenten blijkt, dat de tempels geheel uit baksteen waren opgetrokken, terwijl uit de aangetroffen ornamentstukken, waaronder b. v. antefixen met de bekende, ook aan andere Midden-Javaansche tempels, als Gedong Sanga, Diëng etc. aanwezige menschenhoofden als vulling, kan worden geconcludeerd, dat de tempelgroep te Noesoekan behoord heeft tot de Midden-Javaansche periode.

Behalve het vroeger reeds gevonden Çiwa-beeld werd nu nog aangetroffen een merkwaardige Durgā in zeer goeden staat, waarop nog resten van de oorspronkelijke pleisterlaag, waarmede het beeld bekleed was, aan te wijzen zijn.

Alle ornamentstukken, beeldhouwwerken en het gouden plaatje zijn overgebracht naar het paleis van den Mangkoenegara.

Na photografische opname en opmeting zullen de fundamenten, die trouwens op zich zelf onbelangrijk zijn, moeten worden aangeaard, daar de uitgraving juist in den dijk ligt, die de omliggende landen tegen bandjirs beveiligt.

De kosten der ontgraving werden gedragen door den Mangkoenegara, zoodat de Oudheidkundige Dienst alleen de geringe kosten van toezicht etc. voor zijn rekening had te nemen.

Ook voor zijne welwillende medewerking in andere opzichten moet den Zelfbestuurder van het Mangkoenegaransche rijk, Pangeran Adipati Arja Praboe Prang Wedana, een afzonderlijk woord van dank worden gebracht.

Na afloop der opgraving te Noesoekan kon worden voortgegaan met de ontgraving van het *Gedong-Sanga*-complex.

Hoe langer hoe meer blijkt dit een buitengewone uitgestrektheid gehad te hebben. Kon vroeger reeds gemeld worden, dat in *Tjandi Asoe* aan den voet der heuvels, waarop de reeds lang bekende tempels gelegen zijn, een nog onbekende oudheid ontdekt was, de laatste vondsten wijzen er op, dat er van de tempels op de bergtoppen tot de vlakte toe een aaneengeschakelde reeks van heiligdommen gestaan heeft, gelegen langs den in vorige verslagen reeds vermelden ouden pelgrimsweg. Tusschen Tjandi Asoe en het bergcomplex, juist aan den voet van de grootste steilte, werden resten van een tempel aangetroffen, waarvan de plaats nog niet voldoende is vastgesteld. Ook in en bij de padoekoehan Nglarangan der desa Tjandi werden bouwresten gevonden, zooals trapvleugels, een yoni, een kālakop en diverse geornamenteerde steenen. Alvorens met het onderzoek op deze plaats voort te gaan, werd een aanvang gemaakt met de ontgraving van *Tjandi Asoe*, waarvan de resultaten in het volgende kwartaalverslag zullen worden medegedeeld. Door de jongste vondsten blijkt echter wel, dat de Gedong-Sanga-groep voor het oudheidkundig onderzoek nog lang niet is uitgeput.

Het volgende bevat het verslag van den heer Rothe over de voortgezette ontgraving van het *Tjandi-Sewoe*-terrein.

In het afgeloopen kwartaal werd de ontgraving aan de Oostzijde van het tempelcomplex voortgezet. De aarde, welke aan de Oostzijde het terrein tusschen de 2e en de 3e rij tot eene hoogte van 0,50 à 0,60 M. bedekte, werd vervoerd naar een stuk grond, door den heer Adam, beheerder van de onderneming Randoe Goenting, welwillend afgestaan. De uit den grond opgedolven steenen werden op aanwijzing van den heer Perquin bij de resp. tempeltjes geplaatst. Verder zullen alle vroeger tempelsgewijs genummerde en opgestapelde steenen geleidelijk weer geplaatst worden bij de tempels, waarvan zij afkomstig zijn.

I. Ontgraving van eenige tempeltjes. De tweede oostelijke tusschentempel, tegenover den in het 2e kwartaal reeds ontgraven tusschentempel gelegen, werd daarop ontgraven. De ingang is naar het Noorden gekeerd. Ook hier zijn het dak en de muren ingestort; de voet heeft denzelfden vorm als die van het eerste tempeltje. Een trap van zeven treden voert naar een omgang, van daar voeren vijf treden naar de tempelkamer, waarvan de afmetingen evenals die van den put nog duidelijk na te gaan zijn; de put is blijkbaar nog niet doorzocht geworden.

De in grooten getale gevonden sierstukken, voornamelijk bladornamenten, zijn gelijk aan die van het eerste tusschentempeltje, evenzoo de fragmenten van Bodhisattwabeelden, welke de opstaande zijwanden versierd moeten hebben. Van het fraaie garoeḍa-ornament (zie p. 43) kwamen hier weer twee exemplaren aan het licht. Een vierkant steenen bakje werd hier niet gevonden.

Voorts werden vier in de onmiddellijke nabijheid gelegen bijtempeltjes der 3e oostelijke rij ontgraven. Alle zijn tot de tempelkamer ingestort. Aan de Noordzijde van een der tempeltjes werd een Buddha-kop met uṣṇīṣa en ūrṇā gevonden. In den onmiddellijk daarnaast gelegen tempel werd een hoofdelooze Amitābha gevonden, waarop deze

kop past. Ter voorkoming van ontvreemding werd hij overgebracht naar Prambanan.

Bij een ander tempeltje werd ter hoogte van den put een Buddha-beeld zonder hoofd uitgegraven. De rechterhand is in bhūmisparça-mudrā. Bij ieder van deze tempels is aan den achterwand een altaar. Overigens werden nog aangetroffen talrijke stukken van Bodhisattwa-beelden, banaspati-koppen, pilaster- en hoekstukken, benevens bladeren, ornamenten en andere sierstukken.

II. Ontgraving van de oostelijke Rākṣasa's. Deze twee Rākṣasa's staan buiten de waterleiding vlak aan den grooten straatweg en zijn even als die aan de Zuidzijde geplaatst op voetstukken.

Wegens de langs den straatweg loopende rails, voerende naar de onderneming Randoe Goenting, kan hier voorloopig geen onderzoek ingesteld worden naar de situatie van den toegang tot het tempelterrein en van den daar omheen liggenden muur.

III. Ontgraving van het terrein. Werd in het 2e kwartaal slechts een strook grond weggegraven, loopende van de beruchte waterleiding tot aan den hoofdtempel, thans is de ontgraving van het terrein in noordelijke en in zuidelijke richting voortgezet.

De Oudheidk. Dienst heeft thans de beschikking over de zuidelijke helft van de strook grond langs den grooten straatweg, waarvan melding gemaakt is in het Rapp. der O. C. van 1911. Dit terrein is nu met den straatweg gelijk gemaakt, zoodat het gezicht op de tempelvestiging van den weg af veel gewonnen heeft. Tevens werd in het afgeloopen kwartaal eenige verbetering aangebracht in den afvoer van het regenwater van het tempelterrein. Bij de plaats gehad hebbende ontgravingen is gebleken, dat het tempelterrein aan alle zijden lager ligt dan het aangrenzende terrein, en dat het bovendien eene helling

heeft naar het ZW. Derhalve werd van den zuidwestelijken bijtempel der 2e rij in zuidelijke richting door het aldaar nog niet blootgelegde terrein een afwateringssloot gegraven. Een tweede sloot loopt langs de Zuidgrens van het tempelterrein in de richting van den straatweg, zoodat dus in den volgenden Westmoesson een onderloopen van het tempelterrein geheel uitgesloten is.

Ten slotte de mededeeling dat aan den noordelijken rand van het tempelterrein tusschen en onder de steenen een mooi gebeeldhouwde Buddha-kop zonder ūrṇā gevonden werd, welke eveneens werd overgebracht naar Prambanan.

De heer Perquin heeft het ontgravingswerk te Tjandi Sewoe andermaal gecontroleerd.

§ 7. Vondsten.

Vondsten van eenig belang hadden niet plaats.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

De heer Callenfels rapporteert:

Zooals te verwachten was, waren de epigraphische resultaten van de re-inventarisatie van de residentie Rembang van weinig belang. Tot tweemaal toe moest ik constateeren, dat koperen platen met inscriptie niet volgens het voorschrift door de vinders waren ingeleverd maar verkocht. Het eerste geval, dat evenals het tweede van eenige jaren geleden dateert, betreft een koperen plaat, afkomstig uit het onderdistrict *Boeboelan* der afd. Bodjanegara en medegenomen door een Inlandsch ambtenaar, die naar de residentie Semarang werd overgeplaatst en sedert is overleden. De plaat schijnt spoorloos verdwenen te zijn. Het onderzoek wordt nog voortgezet, doch met weinig hoop op goeden uitslag. In het tweede geval werden twee beschreven koperen platen, die in het bosch bij het gehucht Nganget der desa *Kedoeng Djambe*, distr. Singgahan, afd. Toeban gevonden waren, verkocht aan

een opziener bij het boschwezen. Wellicht zullen deze stukken nog kunnen worden aangekocht.

De vondst van enkele jaartallen in de daaraan arme residentie Rembang (1374 op een steen bij de desa *Getas*, distr. Randoe blatoeng, afd. Blora; 1230 en 1433, het laatste in oud-Javaansche cijfers, doch op zijn Arabisch in omgekeerde volgorde, bij de padoëkoehan *Ngesa*, distr. Sedan, afd. Rembang), was slechts een poovere vergoeding voor het teloorgaan der koperen platen.

In aansluiting bij de boven door den heer Callenfels gereleveerde feiten is het hier de plaats er eens op te wijzen, hoe slecht aan de bestaande bepalingen omtrent de inlevering van gevonden oudheden de hand wordt gehouden, zoowel door Europeesche als door Inlandsche bestuursambtenaren.

In den regel doen de inlandsche vinders hun vondsten voor een appel en een ei van de hand, in welk geval deze hun weg vinden naar particuliere verzamelingen; of wel de oudheden worden opgesmolten en beleend of, wat ook vrij veel schijnt voor te komen, uit bijgeloovige vrees eenvoudig weer begraven. Slechts bij wijze van uitzondering worden de voorschriften opgevolgd en de stukken ingeleverd. Waar bij dezen stand van zaken vaak de belangrijkste gegevens voor de wetenschap verborgen blijven of verloren gaan, zullen in overleg met den Directeur van Onderwijs en Eeredienst maatregelen getroffen worden om nogmaals de betrokken personen aan de bestaande bepalingen te herinneren en zullen pogingen worden aangewend om misverstanden, welke nog steeds ten aanzien van den Oudheidkundigen Dienst in zijne betrekking tot particuliere collecties bestaan, uit den weg te ruimen.

Over een koperen plaat, die bij toeval nu eens wèl in onze handen kwam, vindt men hierachter in Bijlage M een studie opgenomen.

§ 9. **Fotografieën.**

Door den Bouwkundige werden een 150-tal foto's vervaardigd, hoofdzakelijk van *Panataran* (Bijlage L), terwijl de heer Melville enkele Compagnies-oudheden voor het Gedenkboek fotografeerde.

§ 10. **Teekeningen.**

Daar de heer Perquin geen teekenaar te zijner beschikking had, konden de onder handen genomen teekeningen niet afgemaakt worden. Met het doen van nieuwe opmetingen zal hij wachten, totdat de werkzaamheden te *Panataran* voor het grootste gedeelte beëindigd zullen zijn.

De heer Melville maakte een begin met de opmeting en het in teekening brengen van het perceel Molenvliet 11.

§ 11. **Musea en Verzamelingen.**

Omtrent de Gouvernements-verzamelingen kwamen geene vermeldenswaardigheden te onzer kennis.

§ 12. **Lijst van Monumenten.**

Zie § 10.

§ 13. **Publicaties.**

Het Oudheidkundig Verslag over het tweede kwartaal van 1917 verscheen in druk.

§ 14. **Geschenken.**

De volgende boekwerken werden ten geschenke ontvangen:

A. H. Langhurst, Hampi-Ruins, Arch. Surv., S. Circle.

Report Superint. Arch. Surv. Burma 1916/17.

J. C. Brown, Catalogue of prehistoric antiquities in the Indian Museum.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

De heeren Perquin en Van Coolwijk zullen de werkzaamheden te *Panataran* voortzetten.

Met het oog op eene mogelijke zending van den heer Van Coolwijk naar Bali zal de op het werkprogramma staande herstelling van Tjandi *Kalasan* (zie vorig verslag p. 51) voorloopig tot het hoog noodige beperkt worden.

De heer Van Stein Callenfels zal een dienstreis naar Batavia ondernemen, de tjandi 's *Tegawangi*, *Soerawana*, *Toempang* en *Kedaton* bezoeken voor de bestudeering der basreliefs en het toezicht blijven houden op de ontgravingen te *Gedong Sanga*. De heer Melville zal te Batavia met de vervaardiging van teekeningen en foto's bezig zijn.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

November 1917.

Bijlage L

Lijst der fotografische opnamen

in het 3de kwartaal 1917.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2870	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	tempeltje met jaartal. Westzijde.
2871	"	id.	id. id.
2872	"	id.	id. ZW. zijde.
2873	"	id.	id. met steiger Westzijde.
2874	"	id.	id. met kroonlijst. Oostzijde.
2875	"	id.	id. van boven.
2876	"	id.	Nāga-monum. gedurende het ophijschen v/d nieuwen dorpel.
2877	"	id.	worteleinde van een boom gedurende het omhakken.
2878	"	id.	fragm. Nāga-monumentje, Westzijde.
2879	"	id.	id. Zuid-West.
2880	"	id.	id. Nrd-West.
2881	"	id.	id. id.
2882	"	id.	id. met ouden dorpel.
2883	"	id.	onafgewerkt beeld met bijbehoorend voetstuk.
2884	"	id.	terras met onafgewerkt beeld en voetstuk (ontgraven).
2885	"	id.	voetpad van Oost naar West 2e afdeeling.
2886	"	id.	bevloering vóór den hoofdtempel.
2887	"	id.	voetpad van Oost naar West 2e afdeeling.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2888	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	Trap van het terras in den NW. hoek.
2889	„	id.	id. id.
2890	„	id.	terras met jaartal, trap W. links.
2891	„	id.	id. Westzijde (gedeeltelijk).
2892	„	id.	id. trap. West rechts.
2893	„	id.	id. Westzijde.
2894	„	id.	id. Oostzijde.
2895	„	id.	id. Noordzijde.
2896	„	id.	id. Zuidzijde.
2897	„	id.	id. Oostzijde.
2898	„	id.	id. Westzijde.
2899	„	id.	ringmuur (Noordzijde) van Oost naar West genomen.
2900	„	id.	terrein-overzicht van Zuid naar Noord genomen.
2901[1]			
2902	„	id.	hoofdtempel NW. hoek 1ste terras na gedeelt. afbraak.
2903	„	id.	fragmenten gevonden o/d. begraafplaats en in de kali afkomstig van bruggehoofden.
2904	„	id.	hoofdtempel ZW. hoek 1ste terras na gedeelt. afbraak.
2905	„	id.	hoofdtempel, Westzijde, met Z.W. hoek; na gedeelt. afbraak.
2906	„	id.	terrein-overzicht van West naar Oost.
2907	„	id.	terras met jaartal Zuidzijde na gedeelt. afbraak.
2908	„	id.	gapoera Westzijde.
2909	„	id.	id. id. na gedeelt. afbraak.

[1]) Zie p. 87.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2910	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	hoofdtempel Westzijde, met trap 1ste terras na gedeelt. afbraak.
2911	„	id.	id. id.
2912	„	id.	id. geornamenteerde steenen, in 1900 gebruikt v/d trapvleugels.
2913	„	id.	tempeltje met jaartal, Noordzijde na gedeelt. afbraak.
2914	„	id.	hoofdtempel Noordzijde 1ste terras, trapvleugel na ged. afbraak.
2915	„	id.	id. Westzijde, id.
2916	„	id.	terras met jaartal, Noordzijde, na gedeelt. afbraak.
2917	„	id.	id. NO.hoek, id.
2918	„	id.	id. Oostzijde, id.
2919	„	id.	id. Westzijde, trap na de herstelling.
2920	„	id.	klein tempeltje, opgebouwd van steenen gevonden op de begraafplaats en in de kali en gebruikt voor bruggehoofden.
2921	„	id.	gezicht op den Kloet van den hoofdtempel af.
2922	„	id.	terras met jaartal, reliefs aan de Noordzijde.
2923	„	id.	id. id.
2924	„	id.	id. id.
2925	„	id.	id. id.
2926	„	id.	id. id.
2927	„	id.	id. id.
2928	„	id.	id. id.
2929	„	id.	id. a/d Oostzijde.
2930	„	id.	id. id.
2931	„	id.	id. id.
2932	„	id.	id. id.
2933	„	id.	id. id.
2934	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2935	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	terras met jaartal, reliefs a/d Oostzijde.
2936	„	id.	id. id.
2937	„	id.	id. id.
2938	„	id.	klein tempeltje i/d ZO. hoek.
			id. id.
2939	„	id.	tempeltje met jaartal, met in-
2940	„	id.	wendigen baksteen-bouw.
2941	„	id.	tempeltje met jaartal, steenlager boven den ingang na afbraak.
2942	„	id.	zuidelijke ringmuur van West naar Oost genomen, na de herstelling.
2943	„	id.	tempeltje met jaartal, fundament na afbraak.
2944	„	id.	id. bovendorpel, id.
2945	„	id.	terras met jaartal, van boven gezien, van Noord naar Zuid genomen.
2946	„	id.	tempeltje met jaartal, overzicht na afbraak.
2947	„	id.	terras met jaartal, van boven gezien, van Zuid naar Noord genomen.
2948	„	id.	tempeltje met jaartal, overzicht der afgebroken steenlagen.
2949	„	id.	hoofdtempel, Noord-West, na afbraak van het detail, opname No. 2828 (zie p. 55).
2950	„	id.	id. id. No. 2819 (zie p. 54).
2951	„	id.	terras met jaartal, Zuidzijde, relief.
2952	„	id.	id. id.
2953	„	id.	id. id.
2954	„	id.	id. id.
2955	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2956	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	hoofdtempel, pilaster na afbraak van het detail, opname No. 2825 (p. 55).
2957	"	id.	id. No. 2822 (p. 54).
2958	"	id.	als voren, 2e opname.
2959	"	id.	zuidelijke ringmuur van Oost naar West genomen na herstel.
2960	"	id.	rākṣasa, West, hoofdingang.
2961	"	id.	id. id.
2962	"	id.	klein monum. b/d badkamer.
2963	"	id.	tempeltje met jaartal, herstel der fundamenten, nivelleering.
2964	"	id.	id. id. detail.
2965	"	id.	nāga-monument na herbouwing voor het accordeeren, Oostzijde.
2966	"	id.	id. Noordzijde.
2967	"	id.	terras met jaartal, reliefs, Westzijde.
2968	"	id.	id. id.
2969	"	id.	id. id.
2970	"	id.	id. id.
2971	"	id.	id. id.
2972	"	id.	id. id.
2973	"	id.	id. id.
2974	"	id.	id. id.
2975	"	id.	id. id.
2976	"	id.	id. id.
2977	"	id.	id. id.
2978	"	id.	id. id.
2979	"	id.	id. id.
2980	"	id.	id. id.
2981	"	id.	id. id.
2982	"	id.	id. id.
2983	"	id.	id. id.
2984	"	id.	id. Noordzijde.
2985	"	id.	id. id.
2986	"	id.	id. id.
2987	"	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2988	13 × 18	Panataran, distr. en afd. Blitar.	terras met jaartal, relief, Westzijde.
2989	„	id.	id.
2990	„	id.	id. Oostzijde.
2991	„	id.	terras met jaartal, relief, Oostzijde.
2992	„	id.	id. id.
2993	„	id.	id. id.
2994	„	id.	id. id.
2995	„	id.	id. id.
2996	18 × 24	Kota Blora (coll. Van der Veur).	Tibetaansche p'urbu (voorzijde).
2997	„	id.	id. (achterzijde).
2998	„	Bandoeng, distr. Rengel, afd. Toeban.	beschreven steenen van 1277 Çaka (steen A).
2999	„	id.	id. (steen B).
3000	„	Tjandi Noesoekan, desa Najoe op Mangkoenegaransch gebied, nabij Kota Soerakarta.	geornamenteerde fragmenten van baksteen.
3001	„	id.	Durgā-beeld.
3002	„	id.	Çiwa-beeld.
3003	„	id.	fundamenten van den tempel.
3004	„	id.	fundamenten van den ringmuur om het tempelterrein.
2901	13 × 18	Kota Batavia, Spinhuisgracht.	handteekeningen op een vensterruit.

Een koperen plaat van 848 Çaka

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

Door tusschenkomst van den heer Leydie Melville ontvingen wij een koperen plaat ter inzage, die volgens mededeeling van den tegenwoordigen eigenaar „in de buurt van de Boroboedoer" opgegraven zou zijn.

Den tekst laten we hier in transscriptie volgen: [1])

1. ||O|| Swasti çakawarṣātita 848 — — — — māsa tithi aṣṭami çuklapakṣa; ha; wa; çu; wāra irikā diwasa rāmanta i palĕpangan makabehan i
2. nanugrahān wineḥ makmitana prasasti de rakryān mapatiḥ i hino pu dakṣottama bāhubajra pratipakṣakṣaya samwandhanya sangkā i tan patūt nikanang
3. rāma lawan sang nayaka bhagawanta jyotiṣa ikanang sawaḥnya sinangguḥ lamwit 4 kinon ta ya modhāra pirak dhā 6 i satampaḥ satampaḥ kunang sangkā ri
4. hötnya tan wnang modhāra samangkana yata matang yan panamwaḥ rāmanta i rakryan mapatiḥ kinonakan sawaḥnya uturan ing tampaḥ haji sinangguḥ
5. tampaḥ haji sātus ḍpa sihwā pañjangnya singkrĕnya tlungpuluḥ ḍpa sihwā kinon mangukura wadwa rakryan i hino sang brahmā muang rowang samgat pring sakañcur
6. mijilakanya lamwit 1 tampaḥ 7 blaḥ 1 ikana samangkana yata kinon modhāra pirak dhā 6 i satampaḥ satampaḥ jari rāmanta matahil pirak dhā

1). Onzekere letters zijn gecursiveerd, aanvullingen tusschen vierkante haken geplaatst. Enkele verbeterde lezingen danken wij aan R. Ng. Poerbatjaraka.

7. 6 i satampaḥ satampaḥ piṇḍa pirak patahil rāmanta rikanang sawaḥ lamwit 1 tampaḥ 7 blaḥ 1 pirak kā 5 dhā 5 len sangkā ri pilih mas muang kaṭik prāṇa.
8. 8 mara i bhaṭāra prāna 4 i sang nayaka prāna 4 piṇḍa sawaḥ ni kaṭik lamwit 1 tampaḥ 1 suku 1 kinabehanya sawaḥ rāmanta lamwit 1 blaḥ 1 katuha la
9. wan tampaḥ 4 kapkanan tampaḥ 1 nāhan pratyeka ning sawaḥ rāmanta sampunyan inukur i tampaḥ haji len sumangkā rika hana ta sawaḥ bhaṭāra kmitan rā
10. manta lamwit 1 dmak ni pajamūla lamwit 1 tan inukur ika āpan hinanyan swabhāwanya muang lañ jān pirak dhā 14 patutan pirak dhā 4; panurat pira
11. k mā 4 umijil ri māgha winawa sang umikul wali bhaṭāra pawḍus pirak mā 8 umijil ri *watangan* nāhan anugraha rakryān mapatiḥ i rāmanta i palēpa
12. ngan sapasug banuā tatra saksī samgat pring ḍapunta udāra anak wanua i srāngan pumpunan ni bihāra ing pahai amasangakan i rakryan mapatih ——
13. na anak wanua i syutan watēk tiru raṇu tuha kala rikang kāla pu baruṇa pu palinī tuha banua pu kmir pu gamana pu gambir gusti pu karṇa pu aruṇa pu
14. *wari* guru pu tarañjal pu pradhāna mangrangkpi pu kudhut winkas pu sādhā tuha banua i lampahan pu gammar wariga pu bur huler pu bay nā
15. han kweḥ nira mangagam kon kumayatnākan uja[r] rakryan mapatiḥ i hino likhita pātra citralekha samgat pring.

Zooals men ziet, behelst bovenstaande oorkonde eene schenking van den van elders bekenden pu Dakṣa aan den rāma van Palēpangan, die verschil van opinie had met den „princeps van de Eerwaarde astrologen".

Indien dit gunstbewijs in de twintiger jaren van de 9de Çaka-eeuw verleend was en wel door pu Dakṣa, fungeerend als minister, zou het geen onderwerp van

bespreking behoeven uit te maken. Evenmin indien de plaat van 838 zou dateeren en de naam van Dakṣa met den koningstitel geprijkt had. Nu echter het jaartal 848 luidt en Dakṣa het ambt van rakryan mapatiḥ i hino blijkt te bekleeden, zien wij ons weer plotseling midden in den doolhof geplaatst, waaruit wij, dank zij de beide studiën, welke Dr. Krom aan deze periode der oud-Javaansche geschiedenis gewijd heeft,[1]) voor goed verlost meenden te zijn.

Men herinnere zich de resultaten van Dr. Kroms onderzoek: In de jaren 823, 829 en 832 bekleedt pu Dakṣa hooge betrekkingen, successievelijk onder de koningen dyaḥ Balitung en Dharmmodaya Mahāçambhu. Blijkens den steen van Singosari is hij in 837 zelf koning, als hoedanig hij ook bekend is van Kawi Oork. XVII, waarvan het jaartal verloren is gegaan en een beschreven steen van desa Gata (bij Prambanan), welke gedateerd is in het Sañjaya-jaar 693, volgens Dr. Krom te stellen tusschen de çaka-jaren 832 en 841. Na 837 — zegt Dr. Krom — komt Dakṣa noch als koning noch op andere wijze meer voor.

Pu Siṇḍok verschijnt eerst in 841 ten tooneele als rakai halu van koning dyaḥ Tloḍong. In de jaren 846 en 849 blijkt hij nog minister te zijn en wel van koning Wawa. Eindelijk, in 851, is hij zelf koning geworden, als hoedanig hij in de oorkonden tot 866 met bijna steeds gelijk luidenden titel niet minder dan dertien malen voor komt.[2])

Citeeren wij nu Dr. Kroms conclusie in haar geheel: „Waar nu verder gelijk elders reed werd opgemerkt [3]) het voorkomen van dezelfde namen onder de waardigheids-

1) Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 13-16 en Epigraphische Aanteekeningen I. Erlangga's Oorkonde van 963, Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 588 sq.

2) Nadat Dr. Krom dit schreef is nog een beschreven steen in desa Siman voor den dag gekomen, waar Siṇḍok eveneens denzelfden titel voert. Zie oudheidk. versl. 1914 p. 58 en 1915 p. 68.

3) Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 14.

bekleeders van Balitung, Dakṣa en Tloḍong op een continuiteit in de regeeringen dier vorsten wijst en de mogelijkheid, dat dit verschillende op zichzelf staande rijkjes waren, die gelijktijdig naast elkaar bestaan zouden hebben, uitsluit, daar moet uit het bovenstaande gegeven overzicht wel volgen, dat Dakṣa en Siṇḍok twee verschillende personen zijn: het is eenvoudig onmogelijk dat eenzelfde man na in 837 koning geweest te zijn, van 841 tot 849 den koningstitel weer afgelegd zou hebben en als patiḥ van een ander vorst gediend zou hebben, om eerst in 851 de koninklijke waardigheid opnieuw te verkrijgen. Niemand zou dan ook op dat idee zijn gekomen, wanneer het toeval niet had gewild, dat K.O. XVII tot de vroegst gepubliceerde oorkonden behoorde. Die inscriptie geeft een çrī mahārāja rake hino mpu Seṇḍok, mpu Dakṣottama Bahubajra Pratipakṣakṣaya. Nu is een dubbel mpu bij één naam iets, dat nergens anders gevonden wordt. De geheele inscriptie vertoont ook verder allerlei anomalieën, waarop hier geen gelegenheid is verder in te gaan en, ten slotte is de schriftsoort niet in overeenstemming met den als 853 opgegeven tijd van samenstelling."

Voordat wij eene poging wagen de onderwerpelijke inscriptie van 848 met de gegevens, die de andere oorkonden uit dezen tijd verstrekken, in overeenstemming te brengen, zij hier uitdrukkelijk geconstateerd, dat er o. i. geen enkele grond bestaat om aan de echtheid van het stuk te twijfelen. De taal en de formuleering wekken geen achterdocht; bovendien is het schrift in overeenstemming met den datum.

Ter verklaring nu van het zonderlinge feit, dat pu Dakṣa in 848 w e e r als rakryan mapatiḥ i hino uit de lucht komt vallen, een feit, dat in flagranten strijd is met de boven weergegeven, door Dr. Krom ondertselden gang van zaken, kunnen o. i. twee wegen ingeslagen worden. Wij kunnen vasthouden aan Dr. Kroms conclusie, dat pu Dakṣa en pu

Siṇḍok twee verschillende personen zijn òf wij kunnen aannemen, dat onder verschillende namen dezelfde persoon bedoeld wordt.

Laat ons zien hoever de eerste weg ons brengt.

Wij weten, dat Dakṣa, na eerst jaren lang minister te zijn geweest, in 837 koning was, blijkens de vindplaats van den beschreven steen van dat jaar (Singosari) van Oost-Java. Of hij in dienzelfden tijd ook over midden-Java regeerde is niet met absolute zekerheid bekend, daar twee van de oorkonden, welke hem den koningstitel toekennen (K. O. XVII en XX[1]) weliswaar van midden-Java afkomstig heeten[2]) maar natuurlijk later daarheen verdwaald kunnen zijn, terwijl de steen van Gata, zooals wij zagen, van het niet vastgestelde Sañjaya-jaar 693 dateert. Bestaat er reden om aan het koningschap van Dakṣa over midden-Java te twijfelen, ten minste omstreeks het jaar 837, dan is het niet onmogelijk dat Dakṣa, hoewel koning van Oost-Java, in midden-Java minister g e b l e v e n is, in elk geval tot na het jaar 848 van onze (uit midden-Java afkomstige) koperen plaat. Eerst na dat jaar zou hij dan over midden-Java koning geworden zijn om in Sañjaya 693 als mahārāja van het midden-Javaansche rijk een oorkonde uit te vaardigen. Het Sañjaya-jaar 693 zou dan natuurlijk niet, zooals Dr. Krom wil, tusschen de çakajaren 832 en 841, maar na 848 çaka te stellen zijn.

Ten gunste van deze redeneering pleit de omstandigheid, dat de eenige grootwaardigheidsbekleeder, die op onze koperen plaat genoemd wordt, de rakryan i hino sang Brahma, op geen der gelijktijdige Oost-Javaansche oorkonden, waarin

[1]) Van K. O. XVII is het jaartal verloren gegaan, K. O. XX is vóór 841 te stellen. Wij gronden deze dateering niet op het jaartal in rg. 6, waarvan het 2de cijfer zeer onduidelijk is, maar op het feit dat pu Cakra, die in K. O. XX samget manguri is in K. O. I. van 841 het hoogere ambt van samget tirwan bekleedt.

[2]) Inleiding K. O. p. XII en XIII.

pu Siṇḍok als minister fungeert, vermeld wordt, hetgeen allicht het geval zou geweest zijn als midden-Java in die jaren bij Oost-Java behoord had. Nog zouden wij er op kunnen wijzen, dat Dakṣa op de inscriptie van Gata çrî — — — ngawijaya achter zijn naam schrijft, eene toevoeging, welke in geen andere inscriptie wordt aangetroffen en er op zou kunnen doelen, dat hij als koning van midden-Java „een nieuwen mensch had aangedaan". De invoering van de Sañjaya-jaartelling zou uit dezelfde mutatio rerum verklaard kunnen worden [1]).

Hoewel dus wel het een en ander vóór de boven staande hypothese aangevoerd kan worden, willen wij toch de eersten zijn om er de zwakke steeën in aan te wijzen.

Om te beginnen is het niet zeer waarschijnlijk, dat een minister in het éénе deel van het rijk tot koning zou gepromoveerd zijn, terwijl hij in het andere gedeelte dienaar van een anderen vorst gebleven zou zijn. En dan: Wij hebben boven wel de mogelijkheid opengehouden, dat de in midden-Java gevonden K.O. XVII en XX op Oost-Java betrekking zouden hebben, maar ook dât is niet zeer waarschijnlijk. Immers K.O.I. van 841, uitgevaardigd door koning dyaḥ Tloḍong (minister Siṇḍok), is waarschijnlijk van midden-Java afkomstig [2]). Daarin wordt een mimister genoemd (Cakra,) die ook in K.O. XX voorkomt. Hebben blijkens dien ministernaam K.O. I en XX op hetzelfde rijk betrekking, dan moet om dezelfde reden ook K.O. XVII daartoe gerekend worden, omdat op haar beurt de laatstgenoemde inscriptie met K.O. XX een ministernaam

[1]) Men merke ook op, dat de oorkonde van Sañjaya 694 (Oud Jav. Oork. XXXVI, volgens conjectuur van den Hr. Rouffaer afkomstig van Tadji bij Prambanan) onduidelijk geformuleerd en eigenaardig gespeld is (Brandes, Catal. Groenev. p. 373 sq). Dit stemt overeen met de boven gesignaleerde afwijkingen, als ten minste aangenomen mag worden, dat Dakṣa de uitvaardiger dier oorkonde is.

[2]) Volgens Dr. Krom in Rapp. Oudh Comm. 1911, p. 13.

gemeen heeft (Ketuwijaya). Wil men niet, tegen alle waarschijnlijkheid in, veronderstellen, dat óók K.O.I .van Oost- naar midden-Java is overgebracht, dan moet men wel aannemen, dat K.O. XVII, en XX zoo goed als K.O. I op midden-Java betrekking hebben, dus dat wel degelijk pu Dakṣa omstreeks 837 óók over midden-Java den scepter gezwaaid heeft.

Is dit laatste juist en blijft men vasthouden aan ons punt van uitgang, nml. dat Dakṣa en Siṇḍok verschillende personen zijn, dan zou Dakṣa, na zijn koningschap over midden- en Oost-Java (omstreeks 837), van het staatstooneel verdwenen zijn en vervangen door Tloḍong met zijn minister Siṇḍok om daarna nog éénmaal, in 848, als rijksbestierder op te treden en voor goed te eclipseeren óf, indien men het Sañjaya-jaar na 848 wil blijven stellen, nóg eens den troon van het midden-Javaansche rijk te bestijgen.

Wij gelooven niet, dat de boven gegeven voorstelling op waarschijnlijkheid aanspraak maken kan. In ieder geval is zij niet zóó bevredigend, dat zij elke poging om de oplossing in een andere richting te zoeken overbodig zou maken.

Nemen wij nu eens aan, dat pu Dakṣa en pu Siṇḍok dezelfde personen zijn. Zooals wij boven zagen heeft Dr. Krom deze onderstelling onhoudbaar verklaard, omdat het volgens hem onmogelijk is, dat eenzelfde man na in 837 koning geweest te zijn, van 841 tot 849 den koningstitel weer afgelegd zou hebben en als patih van een anderen vorst gediend zou hebben, om eerst in 857 de koninklijke waardigheid opnieuw te verkrijgen. Tegenover deze pertinente verklaring zouden wij de vraag willen stellen: Heeft men wel voldoenden grond om een dergelijken gang van zaken onmogelijk te achten, als bewezen is, dat in dienzelfden tijd andere, zeer buitennissige gebeurtenissen bij de troonsopvolging plaats hebben gevonden?

Dat 'n persoon, na vele rangen doorloopen te hebben, eindelijk den hoogsten sport van den ambtelijken ladder bereikt en eerste minister wordt, moge in de Javaansche geschiedenis geen ongewoon verschijnsel zijn; dat hij ten leste den troon bestijgt, zooals wij pu Dakṣa zien doen, is wel dusdanig in strijd met de Javaansche wetten der erfopvolging, dat a priori aangenomen kan worden, dat zijn rechten bestreden zijn en hij gedwongen kan zijn (tijdelijk?) den troon te ontruimen.

Op nog een ander, zonderling feit moeten wij de aandacht vestigen: Na in 851 koning te zijn geworden noemt pu Siṇḍok zich, zooals wij zagen, tot 869 met bijna steeds gelijkluidenden naam en titel çrī mahārāja rake hino pu Siṇḍok çrī Içānawikrama Dharmmottungadewa. Op één merkwaardige uitzondering echter na. In 857, dus toen hij, zou men zoo oordeelen, het hoogtepunt van zijn macht bereikt had, vaardigt hij een oorkonde uit, die van Tengaran, waarin hij zich niet mahārāja maar rakryan çrī mahāmantri noemt.

Wil men niet aan „bescheidenheid" van pu Seṇḍok of aan een vergissing van den steenhouwer gelooven, dan is deze degradatie, van hoe korten duur zij ook is — want in hetzelfde jaar voert hij in een andere oorkonde (tjandi Lor) weer zijn mahārāja-titel—te vergelijken met die, welke door Dr. Krom voor pu Dakṣa onmogelijk werd verklaard.

Voordat wij beide bovenstaande feiten voor de verklaring, die wij nog steeds schuldig zijn, trachten te benutten, onderzoeken wij eerst weer de oorkonden op de ondersteldе identiteit van pu Dakṣa en pu Siṇḍok.

De inauthentieke K.O. VII met haar vreemde combinatie van de namen der beide minister-vorsten laten wij rusten, al wenschen wij in het voorbijgaan op de mogelijkheid te wijzen, dat het onechte stuk op een echt gebaseerd is.

Van veel grooter belang is de omstandigheid, dat op de hier besproken koperen plaat van 848 pu Dakṣa rakryan

mapatiḥ is en in datzelfde jaar pu Siṇḍok, blijkens de inscriptie van Djedoeng, hetzelfde ambt vervult. Wil men niet op onze eerste hypothese terugvallen, welker onwaarschijnlijkheid wij in het licht hebben gesteld, dan ligt o. i. in het bovenstaande een sterke aanwijzing, dat in dat beruchte jaar 848 één persoon als rijksbestierder functioneerde, die zich nu eens pu Dakṣa dan weer pu Siṇḍok genoemd heeft.

Ten slotte rest ons nog één argument, dat wij al eerder in het vuur gebracht hadden, indien grooter zekerheid daaromtrent bij ons bestaan had.

Wij meenen de drie syllaben op het eind van den 4den regel van de vaakgenoemde inscriptie van Gata, welke in Dr. Brandes' transscriptie zijn opengelaten als ç ā n o t u te moeten lezen, [1]) zoodat de volledige titel van den uitvaardiger dier oorkonde luiden zou: çrī mahārāja dakṣottamabahubajrapratipakṣakṣaya çrīçānotunggawijaya.

Zouden wij het met deze lezing aan het rechte eind hebben, dan zou, waar pu Siṇḍok in 857 bijna denzelfden naam draagt (Içānottunggadewawijaya), alle twijfel aan de identiteit van Dakṣa en Siṇḍok zijn weggenomen.

Dezelfde persoon zou dus van af 823 tot 869, beurtelings als minister en als koning, beurtelings als pu Dakṣa en als pu Siṇḍok van zich hebben doen spreken?

Wij gelooven het inderdaad.

Stellen wij ons eens Dakṣa-Siṇḍok als een heerschzuchtig minister voor, die zélf rechten op den troon kan laten gelden en het geluk heeft in het begin van zijn carrière onder een minderjarig vorst (dyaḥ Balitung) te dienen en zijn macht ten koste van zijn heer te kunnen vergrooten. In 837 ziet hij de kans schoon en matigt zich den

---

[1]) De çā is vrij duidelijk; de eerste poot van de o is weggelaten, terwijl de n onzeker is; de tweede poot van de o is weer duidelijk evenals t u op het eind van den regel.

koningstitel aan over Oost- en midden-Java. Tegen hem vormt zich een krachtige partij, die de rechten van den rechtmatigen troonsopvolger, dyaḥ Tloḍong, ondersteunt. Liever dan te breken buigt Dakṣa. Hij onderwerpt zich, weet zich in de gunst van den jeugdigen vorst in te dringen en wederom minister te worden. Voortaan noemt hij zich in Oost-Javaansche oorkonden pu Siṇḍok (door een huwelijk met een Içāna-prinses?) terwijl hij in midden-Java zijn vroegeren naam blijft dragen (koperen plaat van 848.[1])

De minderjarige koning Tloḍong sterft jong (in 841 nog „dyaḥ" genoemd, daarna niet meer voorkomend). Evenzoo verdwijnt diens opvolger, de eveneens minderjarige dyaḥ Wawa spoedig van het tooneel (het laatst in 849 genoemd), waarna Siṇḍok den troon bestijgt. Zou Siṇḍok als een andere Richard III den dood een handje geholpen hebben? Wij weten het niet. Als de jeugdige Wawa tot een roi fainéant is opgegroeid, heeft zijn eerste minister wellicht niet tot dergelijke middelen zijn toevlucht behoeven te nemen. Hij heeft dan misschien zijn heer onmondig gehouden, zélf voor koning gespeeld en alleen dan wanneer een storm opstak (in 857?) zich achter den hem feitelijk toekomenden titel verscholen.

Zóó of op een dergelijke wijze zou de Proteus-figuur van Dakṣa-Siṇḍok in het kader van de epigrapische feiten te passen zijn.

Om tot eene conclusie te komen.

Een vergelijking der consequenties van de beide door ons ontwikkelde hypothesen, doet ons gelooven, dat de laatste — gelijkstelling van pu Dakṣa en pu Siṇḍok — ons dichter bij den uitgang van den doolhof brengt dan de eerste. De onwaarschijnlijkheden en onzekerheden, die wij

---

[1]) Als Dakṣa en Siṇḍok één en dezelfde persoon zijn, kan Sañjaya 693 in de beide perioden van zijn koningschap vallen dus of tusschen 832 en 841 of tusschen 848 en 869.

bij het volgen van den laatsten weg ontmoeten, zijn niet van dien aard, dat zij niet door latere vondsten en ontdekkingen uit den weg geruimd zouden kunnen worden, terwijl nu reeds te zeggen is, dat onze eerste hypothese — pu Dakṣa en pu Siṇḍok zijn verschillende personen — ad absurdum moet voeren.

Mogen die vondsten en ontdekkingen niet te lang op zich laten wachten!

Nov. 1917.

Djalatoenda—Kertasana—Sentoel

DOOR

Dr. M. E. LULIUS V. GOOR.

In het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. dl. LVII (1915) p. 528, vn. 3, geeft Dr. Krom als zijne meening te kennen, dat Olivier met zijne „geheimzinnige grafstede met waterleidingen, beeldwerk en inscriptiën," geen andere bedoeld kan hebben dan Djalatoenda. [1])

Bij het voor den druk gereed maken van het aanstaande Jaarrapport van den Oudh. Dienst aanleiding vindende om nog eens allerlei oude literatuur te raadplegen, vond ik o. m. Olivier's beschrijving der Kedirische oudheden in zijn *Tafereelen*. De lezing van de door Dr. Krom bedoelde zinsneden deed mij aanstonds twijfelen aan de gegrondheid zijner identificatie en hier zij allereerst opgemerkt, dat Olivier niet juist geciteerd is; immers hij spreekt niet van een grafstede met waterleidingen enz. Daar het na eene vergelijking met den tekst bij Raffles, waar die over Kedirische oudheden handelt, m. i. niet twijfelachtig is, waar Olivier dan wèl over spreekt, wil ik hier beide schrijvers aanhalen. O. zegt op p. 314:

„Ook de omstreken van Madioen, Kertasana, Kediri en Srengat bevatten hoogst belangrijke oudheden en bouwvallen. In de nabijheid van Kertasana heeft men de overblijfselen van eene prachtig gebouwde badplaats opgedolven, die van zes waterleidingen voorzien was. [2]) De fonteinen zijn

1) Zie Olivier, Tafereelen en Merkwaardigheden uit Oost-Indië I (1836) p. 314.

2) Te Djalatoenda zijn slechts *drie* waterstralen. L.v.G.

met opschiften in de Kawi-taal, en met allerlei, vrij wel uitgevoerd beeldwerk bedekt........................
......................Men vindt nog, ten oosten van Kediri de belangrijke bouwvallen van Sentoel en Proedoeng. De eersten grenzen aan een woud, en digt kreupelbosch bedekt hier welligt de kostbaarste gedenkteekenen der vroegere eeuwen. Het voornaamste gebouw van Sentoel schijnt eene graftombe te zijn; het is zes en dertig voet lang en breed, en bevat eene onderaardsche cel, in welke men langs eenen smallen trap afstijgt. Deze cel is zoo laag, dat een man van middelmatige grootte, er niet overeind in kan staan. Tot welk oogmerk deze akelige cel, die veel van eenen geheimzinnigen kerker heeft, gediend kan hebben, schijnt een onoplosbaar raadsel te zijn."

Men ziet, dat hier sprake is van twee duidelijk onderscheiden oudheden. Wil men in een van beide Djalatoenda terugvinden, dan komt alleen de badplaats bij Kertasana in aanmerking, daar het zeker is, dat met de bouwvallen van Sentoel Tjandi Tegawangi bedoeld is. Immers R. geeft op, dat Sentoel in de nabijheid van het (toenmalige) district Tegawangi ligt en nog heden ligt eene desa Sentoel in de onmiddellijke nabijheid van wat thans Tjandi Tegawangi heet.

Wij hebben dus geen keus en ook Dr. Krom heeft hoogst waarschijnlijk in de eerste plaats het oog gehad op de badplaats bij Kertasana. Nu zij men indachtig, dat Olivier begint met de plaatsen te *noemen*, in wier omstreken oudheden zijn en dat die plaatsen ten opzichte van elkander zóó gelegen zijn, dat men hier te doen heeft met een stuk van Java, dat een aaneengesloten, samenhangend geheel vormt, dat daardoor vanzelf reeds begrensd is. De hoofdplaats Madioen is namelijk de top van een vrijwel gelijkbeenigen driehoek, waarvan de lijn Kertasana—Srengat, die bijna Noord-Zuid loopt, de basis vormt. Aan die basis, even binnen den driehoek, ligt de hoofd-

plaats Kediri. Djalatoenda ligt bij het gebergte Penanggoengan, in het uiterste Oosten der residentie Soerabaja. Is het nu denkbaar, dat Olivier, sprekende over oudheden bij Madioen enz., allereerst een oudheid in Soerabaja zal gaan vermelden, om dan weer voort te gaan met oudheden in het Kedirische? Daarbij is de afstand tusschen Djalatoenda en Kertasana nagenoeg gelijk aan de geheele uitgestrektheid der residentie Soerabaja van Oost naar West gemeten. Bedenkt men dan nog, dat Olivier in 1836 schreef, toen er op Java nog geen spoorwegen waren, zoodat de afstanden in die dagen heel wat meer beteekenden dan thans, dan is het onaannemelijk, dat hij Djalatoenda „in de nabijheid van Kertasana" geplaatst zou hebben. Zelfs nu zou niemand de ligging van Djalatoenda aldus bepalen. Veel dichter bij Dj. liggen in Soerabaja zóóveel bekende plaatsen, dat het onbegrijpelijk zou zijn, in dit verband Kertasana te noemen.

Er zijn echter nog andere argumenten voor mijne meening, dat Djalatoenda niet bedoeld is en deze zijn te putten uit Olivier zelf, of liever uit de manier, waarop hij het bewuste hoofdstuk bewerkt heeft.

Ik wil niet beweren, dat Olivier de Kedirische oudheden niet uit eigen aanschouwing kende, maar het schijnt zeker te zijn, dat hij zich niet bij machte gevoeld heeft, een eigen beschrijving te leveren en dat hij zich tevreden gesteld heeft met het naschrijven (zeer verkort en volstrekt niet overal juist) van Horsfield, wiens beschrijving Raffles in zijn werk opgenomen heeft. [1])

En het zal blijken, dat dit hier de zaak beslist. Wie zich de moeite wil geven de beschrijving der oudheden van Midden-Java bij Olivier met die bij Raffles (II, p. 6 sq.) te vergelijken, zal ontdekken, dat Olivier bijna geen volzin neergeschreven heeft, welke geen vertaling van den tekst bij R. is; soms is die vertaling letterlijk, soms

[1]) History of Java, 1816; 2e. dr. 1830.

is het een vrije vertaling, maar steeds is de origineele zin bij R. aan te wijzen. Ook de volgorde, waarin de oudheden behandeld zijn, is bij beide auteurs volmaakt dezelfde. Ik wil nu Horsfield citeeren, opdat de lezer zelf hiermede het boven aangehaalde uit Olivier zal kunnen vergelijken.

p. 33 (35): „(The remains of buildings ...... are also noticed:) but Mádion, Kértasána, Kediri, and Sreng'ât, contain very important and interesting antiquities."

Olivier slaat telkens heele stukken over, maar houdt zich overigens getrouw aan de volgorde en de weinige aan de badplaats bij Kertasana gewijde woorden, die hij terstond laat volgen, zijn slechts een zwakke echo van Horsfield's beschrijving:

p. 34 (36): „The district of Brébeg has lately been separated from Kértasâna. The newly-appointed Tumûng'gung, in clearing and levelling the ground for a dwelling and for a new capital, on the site of the village Brébeg, discovered, by following the indication of water oozing from the surface, in a slight concavity covered bij a wild vegetation, the remains of a bath, constructed with neatness, and not without taste and art. The principal excavation, which appears to have been employed as a bath, is oblong, and about ten feet in length. Six small outlets or fountains pour the water into it, which was conducted from a rivulet flowing at some distance, bij small canals cut of stone, but bedded in a foundation of brick. The fountains discharging the water are covered with sculpture in relief, tolerably executed: one of those is a female figure pouring small streams from the breasts. Adjoining to this bath are several other reservoirs of water, included in the same square, and receiving the supply bij the same channels. Everything is constructed massy of regular and elegant bricks. The present Tumûng'-gung has collected, near this bath, many réchas and other antiquities from various parts of the district: among these was found one small inscription."

Olivier heeft dus alleen de zes waterleidingen en het beeldwerk willen vermelden; maar het „vrij wel uitgevoerde beeldwerk" (sculpture tolerably executed) verraadt reeds zijn bekendheid met Horsfield's beschrijving.

Voor den lezer, die de beide auteurs niet kan vergelijken en dus misschien nog eenig nader bewijs verlangt, dat Olivier Raffles' werk gebruikt heeft, zal het voldoende zijn, zoo ik nu ook nog de beschrijving der geheimzinnige grafstede hier opneem. Eerst volgt weer een heel stuk, dat Olivier weglaat, maar dan vervolgt Horsfield op p. 36 (38):

„In an eastern direction from the capital of Kediri, the antiquities of Séntul and Prúdung are the most remarkable. Séntul is situated near the district of Tíga-wángi, in a forest, the condition of which indicates an undisturbed vegetation for many successive ages. The dimensions of the principal edifice, now remaining nearly entire, are comparatively inconsiderable. . . . By the present inhabitants the building is denominated a Chúnkup, which word, in as far as it admits of a precise translation, denotes a place of burial. . . . The plan of this building is a nearly regular square, the sides of which have about thirty-six feet in length. It contains in its foundation a subterraneous cell, to which the descent is by very narrow steps, leading from the south: this consists of three compartments, gradually decreasing in dimensions as they extend into the body of the building. [1]) The height of the cell does not permit a person to stand erect, and no vestiges indicate its former appropriation, whether as a place of devotion or penance, or for the reception of the remains of the person to whose memory devotion was paid on the summit."

Mij dunkt, dat er wel geen twijfel meer bestaan zal, aan wien Olivier zijn tekst ontleend heeft; en aangezien het gansche hoofdstuk bij Raffles de bron en het voorbeeld van

[1]) Zie Oudh. Versl. 1915 p. 105 sq.

O.'s beschrijving geweest is, ligt de conclusie voor de hand, dat de badplaats „in de nabijheid van Kertasana" de badplaats bij Berbek is, door den toenmaligen Toemenggoeng ontdekt. Ook Berbek ligt nu niet zoo heel dicht bij Kertasana en Olivier had zich wel wat preciezer uit kunnen drukken, maar in ieder geval is de afstand Berbek—Kertasana slechts de helft van den afstand Kertasana—Soerabaja. Wat de reden van Olivier's plaatsbepaling is, daarnaar kan men slechts gissen; wellicht was Berbek toen nog te weinig bekend en wilde hij voor zijn lezers een beter bekende plaats noemen. Het kan echter ook een slordigheid van Olivier zijn, want hij las vluchtig en gaf volstrekt niet overal juist weer, wat er in het origineel staat. Wanneer Raffles (p. 6) spreekt van „monuments.... found at Brambânan in the district of Matárem, at Bóro Bódo in Kedú, ... and at Sing'a Sári in the district of Mâlang", dan veroorlooft Olivier zich te vertalen (p. 308): „de ontdekkingen welke men in de streken van Brambanan, Mataram, Boro-bodo, Kadoe, Singa-sahri en Malang heeft gedaan", aldus de geographische begrippen *district* en *plaats* door elkaar haspelend. Een tweede voorbeeld van deze oppervlakkigheid hebben wij in het onderhavige geval: 1° noemt Horsfield Berbek en Kertasana onmiddellijk na elkaar, wat voor Olivier een aanleiding geweest kan zijn om de twee met elkaar te verwarren; 2° spreekt Horsfield van het *district* Kertasana en heeft Olivier dit klaarblijkelijk opgevat, als ware er sprake van de *plaats* Kertasana. Hij heeft dus weer eens niet goed gelezen.

Heeft evenwel O. zich alleen maar onduidelijk uitgedrukt, en bedoelt hij ook het *district* K., dan is hij minder schuldig dan hij lijkt, want het district K. strekt zich ver genoeg naar het Westen uit om Berbek in de nabijheid te plaatsen. Hoe het zij, door de beschrijving bij Raffles, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, staat het vast, dat Olivier Djalatoenda niet bedoeld kan hebben; trouwens

deze badplaats wordt door R. in 't geheel niet genoemd; indirect bewijs, maar toch een bewijs te meer, daar Olivier Raffles' tekst als leiddraaad gebruikte. De „opschriften in de Kawi-taal", waarover R. zwijgt, zullen wel te zoeken zijn op den kleinen steen (?) met inscriptie, door den Toemenggoeng naar de badplaats gebracht.

Thans schijnt in Berbek de badplaats niet meer bekend te zijn en het is dus de vraag, of zij nog bestaat. Hoepermans [1]), Verbeek [2]), Knebel [3]), zij zwijgen er allen over; misschien is alles reeds verdwenen, gelijk zooveel, wat nog door vroegere reizigers aanschouwd is. Maar al zwijgen latere onderzoekers er over, zij maken evenmin melding van een vergeefsche poging om de door Horsfield beschreven badplaats terug te vinden, zoodat een opzettellijk onderzoek ter plaatse vermoedelijk nog nooit ingesteld is. Een verrassing in dit opzicht behoort dus nog niet geheel tot de onmogelijkheden.

---

1) Hindoe-Oudheden van Java, Rapp. Oudh. Dienst 1913, p. 314.

2) Oudheden van Java, Verh. Bat. Gen. XLVI (1891) No. 579.

3) Rapport Oudh. Comm. 1908 p. 315 sq.

Dertiende lijst van abklatschen

uit Atjeh.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving	
2520	Teungkoe Oedjoeng Poeloet, kg. en Meunathah Lajeuën, Moekim Leupeuëng.	Graf I. zijde 1.	
2521	id.	„ „ „ 2.	
2522	id.	„ „ „ 3.	
2523	id.	„ „ „ 4.	
2524	id.	„ „ „ 5.	
2525	id.	„ „ „ 6.	
2526	id.	„ „ „ 7.	
2527	id.	„ „ „ 8.	
2528	Teungkoe Lho Nga, kg. en Meunathah Tandjoeng, Moekim Koeë.	Graf I. zijde 5	1ste Complex.
2529	id.	„ „ „ 6	
2530	id.	„ „ „ 7	
2531	id.	„ „ „ 8	
2532	id.	Graf I. „ 1	2de Complex.
2533	id.	„ „ „ 2	
2534	id.	„ „ „ 3	
2535	id.	„ „ „ 4	
2536	id.	„ „ „ 5	
2537	Teungkoe Sarèh, kg. Lam Lhom, Meunathah Baro, Moekim Lam Lhom.	Graf IX. zijde 1.	
2538	id.	„ „ „ 3.	
2539	id.	„ „ „ 5.	
2540	id.	„ „ „ 7.	
2541	Teungkoe di Blang, kg. Meunathah Kariëng, Meunathah Kariëng, Moekim Lam Lhom.	Graf I. zijde 1.	

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2542	Teungkoe di Blang, kg. Meunathah Kariëng. Meunathah Kariëng. Moekim Lam Lhom.	Graf I, zijde 2.
2543	id.	„ „ „ 3.
2544	id.	„ „ „ 4.
2545	id.	„ „ „ 5.
2546	id.	„ „ „ 6.
2547	id.	„ „ „ 7.
2548	id.	„ „ „ 8.
2549	Teungkoe Sarèh, kg. Lam Lhom, Meunathah Baro, Moekim Lam Lhom.	Graf IV, zijde 5.
2550	id.	„ „ „ 6.
2551	id.	„ „ „ 7.
2552	id.	„ „ „ 8.
2553	id.	Graf V, zijde 1.
2554	id.	„ „ „ 2.
2555	id.	„ „ „ 3.
2556	id.	„ „ „ 4.
2557	id.	„ „ „ 5.
2558	id.	„ „ „ 6.
2559	id.	„ „ „ 7.
2560	id.	„ „ „ 8.
2561	id.	„ „ topstuk voeteinde
2562	Teungkoe Poetroë Plangké, kg. en Meunathah Lam Lhong, Moekim Lhong.	Graf I zijde 2.
2563	id.	„ „ „ 3.
2564	id.	„ „ „ 4.
		„ „ „ I verdwenen.
2565	Geen naam; kg. en Meunathah Lam Djohang, Moekim Lhong.	Graf II + I zijde 7-7 [1]
2566	Geen naam; kg., Meunathah en Moekim Glé Broë.	Graf I. zijde 5.
2567	id.	„ „ „ 7.

[1] Van deze steenen kon slechts een abklatsch gemaakt worden, daar zij reeds te zeer verweerd waren.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2568	Geen naam; kg. Blang Bangi, Meunathah Blang Keumawé, Moekim Koeala Daja.	Graf II. zijde 5.
2569	id.	„ „ „ 7.
2570	Teungkoe Krintji, kg. en Meunathah Koeala, Moekim Lam Beusoë.	Graf I. zijde 5.
2571	id.	„ „ „ 7.
2572	Po di Kandang, kg., Meunathah en Moekim Koeala Oenga. [1])	Graf I. zijde 1.
2573	id.	„ „ „ 2.
2574	id.	„ „ „ 3.
2575	id.	„ „ „ 4.
2576	id.	„ „ „ 5.
2577	id.	„ „ „ 6.
2578	id.	„ „ „ 7.
2579	id.	„ „ „ 8.

Ten slotte werd ons nog een abklatsch zonder etiket gezonden van een onbeschreven steen. Deze abklatsch is genomen ter wille van het bijzondere ornament en den vorm van den steen.

[1]) De graven-complexen liggen alle in het voormalig rijk Atjeh, behalve de drie laatste die in het voormalig rijk Daja liggen.

Bijlage P

Lijst der teekeningen uit Atjeh.

No. 59. Overzichtskaart van Koeala Oenga tot Talang [1]) (Westkust van Atjeh); gecalqueerd.

" 59a. Aanvullingskaartje van de kuststrook van Koeala Lam Beusoë tot voorbij Koeala Oenga; gecalqueerd.

" 60. Overzichtskaart van de moekim's Leupoeëng (gedeeltelijk), Paroë, Koeloe, Gle Broë, Blang Mé en Lhong (Groot Atjeh); gecalqueerd.

---

[1]) Dezelfde plaats, die door den teekenaar op p. 70 *Tjalang* genoemd wordt.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Vierde Kwartaal 1917.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van den 15den October 1917 no. 42 werd bij wijze van tijdelijken maatregel de betrekking van Inspecteur bij den Oudheidkundigen Dienst ingesteld en met de waarneming dier betrekking belast de heer P. V. van Stein Callenfels.

Bij hetzelfde Gouv. Besl. werd Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor belast met de waarneming van de betrekking van Adjunct-oudheidkundige.

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van den 20sten December no. 36623 werd Raden Ngabei Poerbatjaraka (Lesya) toegevoegd aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst om met werkzaamheden in het belang van den dienst te worden belast.

§ 2. Bureau.

Een gedeelte van het Jaarrapport werd persklaar gemaakt.

§ 3. Reizen.

De heer Perquin maakte een reis naar Midden-Java ten einde persoonlijk zijn aanwijzingen te kunnen geven voor het aanbrengen der schoorwerken aan *Tjandi Kalasan*; daarna begaf hij zich naar Batavia voor besprekingen met den Chef van den Oudheidk. Dienst. Voorts ontving hij een speciale opdracht voor een reis naar Bali, werwaarts hij zich begraf met den heer Van Coolwijk, die na volbrachte reis te Kloengkoeng achterbleef voor begrootings-

werkzaamheden aan het heiligdom te Besakih en aan de poeri te Gianjar.

Verder werden door den Bouwkundige geïnspecteerd Tjandi Djąḍi (herhaaldelijk), Kali tjilik, Sawentar, Soember djati en Singasari.

De heer Van Stein Callenfels ondernam in het belang van de inventarisatie verschillende dienstreizen in de residenties Rembang en Madioen, voorts naar de tjandi's Tegawangi en Soerawana voor de vervaardiging van foto's en naar de tjandi's Djago en Panataran in verband met de studie der basreliefs. In de laatste helft van het kwartaal maakte hij nog een reis naar Weltevreden.

§ 4. Bescherming van Monumenten.

De tjandi's *Kali tjilik, Sawentar* en *Soember djati* werden onder het dagelijksch toezicht van den mantri, den teekenaar Hardjomisastro, grondig schoongemaakt.

In het eerste kwartaalverslag van 1917 (zie p. 27) werd reeds gewezen op de moeielijkheden, waarmede een deugdelijke schoring van den zuidelijken uitbouw van *Tjandi Kalasan* gepaard zou gaan. Toen in dit kwartaal de werkzaamheden een aanvang zouden nemen, stelde de Bouwkundige andermaal een nauwkeurig onderzoek ter plaatse in. Oorspronkelijk was het de bedoeling geweest, alleen den meest zuidelijken uitbouw voor vallen te behoeden, doch thans bleek de wenschelijkheid om, zoo mogelijk, ook den breederen zuidelijken vleugel meer steun te geven. Hierdoor zou evenwel een schoring met houten stutbalken nog moeielijker uitvoerbaar worden, zoodat de heer Perquin daarvan afzag en besloot, een steunbeer van steen op te doen bouwen, welke den smallen voorsprong (den uitbouw aan den breeden zuidervleugel) geheel zou omvatten. Deze steunbeer, met flink breed grondvlak, vindt omhoog zijn aansluiting aan het gevelvlak bij den grooten steen, die het bovendeel van den Kāla-kop vormt;

de muren van den steunbeer zijn opgebouwd uit natuursteenen blokken van Tjandi Sewoe, terwijl de kern van beton is. De ingang naar de cella werd dichtgemetseld; naarmate de opbouw van den steunbeer vorderde, werden alle voegen en openingen in den gevel met vloeibare cementspecie volgegoten; de geornamenteerde gedeelten werden met zgn. tabaksmatten bedekt, om te voorkomen, dat bij lateren afbraak het ornament beschadigd zou worden. De gebroken bovendorpels der zijnissen werden ondervangen en bovendien werd de steunbeer nog geschoord door middel van stutbalken onder te voren uitgemetselde kraagsteenen. Een en ander werd uitgevoerd onder voortdurend persoonlijk toezicht van den heer Van Coolwijk; voor den aanvoer van materialen zorgde de heer Rothe.

Selagrija. Van den Controleur van Magelang werd bericht ontvangen, dat de afwateringssloot gegraven is en dat de kosten *f* 17.50 bedragen. Hier zij in herinnering gebracht, dat vroeger door de inlanders *f* 200.— gevraagd werd voor de uitvoering van dit werk (zie p. 28). Zeer terecht dus weigerde de heer Perquin indertijd, den inlanders het graafwerk op te dragen. Thans is de tjandi aan den kant van het ravijn grootendeels voor instorting behoed.

In verband met noodig gebleken herstellingen van het dwangarbeiderskwartier in het Fort *Vredenburg* te Makassar werd van de zijde van den waterstaat de wenschelijkheid betoogd om de oude sterkte te doen afbreken. Daartegenover werd door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden het voorstel gedaan Vredenburg te behouden en voor het arbeiders-logies semi-permanente bijgebouwen te doen optrekken, zoodat herstel van het Fort in den historischen vorm gemakkelijk zal kunnen geschieden.

Overeenkomstig het verlangen der Regeering werd in

het eind van November aan den heer Perquin de opdracht verstrekt zich naar *Bali* te begeven, ten einde ter plaatse en in overleg met het Bestuur van dat gewest aan den waarn. Adjunct-bouwkundige, den heer Van Coolwijk, de noodige aanwijzingen te geven betreffende het opmaken van eene begrooting van de kosten van herbouw van den poera te Besakih en desgewenscht in kwesties van technischen aard bij de herstelling van poera's en poeri's van voorlichting te dienen en ook in dezen den heer Van Coolwijk van de noodige instructies te voorzien. Aan laatstgenoemden heer werd de opdracht gegeven om overeenkomstig de hem door den heer Perquin gegeven aanwijzingen op Bali werkzaam te zijn.

§ 5. **Inventarisatie.**

De inventarisatie van de residentie Rembang bracht de heer Callenfels geheel ten einde, waarna hij een begin maakte met die van Madioen.

§ 6. **Nieuwe opnamen, opgravingen enz.**

Te *Panataran* werden door den Bouwkundige eerst de steenen gesorteerd, die bij het tempeltje met jaartal behooren, waarna dit monumentje, voor zoover doenlijk, weder opgebouwd werd. Het wordt door de inlanders „mata hari" genoemd, omdat er naar hun beweren op den sluitsteen een zon gebeiteld is.

Daarna ging de heer Perquin verder met het afbreken der ringmuren en der pilasters aan het eerste terras van den hoofdtempel, waarvan ook de lijsten in orde gebracht en de pilasters en trapvleugels opnieuw gesteld werden. Daarna liet hij het terras met jaartal met zand ophoogen, de dijken met zoden beleggen en den grond aan de Westzijde pl. m. 70 cM. afgraven. Vervolgens werd in den ZO.hoek van het terrein met de ontgraving, bezoding enz. voortgegaan, waarna nog de ringmuren van het tweede terras van den hoofdtempel afgebroken en

het baksteenen monumentje in den ZO.hoek hersteld werd.

Omtrent de werkzaamheden aan het zgn. nāga-monumentje wordt in Bijlage S verslag uitgebracht.

Tjandi Djadi werd grootendeels ontgraven en schoongemaakt, waarop een aanvang gemaakt werd met het afbreken en het wederom stellen der vervallen gedeelten.

Het volgende is ontleend aan het rapport van den heer Van Stein Callenfels:

De opgraving van *Tjandi Asoe* aan den voet van de heuvels, waarop het Gedong-Sanga-complex ligt, kwam gereed. Hier bleek het fundament te liggen van een vrij grooten tempel, groot althans in vergelijking van het meerendeel der andere tempels. Ter plaatse van de trap, die zich aan de Oostzijde bevindt, is het beloop nog geheel te volgen, terwijl verscheidene stukken der trapvleugels teruggevonden zijn. De Oost- en de Zuidzijde van het soubassement staan nog ter halve hoogte overeind, zoodat ook de indeeling der paneelen vrijwel te volgen is. De West- en de Noordzijde zijn geheel verdwenen. Onder de débris werden een tweetal Kālakoppen van de nissen teruggevonden alsmede stukken van de „snorrebaard"-afdekking van den grooten kop boven den ingang. Ook verschillende steenen met ornament kwamen aan het licht, waarbij vooral de aandacht trok een rozet-ornament, zooals dat ook aan IIIa voorkomt.

In *Nglarahan*, waar, zooals reeds in een vorig rapport vermeld werd, ook een tempel moet hebben gestaan, werden verschillende proefsleuven gegraven, tot heden nog zonder resultaat. Het werk zal echter worden voortgezet, daar uit successievelijk te voorschijn gebrachte fragmenten het vroegere bestaan van een tempel vrij zeker is geworden.

Een aanvang werd gemaakt met het nader onderzoek van het heuvelterrein te Gedong Sanga zelf. Bij groep

II werd voorloopig nog niets aangetroffen, doch in het terrein voor groep III werd een steenen muur gevonden waarover in het volgend kwartaal, als de ontgraving afgeloopen is, nader gerapporteerd zal worden.

Een kleine opgraving werd nog gedaan in de desa Prajoengan, afdeeling Bodjanegara, residentie Rembang, waar de fundamenten van een gebouw van een soort zachte kalksteen voor den dag kwamen. Op enkele steenen werden een paar letters gevonden, Arabisch en een soort van oud Nieuw-Javaansch, zoodat het gebouw, waarvan niets meer over is, vroeg-Islamitisch geweest zal zijn.

Het volgende bevat het verslag van den heer Rothe ov de verdere ontgraving van het tempelcomplex *Tjandi Sewoe*:

In dit kwartaal werden uit den grond gehaald de fundamenten van zes bijtempeltjes der 4de rij aan de Oostzijde, waarbij niets bijzonders aan het daglicht kwam. Deze tempelvoeten zijn nog in vrij goeden staat; de trapingangen, ieder met 3 treden, naar portaal en tempelkamer zijn nog aanwezig.

Van twee dezer tempeltjes zijn de zijwanden geheel verdwenen en ontbreekt het altaar. Daarentegen is bij de 4 andere de omwanding der tempelkamer tot een hoogte van 1 M. nog gedeeltelijk aanwezig en eenige versiering zichtbaar [1]).

Tegen den achterwand van ieder dezer tempeltjes is een altaar aanwezig, beelden werden daar echter niet gevonden.

---

1) Wat deze laatste aangaat, kan hierbij verwezen worden naar de beschrijving van Ds. Brumund. Doch waar deze geleerde in het werk „Indiana" 2e deel blz. 12 zegt „Verscheidene zijn duidelijk vrouwebeelden" is thans de zekerheid verkregen, dat de figuren links en rechts van het mannenbeeld (Bodhisattwa?) voorkomende op de zijwanden van al de tempeltjes, bij de 1ste en 4de rij vrouwenbeelden en bij de 2e en 3e rij mannenbeelden zijn.

Overigens werden tallooze sierstukken en brokstukken van de tot de zijwanden behoorende figuren uitgegraven die alle met de geornamenteerde en ruwe steenen een plaats kregen vóór de resp. tempels. Bij de opruiming der over de trapingangen loopende oude waterleiding werd evenmin iets belangrijks gevonden.

§ 7. **Vondsten.**

Belangrijke epigraphische en iconographische vondsten kwamen niet te onzer kennis. Alleen kan hier vermeld worden, dat door de ontgraving van verschillende geornamenteerde steenen en bouwdeelen te Panataran de restauratie van verscheidene grootere en kleinere monumenten mogelijk zal zijn.

§ 8. **Epigraphie en Iconographie.**

De heer Callenfels rapporteert: De koperen platen door den heer Trail indertijd in het Djatiragasche (Toeban) aangekocht, werden bezichtigd. Het bleken twee stukken uit het midden en het einde eener oorkonde te zijn, zonder vermelding van personen of data. Interessanter was het zevental platen, dat ik ter inzage kreeg in de kaboepaten te Modjokerto, afkomstig van de desa Bloeloek onder Lamongan. Twee der platen bevatten elk een complete oorkonde, terwijl de 5 overige de nos. 1, 2, 4, 5 en 6 eener andere oorkonde zijn, waaraan dus no. 3 ontbreekt, maar die met no. 6, het vervloekingsformulier bevattende, compleet is geweest, zooals uit het sluitteeken aan het einde blijkt. Alle drie de oorkonden vertoonen groote overeenkomst wat opzet en inhoud aangaat met Kawi-oorkonde IV uit den bekenden facsimile-bundel van Cohen Stuart. De beide oorkonden op de twee eerstbedoelde platen dragen de jaartallen 1313 en 1317, die uit 1313 eenvoudig met de vermelding: tithi ka 2 i çaka 1313 (de laatste 3 draagt een zonderlinge krul boven en onder, doch is overigens een duidelijke 3), die uit 1317: tithi.

masa, jyesta, i çaka, 1317. Een vluchtig onderzoek bracht op de groote oorkonde geen jaartal aan het licht. Merkwaardig is hierin de vermelding van Biluluk (siparawangçaring biluluk), terwijl de platen, zooals gezegd werd, uit de desa Bloeloek afkomstig zijn. Een historisch gegeven verschaft ons nog de plaat van 1313, waarvan de aanhef luidt:

1. Iku wruhane siparajuru ning asambewara, samadaya, yen andikaningong, amagĕhakĕn andika ṇira tala
2. mpakaṇirapāduka bhaṭara çriparameçvara sira sangmokta ring viṣṇubhawana, dene kaluluputane siparawangçaring biluluk. . . . .

Er zijn ons uit den Pararaton twee Parameçwara's bekend, beide in verband gebracht met een Wiṣṇubhawana. De eerste is Çrī Parameçwara, sira sang mokta ring Wiṣṇubhawana, de echtgenoot van Dewī Suhitā en overleden in 1368. Deze kan dus onmogelijk de op de plaat bedoelde zijn. In den Pararaton (tekst blz 30, r. 19/20, vertaling blz. 136) wordt echter vermeld Bhra Parameçwara van Pamotan, stierf in Çaka 1310, werd bijgezet te Manar, dat als dharmma den naam Wiṣṇubhawana droeg.

Klaarblijkelijk is dit dus onze man, dezelfde, die beter bekend is als Bhre Wĕngkĕr en als Wijayarājasa, de aangetrouwde oom, tevens schoonvader van Hayam Wuruk.

Iconografisch verdient nog vermelding de vondst in particulier bezit in Solo van een driehoofdigen en zesarmigen Wajrasattwa, waarover, zoodra er een goede foto van genomen is, in een volgend verslag uitvoeriger gerapporteerd zal worden.

Een tweetal besprekingen van duistere passages uit den Nāgarakṛtāgama door R. Ng. Poerbatjaraka en den ondergeteekende, benevens eene epigraphische aanteekening van de hand van den heer Callenfels vindt men hierachter onder de bijlagen opgenomen.

§ 9. **Fotografieën.**

De heer Perquin nam verscheidene foto's van de monumenten op het Panataran-terrein, van Singasari en enkele van Tjandi Djadi (zie de lijst in bijlage R).

Door den heer Callenfels werden hoofdzakelijk foto's genomen van de basreliefs van de tjandi's Soerawana en Tegawangi, ten einde t. z. t. als illustratie-materiaal te kunnen dienen. Eveneens werden de noodige foto's vervaardigd van de opgravingen te Noesoekan, aan het bandjirkanaal te Solo, aangezien die opgravingen aangeaard moesten worden met het oog op het bandjirgevaar. Verder werden van enkele losse voorwerpen, o. a. den beschreven steen van Bandoen (Toeban) enkele opnamen gemaakt.

De heer Melville maakte een begin met de voor het „Gedenkboek 1619—1919" bestemde opnamen van Hollandsche oudheden te Batavia.

§ 10. **Teekeningen.**

Een inlandsche teekenaar werd door den heer Perquin belast met het in inkt zetten van de reeds gemaakte teekeningen van den hoofdtempel te Panataran; daar hij echter zijn werk niet naar den eisch verrichtte, werd hij ontslagen. Thans zal het teekenwerk eerst later worden afgemaakt.

Tjandi Djadi werd opgemeten.

De teekeningen van het perceel Molenvliet 11 kwamen gereed. Het gebouw van de firma Tels & Co, Kali Besar W., werd opgemeten en gedeeltelijk in teekening gebracht.

§ 11. **Musea en verzamelingen.**

Hieromtrent valt niets te rapporteeren.

§ 12. **Lijst van monumenten.**

Zie § 10.

§ 13. **Publicaties.**

Het Oudheidkundig Verslag over het derde kwartaal van 1917 verscheen in druk.

§ 14. **Geschenken.**

De volgende werken werden ons toegezonden:

Report Superintend. Archeol. Surv. Burma 1916/17.

J. C. Brown, Catalogue of prehistoric Antiquities in the Indian Museum.

Ann. Report of the Arch. Surv. of India, Frontier Circle 1916/17.

Ann. Report on Epigraphy, 1916/17, Governm. of Madras.

Ann. Report Arch. Departm. Southern Circle, Madras 1916/17.

§ 15. **Programma voor het volgend kwartaal.**

De heer Perquin zal de werkzaamheden te *Panataran* voorzetten en de restauratie van *Tjandi Djadi* voltooien. Voorts zal een aanvang gemaakt worden met de opmeting en restauratie van Tjandi Sanggrahan of van Tjandi Tegawangi.

De heer Callenfels zal gedurende de eerste helft van het volgende kwartaal te Gedong Sanga verblijven voor het maken van foto's en het leiden der verdere ontgravingen. Daarna zal hij de reïnventarisatie van Madioen voortzetten en een studiereis naar verschillende tempels van Oost-Java ondernemen.

De heer Melville zal te Batavia het toezicht blijven houden op de werkzaamheden voor het „Gedenkboek" terwijl de heer Van Coolwijk op Bali werkzaam zal zijn.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst.

Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, Januari 1918.

Vervolglijst der foto's

waarvan geen negatieven aanwezig zijn. (Serie A)

[vergl. Oudh. Versl. 1ste kw. 1914; 3de kw. 1915; 1ste en 2de kw. 1917]

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
361	Kemlaka-gede, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto.	steenen beeld van Akṣobhya (onafgewerkt), het grootste beeld van Java.
362	id.	id. in anderen stand.
363	Tjandi Sewoe, distr. Prambanan, afd. Klaten (Solo).	tempeltje tusschen de 2de en 3de rij a/d Oostzijde, voor de ontgraving.
364	id.	id. na de ontgraving.
365	Batoe Sampei, onderafdeeling Sanggau, afd. Pontianak.	beschreven steen in de rivier Soengei Sampei.
366	id.	id. id.
367	Batoe Pahat, onderafdeeling Sanggau, afd. Pontianak.	beschreven steen bij de bronnen v/d Soengei Tekarek.
368	id.	id. id.
369	id.	id. id.
370	id.	id. id.
371	id.	id. id.
372	id.	Dajakhuis en bewoners van Kampong Pait, in de nabijheid van den Batoe Pahat.
373	Madjapahit, later collectie Wardenaar, thans op het erf van wijlen den Majoor der Chineezen Te Toan Ing, te Soerabaja.	steenen tempajan met jaartal 1037 Çaka (Notulen 1892 p. 18, V 1°).
374	Menanga, afd. Komering-Oeloe, res. Palembang.	beschreven karbouwenhorens (Notulen 1899, p. 217 v; Oudh. Verslag 1914, p. 128 No. 135).
375	id.	id. id.
376	Leran, afd. Grissee, residentie Soerabaja.	hoofdsteen van het graf van Poetri Dewi Swari (vergl. foto O. C. 1537).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
377	Leran, afd. Grissee, residentie Soerabaja.	hoofdsteen van het graf van Poetri Dewi Swari.
378	id.	id. id.
379	id.	id. id.
380	Grissee (gapoera) afd. Grissee, res. Soerabaja.	graf van Maulana Malik Ibrahim.
381	id.	hoofdsteen daarvan.
382	Wringin Brandjang, distr. Gandoesari (Blitar).	tempeltje van de Zuidzijde gezien.
383	Boemiajoe (?) thans in het bezit van J. W. van Dapperen, Sf. Adiwerna afd. Tegal.	bronzen beeldje van een Buddhistische Çakti met inscriptie aan den onderkant van het voetstuk.
384	id.	zelfde beeldje in anderen stand.
385	id.	voetstuk van het beeldje, van den onderkant gezien.
386	Tjandiredja, nabij Tj. Lor, distr. Ngandjoek (Berbek), thans in 't bezit van J. W. van Dapperen Sf. Adiwerna, afd. Tegal.	bronzen godenbeeldje.
387	Onbekend, thans in het bezit van den heer Van Vloten te Sentolo, Djokjakarta.	Wajrasattwa, Mañjuçrî en Amitâbha van zilver; Mañjuçrî [1]) Awalokiteçwara, Buddha, Kuwera, Gaṇeça, zodiakbeker met jaartal en groote tempelklok van brons.
388	id.	dezelfde coll. gedeeltelijk.
389	Kedaton Kerta; res. Djokjakarta.	steenen neuten.

1) De bronzen Mañjuçrî heeft een inscriptie voor op het lotuskussen.

Bijlage R

Lijst der fotografische opnamen

in het 4de kwartaal 1917.

Nummers	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3005	18 × 24	Tjandi Tegawangi, distr. Papar, afd. Kediri.	relief van het soubassement.
3006	"	id.	" "
3007	"	id.	" "
3008	"	id.	" "
3009	"	id.	" "
3010	"	id.	" "
3011	"	id.	" "
3012	"	id.	" "
3013	"	Tjandi Soerawana, distr. Paree, afd. Kediri.	relief van het soubassement.
3014	"	id.	" "
3015	"	id.	" "
3016	"	id.	" "
3017	"	id.	" "
3018	"	id.	" "
3019	"	id.	" "
3020	"	id.	" "
3021	"	id.	" "
3022	"	id.	" "
3023	"	id.	" "
3024	"	id.	" "
3025	"	id.	" "
3026	"	id.	" "
3027	"	id.	" "
3028	"	id.	" "
3029	"	id.	" "
3030	"	Sirah kentjong, distr. Wlingi, afd. Blitar, thans Mus. Bat. 383a.	gebeeldhouwde steenen zuil (voorstellende het karnen van den oceaan).
3031	"	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3032	18 × 24	Sirah kentjong, distr. Wlingi afd. Blitar, thans Mus. Bat. No. 1103a.	bronzen hanglamp.
3033	,,	id.	id. id.
3034	,,	Verzameling Mus. Bat.	gouden ringen met inscriptie's.
3035	,,	id.	id. id.
3036	,,	id.	id. id.
3037	,,	Tjandi Tikoes, distr. en afd. Modjokerto.	aanzicht Noord.
3038	,,	id.	id. id.
3039	,,	id.	id. Noordnoordoost.
3040	,,	id.	id. Noordoost.
3041	,,	id.	id. Oost.
3042	,,	id.	id. Oost.
3043	,,	id.	id. Oostzuidoost.
3044	,,	id.	id. Zuidoost.
3045	,,	id.	id. Zuid.
3046	,,	id.	id. Zuidwest.
3047	,,	id.	id. West.
3048	,,	id.	id. Noordwest.
3049	,,	id.	gezicht op de makara-spuiers Noordnoordoost.
3050	,,	id.	detail-aanzicht makara-spuiers a/d westelijke borstwering.
3051	13 × 18	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	hoofdtempel, geornamenteerde lijsten der hoekpilasters, ringmuur 1ste terras.
3052	,,	id.	terras met jaartal, Westzijde, na de herstelling.
3053	,,	id.	id. id.
3054	,,	id.	id. Noordzijde id.
3055	,,	id.	id. id.
3056	,,	id.	id. Oostzijde id.
3057	,,	id.	id. id.
3058	,,	id.	id. Westzijde id.
3059	,,	id.	id. Oostzijde id.
3060	,,	id.	id. id.
3061	,,	id.	id. Zuidzijde id.
3062	,,	id.	id. id.

Nummers	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3063	13 × 18	Tjandi Panataran distr. en afd. Blitar.	terras met jaartal, Westzijde, na de herstelling.
3064	„	id.	id. id.
3065	„	id.	id. id.
3066	„	id.	Rākṣasa b/d westelijke groote gapoera.
3067	„	id.	id. id.
3068	„	id.	hoofdtempel hoekpilaster ringmuur 1ste terras, na afbraak.
3069	„	id.	westelijke groote gapoera na plaatsing der makara's.
3070	„	id.	westelijke groote gapoera aanzicht oudere bouw.
3071	„	id.	dorpel met jaartal (in de sawah) ten Westen van het tempelterrein.
3072	„	id.	dorpel met jaartal met overzicht naar het tempelterrein.
3073	„	id.	dorpel met jaartal, i/d sawah.
3074	„	id.	tempeltje met jaartal, sluitsteen boven de binnenruimte.
3075	„	id.	Nāga-tempeltje na den opbouw, Zuidzijde.
3076	„	id.	id. id. Westzijde.
3077 [1]			
3078	„	id.	Nāga-tempeltje na den opbouw, Noordoosthoek.
3079	„	id.	tempeltje met jaartal na ged. opbouw, Noordwesthoek.
3080	„	id.	tempeltje met jaartal, 5de en 6de laag boven den kālakop (op den grond uitgelegd).
3081	„	id.	id. 4de laag.
3082	„	id.	id. 3de laag.

1) Zie p. 127.

Nummers	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3083	13 × 18	Tjandi Panataran distr. en afd. Blitar.	tempeltje met jaartal 2de laag boven den kāla-kop (op den grond uitgelegd).
3084	„	id.	id. 1ste laag id.
3085	„	id.	tempeltje met jaartal, voorraad steenen voor den top.
3086	„	id.	hoofdtempel ringmuur v/h 1ste terras na ged. afbraak.
3087	„	id.	toegang tot de badplaats van het Westen uit genomen.
3088	„	id.	id. id.
3089	„	id.	id. van het Oosten uit genomen.
3090	„	id.	terreinoverzicht naar het Westen van den hoofdtempel af.
3091	„	id.	hoofdtempel, geornamenteerde hoeksteenen.
3092	„	id.	tempeltje met jaartal; steenen boven den ingang na den herbouw.
3093 [1]			
3094	„	Tjandi Singasari, distr. Karanglo, afd. Malang.	Na de schoring in 1917, Noordwestzijde.
3095	„	id.	id. Zuidzijde.
3096	„	id.	id. ZW. zijde (detail).
3097	„	id.	id. Zuidzijde (detail).
3098	„	id.	id. ZW. zijde (bovenbouw).
3099	„	Tjandi Djadi, Walikoekoengebergte, afd. Toeloengagoeng.	hoek van boven gezien.
3100	„	id.	NO.hoek na de ontgraving.
3101	„	id.	ZW. zijde id.
3102	„	id.	Westzijde id.
3103	„	id.	NW. zijde id.

[1]) Zie p. 127.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3104	,,	Tjandi Panataran, distr. en afdeeling Blitar.	overzicht der werkzaamheden, Noordzijde.
3105	,,	id.	Nāga-monumentje, detail, Oostzijde.
3106	,,	id.	tempeltje met jaartal, Zuidzijde, ged. na den herbouw.
3107	,,	id.	tempeltje met jaartal, 6de en 7de laag boven den kālakop (op den grond uitgelegd).
3108	,,	id.	id. 7de laag.
3109	,,	id.	id. 7de, 8ste en 9de laag.
3110 *)			
3111	,,	id.	tempeltje met jaartal, overzicht van gesorteerde steenlagen voor den herbouw.
3112 *)			
3113	,,	id.	Nāga-tempeltje, Noordoosthoek na den herbouw.
3114	,,	id.	Nāga-tempeltje, Noordzijde, na den herbouw.
3115	,,	id.	hoofdtempel, ringmuur 2de terras, Westzijde (links).
3116	24 × 30	Tjandi Noesoekan, desa Najoe, nabij Soerakarta.	tempelterrein tijdens de ontgraving.
3117	,,	id.	id. id.
3118	18 × 24	Tjandi Prambanan, afd. Mataram.	relief aan den Wiṣṇutempel, links van de trap.
3119	,,	id.	id. rechts van de trap.
3077	13 × 18	Tjandi Kalasan, distr. Brebah, afd. Mataram.	detail gedurende de schoring in 1917.
3093	,,	id.	tempel gedurende de schoring in 1917.
* 3110	,,	id.	id. id.
* 3112	,,	id.	id. id.

De Herbouw van het Naga-monumentje te Panataran

DOOR

P. J. PERQUIN.

Toen in dit kwartaal de ontgraving van het tempelterrein te Panataran voor het grootste gedeelte was uitgevoerd, werd een begin gemaakt met het sorteeren van steenen. Om verschillende redenen werd daarvoor de middelste afdeeling van het tempelterrein (dat van West naar Oost uit drie afdeelingen bestaat) uitgekozen. Hier stond het voetstuk van een natuursteenen monument nog tamelijk wel ongeschonden overeind; het had de gewone onder- en bovenlijstwerken en een trap aan de Westzijde; het week dus oogenschijnlijk in niets af van de terrasvormige monumentjes zooals die o.a. te Kotes en Kedaton voorkomen; de twee of drie lagen, die nog op het terras werden aangetroffen, konden geen aanleiding geven tot de veronderstelling, dat er eertijds een bovenbouw op het reeds genoemde voetstuk was opgetrokken, te minder nog, omdat het ringmuurtje slechts eene dikte had van 40 cM. en die dikte bij monumenten met eene binnenruimte in den regel aanmerkelijk grooter is. Bij een opmerkzame beschouwing werd het echter duidelijk, dat er van een terrasbouw geen sprake kon zijn; in de eerste plaats lag een onderdorpel met speungaten op de oude plaats in verband met het lage ringmuurtje, en was er dus eertijds een deur, die toegang gaf tot een binnenruimte; maar in de tweede plaats bevonden zich op drie hoeken en in het midden van één der fronten geornamenteerde steenen, waaraan te zien

was, dat de voorstellingen niet „af" waren; dit gaf aanleiding tot een meer systematisch onderzoek van de reeds gedeeltelijk gesorteerde bouwsteenen met het gevolg, dat de steenlagen, die bovengenoemde voorstellingen compleet moesten maken, gevonden werden: nu zou dit van minder groot belang geweest zijn, ware het niet, dat in de bovenvlakken van dezelfde stukken voeten waren uitgebeiteld, die rustten op de compleet geworden voorstellingen.

Nu stond vast, dat op de vier hoeken en in het midden daartusschen, beelden waren opgesteld, terwijl door de bovenliggende laag, waaraan een lijst gehakt was, aan het licht kwam, dat het geen monolithen waren, maar dat de beelden in de ringmuren laagsgewijze waren opgebouwd. Eerst later kon door het vinden van de geornamenteerde onderstukken worden uitgemaakt, dat ook links en rechts van den ingang beelden geconstrueerd waren.

De verdere groei en wordingsgeschiedenis van het monument met lijsten, paneelen, bekroningen enz. ging gepaard met telkens schijnbaar onoplosbare moeielijkheden; door systematisch onderzoek en door logische gevolgtrekkingen, gebaseerd op de bewerking der samenstellende bouwdeelen, konden deze alle met besliste zekerheid worden opgelost; eene beschrijving daarvan te geven zonder verluchting door de noodige foto's is niet mogelijk.

De oude bouwmeester heeft een toenmaals geheel nieuwe opvatting willen verwezenlijken; boven den onderbouw (waar hij gebonden scheen aan het traditioneele type) heeft hij zijn gedachte in volle vrijheid tot uitdrukking gebracht; ik ken op geheel Java geen enkel monument, waar de ornamentiek met den bouw zoo voorbeeldig en tegelijk zoo krachtig is saamgeweven; hier geen overdaad van versiering, doch één enkele schitterende gedachte in grootschen stijl uitgebeiteld. Ongetwijfeld ontstaat een dergelijk monument in een periode van bloei en ontwikkeling, want ook de uitvoerder, de beeldhouwer was een

kunstenaar; hij hakte het ineengevlochten ornament en de sieraden der beelden met speelsche bevalligheid en aan de koppen gaf hij met enkele beitelslagen een heerlijke rust en een innemende karakteristieke uitdrukking.

Het bestek is te klein om al de schoonheden van dit monument in bijzonderheden na te gaan, te ontleden en bloot te leggen doch bij een latere meer systematische behandeling van het bloeitijdperk der Hindoe-Javaansche bouwkunst zal daaraan meer tijd en zorg besteed kunnen worden.

24 XI '17 Blitar-Soerabaja.

Nog een Sindok-Raadsel

DOOR

P. V. v. STEIN CALLENFELS.

In het Oudheidkundig Verslag over het derde kwartaal van dit jaar is van de hand van Dr. F. D. K. Bosch een opstel verschenen over de koperen plaat van 848 Çaka. Waar dit opstel een poging is om de verhouding tusschen Mpu Siṇḍok en Mpu Dakṣa tot klaarheid te brengen, daar zij het mij vergund een ander Siṇḍok-raadsel onder de aandacht van den lezer te brengen.

Hoe eenvoudig de opvolging der Hindu-Javaansche vorsten in de eerste helft der 9e Çaka-eeuw ook lijkt, wijl de hoogwaardigheidsbekleeders en lagere ambtenaren als het ware bij erfenis van den eenen vorst op den anderen overgaan, toch blijkt het hoe langer hoe meer dat er zich bij die opvolging raadselen voordoen, waarvan de oplossing niet zoo gemakkelijk zal zijn.

Een van die raadselen ligt in de dateering van sommige oorkonden van den beroemden Mpu Siṇḍok en hier hebben wij bepaaldelijk op het oog de onderlinge opeenvolging van den steen van Blota, van den steen D 21 te Batavia, van den steen van Waiçākha 851 Ç. en van dien van Çrawana 851 Ç.

Zooals bekend is, heeft Dr. N. J. Krom in zijne Epigrafische Aanteekeningen II (Tijdschrift Indische Taal-Land- en Volkenkunde deel LV blz. 591 e. v.) betoogd, dat de steen van Blota moet dateeren uit het tijdvak 846-851 en de steen D 21 uit 846-857. Welke van de beide

steenen de oudste is, heeft de schrijver niet vastgesteld, doch in elk geval is de opvolging deze: Blota-Waiçākha-Çrawaṇa, terwijl dan de plaats van D 21 in deze rij onbeslist blijft.

Wanneer wij nu echter de zoo dikwijls door Dr. Krom

Steen van	Mapatih	Wka	Sirikan	Maḍanḍer	Anggehan
Blota	mpu Siṇḍok	dyah Balyang	—	pu Padma	pu Kuṇḍala
D 21	—	pu Balyang	.... marendra	—	—
Waiçākha 851	—	dyah Balyang	dyah Amarendra	pu Padma	pu Kuṇḍala
Çrawaṇa 851	—	dyah Balyang	—	pu Padma	pu Kuṇḍala

Zooals men ziet, stemmen de lijsten der waardigheidsbekleeders voor het grootste deel met elkaar overeen. Het feit daargelaten, dat Mpu Siṇḍok op den steen van Blota mahāmantri en wel mapatih is en op de steenen van 851 mahārāja, heerscht er een belangrijk verschil in de opgaven omtrent manghuri, halaran, dalinan en akudur.

Wat den manghuri betreft: Op de drie eerste steenen wordt dit ambt bekleed door pu Paṇḍamuan, die op den laatsten steen voorkomt als palu watu. Evenwel deze zelfde betrekking van palu watu heeft hij ook al op de inscriptie van 846 [1]) terwijl hij in 841 [2]) tilimpik is. De man zou

1) Steen van Soerabaja (Minto-steen), 846. Brandes, Oud-Jav. Oorkonden, p. 42 sq.
2) Koperen plaat van 841. Cohen Stuart, Kawi-Oorkonden I.

met veel succes aangewende methode van vergelijking der waardigheidsbekleeders ook hier toepassen, komen wij toch op sommige punten tot minder bevredigende uitkomsten. Teneinde dit duidelijk te maken diene onderstaand lijstje van ambtenaren, die op bedoelde steenen voorkomen:

Palu watu	Mang-huri	Halaran	Tilim-pik	Dalinan	Akudur	Wadi-hati
—	pu Paṇ-ḍamuan	sang Halang pa . . .	pu Dha-nuka	—	. . . ja-yanta	sang Dina-kara
—	pu Paṇ-ḍamuan	Guran-āntama (l. Guṇ-ottama)	—	—	pu Ba-lawan	sang Dina-kara
—	pu Paṇ-ḍamuan	pu Guṇ-ottama	pu Dha-nuka	puKar-sana	pu Ba-lawan	sang Dina-kara
pu Paṇ-ḍamuan	dyah Naren-dra	dyah Suren-dra	—	Sang Ham-bulu	pu Ba-lawan	sang Dina-kara

dus in 846 palu watu zijn geweest, daarna gedegradeerd zijn tot manghuri, welke rang in de inscriptie lager staat dan palu watu, vervolgens weder in 851 palu watu zijn geworden, om in de inscriptie van 852 [1]) weder manghuri te zijn, als hoedanig hij in 857 [2]) echter definitief door een ander vervangen is. Op grond hiervan zou men kunnen concludeeren, dat de inscriptie van Çrawaṇa 851 verkeerd gedateerd is en thuis zou behooren tusschen de inscriptie van 846 [3]) en den steen van Blota, waartegen zich echter het mahārāja-schap van Mpu Siṇḍok op den steen van Çrawaṇa 851 verzet. Want wel noemt Mpu Siṇḍok zich

1) Steen van Singasari, 852. Brandes, l. l. p. 76 sq.
2) Steen van Tjandi Lor, 857. Brandes, l. l. p. 84 sq.
3) Steen van Tengaran, 857. Brandes, l. l. p. 82 sq.

op de inscriptie van Tengaran uit 857 mahāmantri en niet mahārāja, doch wanneer men dit niet als een vergissing van den steenhouwer wil aannemen, wordt de verwarring zoo groot, dat er geen uitkomen aan is. Doch behalve dit manghuri-raadsel is er meer, ook de halaran laat ons in den steek. Op de inscriptie van 846 is dit pu Guṇottama, op den steen van Blota een sang Halang pa . . . . ., op de inscriptie Waiçākha 851 weder pu Guṇottama, evenals waarschijnlijk op steen D 21; op de inscriptie Çrawaṇa 851 is het een zekere dyaḥ Surendra en ten slotte in 852 pu Guṇottama voor de derde maal. Verder is op den Waiçākha-steen pu Karṣaṇa de dalinan; dit ambt wordt op den Çrawaṇa-steen bekleed door Sang Hambulu, doch in 852 is pu Karṣaṇa weder dalinan. En ten slotte hebben D 21, de Waiçākha- en de Çrawaṇa-inscriptie denzelfden akudur nl. pu Balawan, terwijl de Blota-steen in dit ambt heeft . . . . jayanta, wellicht denzelfden pu Jayanta, die op de inscriptie van 841 voorkomt als pangkur.

Al deze gegevens samen sluiten uit eene opvolging Blota-Waiçākha-Çrawaṇa, doch ook Çrawaṇa-Blota-Waiçākha of Blota-Çrawaṇa-Waiçākha. Ik moet bekennen hier geen uitweg te zien. Doel van deze publicatie is dan ook de aandacht van anderen er op te vestigen, zoodat de oplossing tenslotte misschien nog gevonden kan worden.

Gedong-Sanga, 7 Januari 1918.

De Bijzetting van Koning Krĕtanagara te Sagala

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

De 43ste Zang van den Nāgarakrĕtāgama, die evenals de vorige, aan de beschrijving van de regeeringsdaden en voortreffelijkheden van Koning Krĕtanagara gewijd is, wordt besloten met een tweetal strophen, waarvan de eerste het overlijden van den vorst en diens bijzetting in het heiligdom te Jajawa (d. i. Tj. Djawi) vermeldt en de laatste aldus luidt:

lāwan ring — — — pratiṣṭa jinabimbātyanta ring çobhita,
tĕkwan arddhanareçwarī mwang ika sang çrī bajradewyapupul
sang rowang nira wrĕddhi ring bhuwana tunggal ring kriya mwang brata
hyang werocana locanā lwir iran ekārca prakaçeng prajñā.

Als volgt door Prof. Kern vertaald: „En in. . . . [1]) is hij opgericht als een uitermate fraai Jinabeeld. Daarenboven als Ardhanareçwarī in vereeniging (of: koppeling) met H. Maj. Bajradewī, zijn gezellin in de (bevordering van) 't welzijn in de wereld, deelende in de heilige handelingen en geloften: 't Hoogere wezen (Jina) Wairocana en Locanā (diens vrouwelijke wederhelft) dragen hun gelijkenis in één beeld, dat in den lande vermaard is."

Volgens de opvatting van Prof. Kern, die in de aanteekening, volgend op de vertaling, nog verder uitgewerkt

1) De lezing der drie door mij niet ingevulde lettergrepen is bedorven. Er staat Sakgala, wat reeds metrisch onmogelijk is. Daarenboven is *kg* een onbestaanbare letterverbinding. Noot v. Prof. K.

is, is hier van *twee* graftempels en van *twee* beelden sprake: Die te Sagala(?), waar de vorst vereeuwigd werd als Jina (rg. 1) en op een ongenoemde plaats, waar de koning als Ardhanareçwarī, in vereeniging met H. Maj. Bajradewī werd afgebeeld (rg. 2—4).

Laat men de in deze strophe vervatte feiten een oogenblik buiten beschouwing en let men uitsluitend op de indeeling van het vers, dan verwondert men zich, dat Prapañca het elders in den Nāgarakṛtāgama zoo streng volgehouden parallelisme — waarop Dr. Krom indertijd de aandacht vestigde [1]) — zou verwaarloosd hebben door slechts *één* regel aan de bijzetting te Sagala en *drie* regels aan de toch niet belangrijker bijzetting op die ongenoemde plaats te wijden.

Onderwerpt men dan de medegedeelde feiten zelve aan critiek, dan stuit men op allerlei, dat bevreemding wekt:

Waarom zou de dichter, die anders zoo angstvallig nauwkeurig de laatste rustoorden der koningen vermeldt, verzuimd hebben de plaats van één der graftempels van den zoo hoogelijk door hem vereerden Krětanagara met name te noemen?

Wie was die van elders totaal onbekende Bajradewī, die als niemand minder dan Locanā uitgebeeld wordt? Een wettige gemalin des konings? Dan hadden andere

---

1) „Nogmaals de familie van Hayam Wuruk", Tijdschr. Bat. Gen. dl. LVI p. 354: „Voorts meenen wij, dat in twijfelachtige gevallen een niet onbelangrijk hulpmiddel te verkrijgen zal zijn door vooral acht te geven op het zoogenaamde parallelisme, door den dichter met voorliefde toegepast, hetwelk reeds vroeger menigmaal den weg ter verklaring gewezen heeft en ons ook thans redelijkerwijs kan doen verwachten, dat als de dichter een persoon in een bepaald aantal regels op een bepaalde manier behandeld heeft, hij een tweede, in rang of leeftijd daarmede gelijkstaande, persoon in hetzelfde aantal regels op ongeveer dezelfde wijze zal bezingen."

Dr. Kroms opmerking is natuurlijk ook voor passages, die niet over personen maar over zaken en gebeurtenissen handelen, van kracht.

bronnen — inscripties en de Pararaton — toch wel melding van haar gemaakt en zou Prapañca zelf in de eerste plaats niet nagelaten hebben over haar, de Buddhistische vorstin — Buddhistisch blijkens het b a j r a in haar naam — de loftrompet te steken! Een bijwijf dan? Onmogelijk. Een Javaansch vorst zou zich nimmer in vereeniging met eene niet-ebenbürtige hebben laten vereeuwigen!

Eindelijk zien wij ons nog voor een iconographisch probleem geplaatst: Hoe moet men zich een beeld voorstellen, dat de Buddhistische Wairocana-Locanā in de gedaante van de Çiwaietische Ardhanareçwarī weergeeft? Bij elke poging om dat probleem op te lossen moet men noodzakelijkerwijs uitgaan van de onderstelling dat de Hindoe-Javanen van Krĕtanagara's tijd tot nieuwe, van de traditioneele opvattingen afwijkende, creaties in staat waren, eene onderstelling, waartoe men, gezien de doorloopende overeenkomst tusschen de Javaansche en de vastelandsche Buddhistische kunst, slechts in den uitersten nood zijn toevlucht nemen mag.

Op grond van de boven te berde gebrachte bezwaren meenen wij te mogen betwijfelen of Prof. Kern's vertaling de bedoeling van den dichter wel geheel juist weergeeft.

Dat Dr. Brandes eene andere opvatting was toegedaan, blijkt uit zijn opmerking in de Tjandi-Djago-monographie (p. 94): „Hij (nml. Wairocana) fungeert er met zijne gezellin, (nml. Locanā) de bij hem behoorende çakti, als het goddelijk evenbeeld van den wereldling Krĕtanagara met zijne gemalinnen, de arddhanarīçwari of eerste vrouw, en de ratu, als belangrijkste andere."

Volgens Dr. Brandes' opvatting is er dus slechts van één bijzetplaats, die te Sagala(?) sprake, waar één(?) beeld van Wairocana-Locanā werd opgericht, dat het goddelijk evenbeeld was van Krĕtanagara met t w e e gemalinnen.

Bij deze opvatting komen de beide eerste der boven opgesomde bezwaren — ongelijke verdeeling der strophe, verzwijging van den naam van één der bijzetplaatsen — te vervallen. Daarvoor komen echter enkele niet minder ernstige in de plaats: Zou „Ardhanareçwarī" de „eerste vrouw" van den vorst aanduiden, waarom wordt haar naam dan niet vermeld en waarom wordt dat woord niet door een honorifiek prefix voorafgegaan, terwijl, alle „parallelisme" ten spijt, de als no. 2 genoemde, de lager in rang staande „ratu" niet alleen met name genoemd, maar bovendien met het zéér hooge sang çrī vereerd wordt?

De boven besproken moeilijkheid, dat ons uit de geschiedenis geene wettige gemalin van Krĕtanagara bekend is, blijft ook bij dr. Brandes' opvatting, die zelfs van twee gemalinnen gewaagt, bestaan.

Evenmin wordt o. i. eene bevredigende oplossing van het boven genoemde iconographische vraagstuk aan de hand gedaan: Immers, hoe zou het paar Wairocana-Locanā een „evenbeeld" kunnen zijn van het drietal Krĕtanagara — eerste vrouw — ratu?

Wij meenen, dat er hier plaats is voor een derde opvatting, berustend op de volgende vertaling van de strophe in kwestie:

En in Sagala (?) is hij opgericht als een uitermate fraai Jinabeeld (als Wairocana cf. rg. 4). *Voorts* (tĕkwan) *zijn zijn wederhelft* (of: Çakti, Tārā, d. i. Wajradhātwīçwarī) *en, met haar vereenigd* (apupul), *Hare Heiligheid de Bajradewī* (d. i. Locanā), *zijne gezellinnen in [de bevordering van] 't welzijn in de wereld; één [zijn zij beiden] in heilige handelingen en geloften. De hoogere wezens* (hyang) *Wairocana en Locanā [zijn] hun* (nml. van den Jina en de vereenigde Tārā's) *verschijningsvorm* (lwir), *[voorgesteld in] 'n gezamenlijk beeld, dat in den lande vermaard is.*

Met Dr. Brandes zijn wij dus van meening, dat slechts van één bijzetplaats nml. te Sagala, sprake is.

Verder gelooven wij, dat in den tweeden regel der strophe niet de gemalinnen van den vorst, maar de Tārā's Wajradhātwīçwarī en Locanā ten tooneele komen.

Ardhanareçwarī beteekent in het algemeen „wederhelft", in het bijzonder „wederhelft van een brahmaan of vorst" (zie van der Tuuk KBWb. I p. 106 en vgl. I p. 542), maar kan toch zeker ook de „wederhelft van een godheid", in casu, waar van een Buddhistische godheid sprake is, het begrip „çakti" aanduiden.

Wie is de hier bedoelde çakti?

Natuurlijk de çakti van Wairocana, want in de gedaante van dien Dhyāni-buddha werd Krětanagara, blijkens den vierden regel, uitgebeeld. Hiermede is de gestelde vraag echter nog niet afdoende beantwoord.

Naar men weet draagt het Toempangsche vrouwenbeeld met de inscriptie „Bharālī Locanā" op het ruggestuk als embleem niet den wajra, die haar toekomt, maar een cakra, het embleem van Wairocana.

In verband met dit zonderlinge verschijnsel wees Dr. Brandes [1]) op de hier besproken strophe van den Nāgarakrětāgama en teekende daarbij aan: „In deze strophe wordt naast Wairocana duidelijk als zijn çakti (tārā, dewī) Lotjanā genoemd en niet Wadjradhātwīçwarī, wat zooals bekend is, gewoonlijk de naam is van de vrouwelijke wedergade van dezen Dhyānibuddha".

O. i. las Dr. Brandes meer uit de passage dan er uit gehaald mag worden: Wairocana en Locanā worden in één adem genoemd weliswaar, maar uit niets blijkt, dat Locanā door den dichter als de Tārā of Çakti van Wairocana beschouwd wordt. Evenmin levert het feit, dat Locanā op Toempang met het cakra-embleem is afgebeeld, het b e w ij s, dat Locanā als çakti bij den genoemden Dhyānibuddha behoort.

1) Monogr. Tjandi Djago p. 94.

Waar niet alleen het vastelandsche Buddhisme maar ook de oud-Javaansche catechismus, de Sang Hyang Kamahāyānikan, [1]) Wairocana-Wajradhātwīçwarī en Akṣobhya-Locanā als paren koppelt, daar meenen wij ons niet van die voorstelling te mogen losmaken, en, zoolang geen onomstootelijke bewijzen voor eene verwisseling op Java geleverd zijn, Wajradhātwīçwarī (en niet Locanā) als de Ardhanareçwarī, Tārā of Çakti van Wairocana te moeten blijven houden.

„dewī" in den naam Bajradewī meenen wij dezelfde beteekenis te mogen toekennen, die het woord in de Sang Hyang Kamahāyānikan (zie beneden) bezit, nml. die van Tārā, Çakti. Bajradewī beteekent dan Bajratārā d. i. de Tārā met den wajra, dus Locanā.

Het slot van de strophe vindt eene volledige verklaring in de volgende passage van de S. Hy. Kamahāyānikan (fol. a 60 sq. Uitg. Kats. p. 68):

Nihan kramaning pañcatathāgatadewī, lwirnira: bharālī Dhātwīçwarī, bharālī Locanā, bharālī Māmakī, bharālī Pāṇḍarawāsinī, bharālī Tārā. Nahan pratyekaniran pañca.

Dhātwīcwarī mahādewī,
Wairocanapatiḥ jñeyā,
Locanākṣobhyapatiçca,
Dhātwīçwarīlocaneka,
Māmakī Ratnasambhawaḥ,
Pāṇḍarawāsinīdewī,
Amitābhapatijñeyas,
Tārāmoghasiddhipriyā,
ka, bharālī Dhātwīçwarī, sira ta dewī lēwih,
makaswāmi bhaṭāra Wairocana; bharālī Locanā,
makaswāmi bhaṭārakṣobhya; bharālī Dhātwīçwarī,
mwang bharālī Locanā tunggal tatwanira, ya ta matangnyan caturdewī ikang dewī, sumahākāryyanira bhaṭāra Wairocana, makajñāna çāçwatajñāna, sarwwajñārūpa. . . . .

1) Zie citaat hieronder.

Volgens de vertaling van Dr. Brandes [1]):

„Als ondervolgt zijn de vrouwelijke wedergaden van de vijf Tathāgata's, nl. Bharālī Dhātwīçwarī, Bharālī Locanā, Bharālī Māmakī, Bharālī Pāṇḍarawāsinī, Bharālī Tārā, dit zijn zij met haar vijven, ieder op zich zelf genoemd".

(Volgt een strophe in bedorven Sanskrit).

„wat beteekent: Bharālī Dhātwīçwarī, deze is de hoogste godin, zij heeft tot gemaal Bhaṭāra Wairocana; Bharālī Locanā heeft tot gemaal Bhaṭāra Akṣobhya; B h a r ā l ī D h ā t w ī ç w a r ī e n B h a r ā l ī L o c a n ā z i j n é é n v a n w e z e n, [2]) ten gevolge waarvan deze godinnen er (eigenlijk slechts) vier zijn; zij zijn de helpsters van Bhaṭāra Wairocana, zij kennen wat men noodig heeft te weten tot het verkrijgen van het geluk, de vormen, waarin het alweten zich vertoont. . . . . ."

De S. Hy. Kamahāyānikan verklaart dus de beide Tārā's Wajradhātwīçwarī en Locanā als één van wezen [3]) (*tunggal tatwanira*) en in volkomen overeenstemming daarmede worden in den Nāgarakrt. dezelfde Tārā's, Wajradhātwīçwarī en Locanā, als één opgevat (*rg. 3. tunggal ring kriya mwang brata; rg. 2. apupul*) en uit hoofde daarvan in één beeld voorgesteld.

Krĕtanagara werd dus o. i. te Sagala uitgebeeld als Wairocana, terwijl naast hem, op hetzelfde lotuskussen of op hetzelfde onderstuk [4]) het beeld van Locanā prijkte,

1) Monogr. Tj. Djago p. 95.

2) Spatieering van ons. De Skr. strophe, waarin de corrupte plaatsen gemakkelijk te herstellen zijn, brengt geen nieuws en is daarom ook door ons onvertaald gelaten.

3) Dat de beide Tārā's inderdaad geheel vereenzelvigd worden en te samen voor ééne tellen, blijkt uit de volgende door den heer Kats genoemde feiten (S. Hy. K. p. 189): De (vier) dewī's worden aan de vier pāramitā's gelijkgesteld. Er worden slechts vier vormen van jnāna en slechts vier wījākṣara's genoemd, evenzoo slechts vier dewī's.

De S. Hy. K. aanvaardt dus blijkbaar alle consequenties van het vreemdsoortige leerstuk.

4) Men vergelijke het Leidsche bronsje met de inscr. Werocanā op het voetstuk, dat den Dhyānibuddha met zijn Tārā, beiden in vorstelijke kleedij, op afzonderlijke lotuskussens maar op hetzelfde onderstuk

welk laatste hier niet de Çakti van Akṣobhya representeerde, nog veel minder die van Wairocana, maar de twee-eenheid Wajradhātwīçwarī-Locanā uitbeeldde.

Hoe men zich dat beeld voorstellen moet?

Wij willen hier niet dieper op deze iconographische vraag ingaan en alleen nog slechts de gissing wagen, dat het Toempangsche vrouwenbeeld met de inscriptie Locanā op het achterstuk en den cakra, het embleem van Wajradhwātwīçwari, op den lotus dragend, eene uitbeelding dier twee-eenheid is.

Ten slotte wijzen wij er nog op, dat het aantal bijzetplaatsen van Koning Krĕtanagara volgens onze meening tot twee zou zijn teruggebracht: Jajawa en Sagala.

Naar men weet vermeldt de Pararaton slechts één bijzetplaats nml. Tumapĕl. Zou Sagala daaraan gelijk te stellen of in de buurt van Singosari te zoeken zijn?

Wij achten het niet onmogelijk, maar voelen voorloopig weinig aandrang ons met nieuwe hypothesen en verklaringen in en bij den archeologischen warwinkel van den torentempel te wagen.

---

gezeten, uitbeeldt. Juynboll, Catal. Ethnogr. Mus. (1909) p. 80 en pl. L1, 2.
Vgl. Krom. Een Sumatraansche Inscriptie van Koning Krtanagara. Versl. en Meded. Kon. Ak. v. Wsch. afd. Letterk. 5de rks Dl. II p. 321.

Bijlage V

Het beeld van Tjandi Djawi

DOOR

R. NG. POERBATJARAKA (LESYA).

Koning Krĕtanāgara, de laatste vorst van Toemapĕl, die na zijn dood als Çiwa-Buddha werd vereerd, werd volgens den Nāgarakrĕtāgama [1]) o.a. bijgezet te Jajawa. Dat dit heiligdom met de tegenwoordige Tjandi Djawi, ten ZW. van Pandakan, geïdentificeerd moet worden, zal wel niemand, die Dr. Kroms artikel „De Çiwabuddha-tempel" [2]) kent, meer in twijfel trekken.

Met die gelijkstelling zijn echter alle moeielijkheden, welke de betreffende zangen van den Nāg. Krĕt. bevatten, nog niet uit den weg geruimd. Aangaande den vorm, waarin de overleden vorst te Jajawa is bijgezet en de mysterieuze verdwijning van het Akṣobhya-beeld uit dien tempel, rijzen naar aanleiding van Prof. Kerns vertaling enkele vragen, waarop wij in het volgende een antwoord zullen trachten te geven.

Uit de vertaling van Prof. Kern [3]) van Zang 26 strophe 2, die luidt: „En binnen prijkt een beeld van Çiwa. . . ; boven is het beeld van Akṣobhya met een kroon", zou men kunnen afleiden dat zich in dien tempel twee beelden bevonden, en dat, zooals Dr. Krom vermoedt [4]), de tempel twee verdiepingen moet gehad hebben, ieder met een tempelkamer. Hoe zouden anders twee beelden „boven elkaar" opgesteld kunnen zijn?

1) Zang 56 strophe 1.

2) Tijdschrift B. G. deel 56 blz. 237.

3) Bijdragen T. L. en Vlkk. deel 68 blz. 388.

4) Versl. en Med. der Kon. Akad. van Wet. afd. Leit. 5e reeks, deel II blz. 320.

Nu is echter een tempel met twee verdiepingen tot heden op Java niet ontdekt. Tjandi Sari was weliswaar, waarschijnlijk door een planken of biliken vloer, in twee ruimten gedeeld, maar het is wel zeker, dat men hier met een klooster of woonhuis te maken heeft en niet met een tempel zooals Tjandi Djawi. Nog onwaarschijnlijker is het dat de Akṣobhya (volgens de vertaling van Prof. Kern) een kroon zou gedragen hebben. Immers de Dhyānibuddha's, vooral de steenen, worden gewoonlijk voorgesteld als een beeld met het z.g. buddhakleed, de ūrṇā, de uṣṇīṣa en de naar rechts gekrulde korte haren [1]. Nu zou men wel kunnen wijzen op het Leidsche bronsje dat den Dhyānibuddha Wairocana met makuṭa en prinsen-ornaat weergeeft, maar daar tegenover staat weer, dat het bekende portret-beeld van koning Kṛĕtanagara met de inscriptie van 1211, dat den vorst als Akṣobhya uitbeeldt, de gewone monniksfiguur, zelfs zonder ūrṇā, uṣṇīṣa en krulhaar, te zien geeft [2]. Neemt men aan, dat Kṛĕtanāgara in Tjandi Djawi als afzonderlijk Akṣobhya-beeld is bijgezet, dan heeft men allen grond om te veronderstellen, dat dat beeld precies gelijk was aan dat, hetwelk nu te Simpang staat en blijft de makuṭa, waarmede die eerste figuur getooid zou zijn geweest, uiterst vreemd.

De opvatting, dat er twee afzonderlijke beelden in dien tempel gestaan zouden hebben, brengt nog een andere moeilijkheid mee. In Zg. 27 str. 2 leest men dat de Mahāguru door een sthāpaka ondervraagd wordt, waarom hij als Buddhist hulde betuigt aan een Çiwa-beeld. Hadden er werkelijk twee beelden in dien tempel gestaan, het eene

---

1) Zie: Catalogus der Archeol. verzameling v.h. Bat. Gen. door P. W. Groeneveldt blz. 71—84 en vergl. Dr. Kroms artikel in de Versl. en Med. voornoemd.

Uitzonderingen zijn echter wat betreft Akṣobhya no. 1684 en 2856 van Dr. Juynbolls Catalogus van Jav. Oudh. in 's Ryks Ethn. Mus.

2) De Sanskrit-inscriptie v. h. Mahākṣobhya-beeld te Simpang, T. B. G. deel 52 blz. 99—108, met een afb.

Çiwaïtische beneden en het andere Buddhistische boven, dan dunkt ons de vraag van dien sthāpaka even gegrond als het antwoord van den Mahāguru onvoldoende.

Want waarom ging die geloovige Buddhist dan niet naar de boven-verdieping, als zich daar, volgens zijn zeggen, een zeer fijn beeld van de door hem vereerde godheid bevond om dáár zijn devotie te verrichten, in plaats van bij het Çiwabeeld beneden?

Zelfs als men *atisūkṣma* vertaalt met „zeer verborgen" en men aanneemt, dat de Mahāguru uit hoofde van die „verborgenheid" niet van het bestaan van dat Akṣobhya-beeld afwist, dan nog blijft het wonderlijk, dat de Mahāguru als Buddhist aan een zuiver Çiwaïtisch beeld hulde betuigt.

Naar aanleiding van de bovenvermelde moeielijkheden rijst nu de vraag, of deze niet veroorzaakt worden door de opvatting van Prof. Kern van bedoelde passage van den Nāg. Krĕt., en daar ik omtrent de beteekenis van de bewuste strofe een andere opvatting heb dan Prof. Kern, meen ik, dat het niet geheel van belang ontbloot is, den lezers mijn vertaling hieronder ter beoordeeling aan te bieden, waarbij ik de bewoordingen van Prof. Kern zoo veel mogelijk zal behouden.

De eerste strophe van Zang 56 luidt:

1. Ndan tingkaḥ nikanang sudharmma ring uṣāna rakwa karĕngö |
kirtti Çrī Krĕtanāgara prabhu yuyut [1]) nareçwara sira
tĕkwan rakwa sirāngadhiṣṭita çarira tan hana waneḥ |
betunyāngdwaya Çaiwa Boddha sang amūja ngūni satata ||

d. i. „De gesteldheid nu van dezen graftempel is immers reeds van vroeger af vermaard. Dit is een maaksel [2]) van Z. M. koning Krĕtanāgara, den overgrootvader van

1) Een bijvorm van buyut (Kern)

2) Of omgezet: dit is gesticht door.....

den vorst, tevens immers om zich [na zijn dood] bij te [doen] zetten [1]). Wijl men hem indertijd reeds op twee manieren vereerde: als Çiwaïet en als Buddhist".

Het woord *uşāna* vat ik niet op als eigennaam, maar in de eigenlijke beteekenis van het woord: „vroeger" of „de oude tijd", met het ablativische *ri* dus „van vroeger af", en dit moet het woord hier beteekenen. Het woord *kīrttinira* geef ik weer met „het maaksel van", waaruit volgt dat het heiligdom gesticht werd door koning Krĕtanāgara zelf, om zich (na zijn dood) ter plaatse te laten bijzetten. Ook de laatste regel van deze strophe wordt door mij anders vertaald; Prof. Kern trekt *sang amūja* bij den koning zelf; dit moet echter op iemand anders, en wel op een onbepaald persoon slaan, zoodat de Ned. vertaling „men" hier precies past.

2. Cihneng caṇḍi ri sor kaçaiwan apucak kaboddhan i ruhur |
mwang ri jro Çiwawimba çobhita halĕpnirā parimita |
Akşobhya pratime ruhur mmakuṭa tan hanolyanika | [2])
sangke siddhinirān wināça tuhu çunya tatwa parama ||

d.i. „Het kenmerk van den tempel is, dat hij beneden [een] Çiwaïtisch [heiligdom] is en boven als top [een] Buddhistisch [heiligdom heeft]. En binnen prijkt een beeld van Çiwa, dat onbeschrijfelijk prachtig is [met een] Akşobhyabeeld boven op de kroon, zonder wedergade. Ten gevolge van zijn volmaaktheid verdween deze, [omdat] zijn ware wezen [toch] het hoogste Niet is".

Ook deze vertaling wijkt eenigszins af van die van Prof Kern. Afgescheiden echter van kleine afwijkingen

1) Tan hana waneh „is er niets anders" is een stoplap; men zou het kunnen vertalen met „om er niet meer van te zeggen; om kort te gaan" (Kern).

2) Tusschen *no* en *ka* is een korte syllabe te weinig; de uitgave Brandes heeft „nolyantika".

wil ik slechts er op wijzen, dat wanneer mijn vertaling de juiste is, wij hier eigenlijk alleen te doen hebben met één beeld en wel met een Çiwa-beeld met een (kleinen) Akṣobhya boven in de kroon [1]. Dit komt mij ten minste aannemelijker voor. Bovendien kan „i ruhur mmakuṭa" m.i. hier alleen beteekenen: „boven in de kroon" en niet „boven . . . . . . met een kroon", want in dat geval zou men verwachten „i ruhur (m)amakuṭa" Thans heeft onze Mahāguru zeer zeker het recht, om dat Çiwa-beeld te aanbidden, omdat hij inderdaad aan het fijne, d.i. niet spoedig in het oog vallende, Akṣobhya-beeldje in Ciwa's kroon, zijn vereering brengt. Evenwel, een Çiwa-beeld met een Buddha-beeld in de kroon, is op den eersten aanblik wel wat vreemd; maar wanneer men bedenkt dat Çiwa inderdaad dezelfde is als Awalokiteçwara [2], die eveneens een Buddha (Amitābha) in de kroon heeft, dan behoeft deze akal van den Jav. koning in het geheel geen verwondering te baren.

Nu ik hier aangetoond heb, dat er zich inderdaad slechts één beeld in den tempel bevond, kunnen wij de onderstelling, als zoude de tempel twee verdiepingen gehad hebben, gerust ter zijde leggen.

Hoe echter de geheele tjandi met zijn „beneden Ciwaïtisch en boven Buddhistisch" er uit heeft gezien, kan vooralsnog niet uitgemaakt worden [3]. Deze kwestie wordt trouwens reeds uitvoerig behandeld door Rouffaer in „Tjandi Singasari" bijlage III A waar men m. i. echter in dit opzicht niet tot een bevredigend resultaat gekomen is. Daarom wil ik er op wijzen, dat men het verschil tusschen Çiwaïtisch en Buddhistisch niet allereerst te zoeken heeft

---

1) Zeker heeft de koning bij het laten maken van dit beeld den Awalokiteçwara met een Amitābha in de kroon als voorbeeld genomen.

2) Zie Kern, Gesch. v.h. Buddhisme II blz. 172 noot 2.

3) Zie Krom, Çiwabuddha-tempel.

in de ornamenteering van het gebouw; want zelfs op Prambanan, dat geheel Çiwaïtisch is, vindt men de prachtig gestileerde bodhiboomen, die eigenlijk thuis behooren op een Buddhistischen tempel; en omgekeerd vindt men op Buddhistische tempels niet zelden den çangkha (Wiṣṇu's schelp) en den vliegenwaaier (een van Çiwa's attributen), zoodat men het verschil uiterlijk niet ontdekken kan.

Een oplossing van deze moeilijkheid deed Dr. Bosch mij aan de hand. Hij meent, dat het verschil van gezindte niet in de ornamenteering tot uitdrukking kwam, maar doordat bij de inwijding van het tempelgebouw *Ciwaïtische* pripihs in het fundament en *Buddhistische* in de holte van den topbalk (pětaka) gedeponeerd waren [1]).

Zang 57.

1. Hana mata karěngö těwěk sang hyang Akṣobhyawimba n-hilang |
Prakaçita padapāduka çrī mahāgurw i rājādhika |
sutapa çuci suçīla boddhabrata çrāwakā nindita |
anupama bahuçiṣya sāmpun maciryyan mahāpaṇḍita ||

2. sira ta mahas atīrtha seccha měgil ring sudharmme dalěm |
praṇata marěk i sang hyang arccātibhaktyādarāngastuti |
ija ta ng amuhara çabya ni twas nirang sthāpakā nang çaya |
ri wěnanganira nabhaktya ri hyang Çiwārrcātaṇā ngakṣama ||

d. i. „Er bestaat immers een overlevering omtrent het verdwijnen van het Akṣobhyabeeld.

De beroemde Hoogeerwaarde Hoogleeraar van den [tegenwoordigen] Oppervorst, een zeer ascetisch, rein, zedelijk, geloovig Buddhist, een onberispelijke çrāwaka (monnik) en die onvergelijkelijk veel leerlingen had en

1) Zie hierover J. C. van Eerde, Hindu-Javaansche en Balische Eeredienst, Bijdr. Kon. Inst. dl. 65 p. 15.

[tevens] reeds getoond had een groot geleerde te wezen.
2. ging eens rond, naar hartelust heilige plaatsen bezoekende en ging overnachten binnen den graftempel. Nederig gebogen naderde hij het heilige beeld, dat hij met groote devotie vereerde en loofde. Dit veroorzaakte een pijnlijk gevoel in het hart van den (of een) sthāpaka [1], die den bezoeker „bingoeng" maakte (of wilde maken), hoe deze (nl. als Buddhist) devotie kon bewijzen aan het (of een) heilig(e) Çiwa-beeld, en hij deed met verlof een vraag.

3. Muni-wara mawaraḥ sire tatwa sang hyang sudharmmeng dangū |
mwang i hananira sang hyang Akṣobbya wimbhā tisūksme ruhur |
ryy uliḥnira n-umaluy muwaḥ manghinᵊp ring sudharmmo marᵊk |
salahaça kawᵊngan sirānton ri mukṣa hyang ng arccālilang ||

d. i. „De voortreffelijke heilige (d. i. de Mahāguru of Hoogleeraar) lichtte hem in omtrent den waren toestand van het heiligdom in het verleden en omtrent het aanwezig zijn van het zeer fijne Akṣobhya-beeld boven (op de kroon).

Toen hij echter terug kwam en weder in den graftempel overnachtte om hulde te betoonen, was hij teleurgesteld en verbaasd te ontwaren, dat het heilige beeld verdwenen was.

4. Pilih analaçarārkka rakwa Çakābda hyang arccānhilang |
ri hilang ira sinūmbᵊring bajraghoṣa sucaṇḍi dalᵊm |
pawarawarahirang mahācrāwakāwūs nda tan sangçaya |
pisaningu waluya dharmma tᵊ kwan kadohan huwus ||

d. i. „Immers het was ongeveer in het Çakajaar 1253, dat

1) Dit woord wordt door Prof. Kern vertaald met: tempelopzichter. Ik laat het echter onvertaald omdat het er m.i. niet op aan komt, wat of het woord moet beteekenen.

het beeld verdween. [De oorzaak van] het verdwijnen er van [was geweest] dat de schoone Tjandi van binnen door een bliksemslag getroffen was. Deze mededeelingen van den monnik (d. i. den Mahāguru) zijn heel duidelijk, laten geen twijfel over; bovendien [vertelde hij, dat de Tjandi] reeds van vroeger af hersteld wordt tot een heiligdom".

5. Aparimita halĕpni tingkaḥnika swargga tulyā nurun |
gupura ri yawa mekala mwang bale nyāsa kapwādhika |
ri dalĕm inupacāra — — ⏑ — — nāgapuṣpānĕḍĕng |
prasama wijah arumpukan cāra [1]) sang strī dalĕm
nāgari ||

d. i." Onbeschrijfelijk prachtig is [nu] het voorkomen er van, gelijk den hemel, [op aarde] neer gedaald. De hoofdpoort buiten, de gordel en de bale-gebouwen zijn alle even superieur. Het binnenste (n. l. het erf van de Tjandi) is versierd (d. i. beplant) met nāgapuṣpa-boomen in vollen groei. [Op het erf] vermaken zich de [vrouwelijke] bediendеn van de dames uit den kraton bij groepjes [2])".

In de vertaling van de zesde strophe van dezen zang kan ik mij geheel met Prof. Kern vereenigen, behalve dat m. i. de tweede regel er van aldus vertaald moet worden: „(o. a.) naar den vijver van Wuluḍaḍa met zijn prachtige varens, verspreid in het water". Hier is *wuluḍaḍa* de eigennaam van een plaats. Men mag evenwel dit woord niet al te letterlijk opvatten, omdat het voor het Javaansche gevoel een wangsalan kan zijn voor *simbar*, zoodat het mogelijk is, dat de bedoelde desa eigenlijk „Simbar" heet of een synoniem hiervan, terwijl bovendien de pakis-plant gewoonlijk vergeleken wordt met de borstharen [3]).

1) Zoo lees ik in plaats van çāra d.i. [illegible] hetgeen ontstaan kan zijn uit sāra [illegible] en dit laatste uit cāra [illegible] (Nieuw-Jav. parañahi).

2) arumpukan; vergl. het Nieuw-Jav. rubukan.

3) S i m b a r is zelfs de naam van een plantensoort uit de familie der parasieten.

Daar ik geloof, dat mijn vertaling van Zang 57 voldoende duidelijk is, acht ik het overbodig, om daaromtrent nog een nadere verklaring te geven. Alleen wil ik er nog op wijzen, dat het laatste vers van strophe 5 volgens mijne vertaling niets te maken heeft met de ornamenteering van den tempel, zoodat de onderstelling van Dr. Krom, uitgaande van de vertaling van Prof. Kern [1]), dat daarmee de reliefs van den tempel bedoeld zouden zijn, onjuist is.

---

1) Zie „Çiwabuddha-tempel"

ERRATA

Blz.	6	r.	12	v.b.	: 143	lees :	2697
		„	16	„	: 180	„	2744
		„	20	„	: 180	„	2744
		„	25	„	: 143	„	2697
		„	26	„	: 144	„	2669
		„	3	v.o.	: 144	„	2696
„	7	„	8	v.b.	: 142	„	2698
„	8	„	9	„	: 157	„	2717
„	8	„	10	„	: 157	„	2717
					: 158	„	2718
					: 166	„	2714
					: 167	„	2715
„	9	„	17	„	: 156	„	1716
„	17	No.	2701 en 2707		: Ngoenoeh	„	Ngoenoet
„	53	No.	2779		: Tjandi Djati	„	Tjandi Djadi
„	58	r.	7	v.o.	: Ngoman	„	Njoman
„	58	„	1	„	: Zie hierdoor p. 50	„	Zie hiervoor p. 49.
„	89	„	4	v.b.	: prāna (2 maal)	„	prāṇa
„	93	„	12	v.o.	: mister	„	nister
„	105	„	14	v.b.	: opzettellijk	„	opzettelijk

N.L